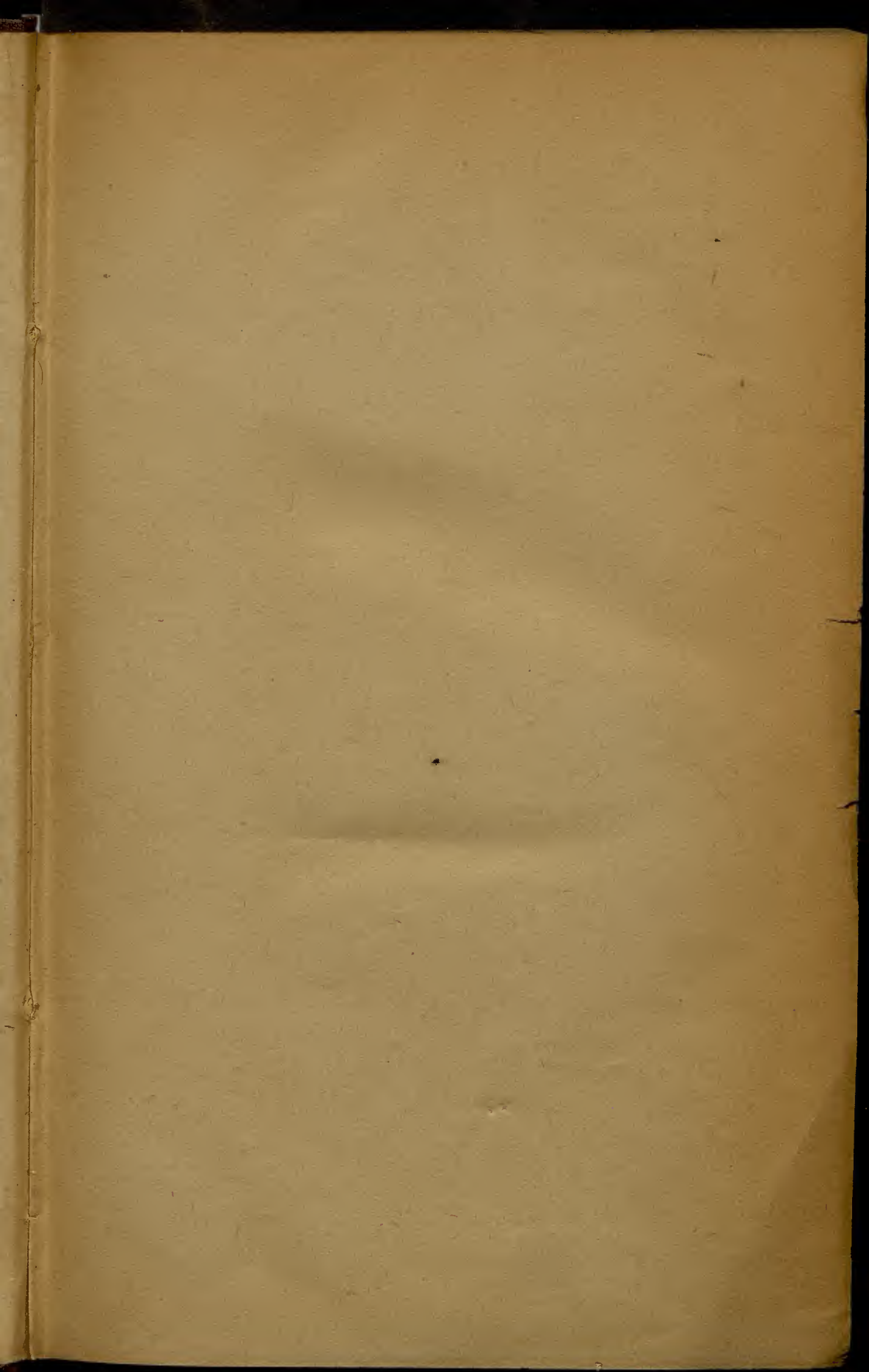

I-90

4

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ա Մ Ա Ք Ա Ի Ր

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ,

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ.

ԹԻԻ Ա. ԷԷ Բ.

ՇՐՋԱՆ ԺԶ.

ՏԱՐԻ ԺԶ:

ՅՈՒՆՎ. ԵՒ ՓԵՏՐ.

ԲՈՎԱՆՊԱԿՈՒԹԻՒՆ.

1. Մեղադրի յաղթանակը Գ. Ե. Ա. 4—22
2. Ազգայնութեան տարրը ուսումնարաններում, Ս. Մանդինեանց 22—40
3. Իմ նկատողութիւնները Ալեքսանդրապոլից Ղարս Գ. Վ. Մ. 44—52
4. Բեւեռածու արձանագիր ի Զաղալու, Մեսրոպը Եպիս. Սմբ. 52—55
5. Ազգային տեսութիւն (այ. Աբրահամ Այվազեան, 28 աշակերտացուք ճեմարանի Ս. Էջմիածնի ի Կ. Պօլսոյ, Խնդրադիր Ա. Այվազեանի առ Վեհ. Հայրապետն, Կարդադրութիւն Վեհ. Հայրապետի. Յեղեկադիր Տեսչի ճեմարանի առ Վեհ Հայրապետն. Վիճակացոյց աղիւսակ 28 աշակերտացուաց.— Սրտի կսկիծ (Բանաստեղծ) Սէթ.— Նուէր քիշնեւի ազգայնոց եւ ցուցակ չնուիրատուաց.— Նուէր. Մեծ. Պ. Բուզանեանցի.— Նուէր Արքիրմանցի Պ. Աբրահամու եւ Յովհաննու Աստուածատրեանց) 54—68
6. Պաշտօնական Կարդադրութիւնք Սինօղի 69—70
7. Օրադրութիւնք Սինօղի. 70—72
8. Յայտարարութիւնք

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՄՆԻ.

ՌՅԼԲ—1883

«ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳՐԻ ՊԵՅՄԱՆՆԵՐ.

Արարատը իւրաքանչիւր ամիս մի անգամ կ'հրատարակվի ըստ հանապա-
վեց թերթից. այսինքն քառասուն և ութ երեսներից՝ ճանապարհածախսով
տարեկան գինն է Ռուսաստանի մէջ 4 ռուբլի. — Տաճկաստանի մէջ 3 արծ.
մէճիտ. — Պարսկաստանի մէջ 5 ռուբլի. — Հնդկաստանի մէջ 6 ռուբ. —
Եւրոպա (Փարիզ, Լոնդոն, Ցիւրիխ, Բեռլին) 20 Ֆրանկ, բաժանորդա-
գրութիւնը կանխավճար պէտքէ լինի և ամսագրիս տարեգլխից սկսած:

Արտաքուստ եկած յօդուածներից և նամակներից՝ ամսագրիս ուղղու-
թեան և նպատակին վերաբերեալ և յարմար եղածները միայն կ'ընդունվին
ի հրատարակութիւն. Յօդուածները պէտքէ պարզ գրել և ամբողջութեամբ
ուղարկել առանց լաւաւանկելի թողնելու:

Ամենայն գրութիւններ պէտքէ այսպիսի հասցեով ուղարկել. — ԱՐԱՐԱՏ
ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ. Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ. Въ Редакцію жур-
нала «АРАРАТЪ». Багаршанатъ.

«ԱՐԱՐԱՏ» ԱՄՍԱԳՐԻ

ԳՐԹԱԿԱԼՆԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

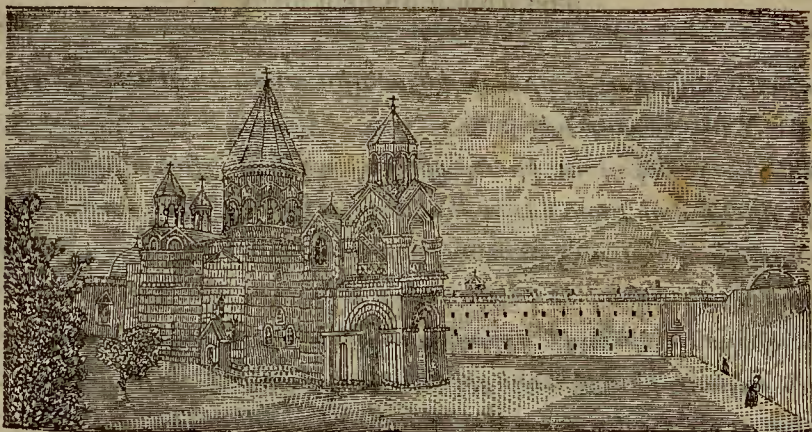
ԵՒ ՆՈՅՆ ԲՆԵԿՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵՐ.

Աստախանի թեմ.

Աստախան	Յովսէփի թմայ. Բէկնաղարեան
Գեորգեւսկ	Սարգիս թմայ. Տէր Պօղոսեան
Եղեւիտ	Գէորգ թմայ. Յարութիւնեան
Ղզար	Խորէն թմայ. Ղօրղանեան եւ Յովհաննէս Գուլուբէկեան
Մոզդուկ	Թադէոս ա. թմայ. Խոսրովեան
Սաւառապօլ	Բարթուղիմէոս թմայ. Բէգուլեան
Պեթրովսկ	Վահան թմայ. Տ. Մելիսեղեկեան
Վլադիկաւկապ	Պետրոս թմայ. Կուսիկեան

Բեյաւաքիայի թեմ.

Ալկեմեան	Արրահամ թմայ. Մարութեան
Գրիգորիօպօլ	Դաւիթ թմայ. Շահինեան
Եկատերինօպօլ	Մինաս ա. թմայ. Բաքեան
Եյսկ	Մարգար ա. թմայ. Սուքիասեան
Խրիմ Հիմ	Դաւիթ թմայ. Բէշիշեան
Կարասուքապօլ	Յովհաննէս թմայ. Սարլյեան
Կերլ	Օզսենտիոս թմայ. Զորայեան
Մելիօպօլ	Պ. Գէորգ Խարամբղեան
Մօսկվա	Յակոբ ա. թմայ. Սուրէնեան
Նախիչեւան Նոր	Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Ո. Խալ Բաղափ.	Գէորգ թմ. Աղայեան
Ս. Պեթրուպօլ	Գէորգ թմայ. Խանթարեան
Սիմեօնօպօլ	Օզսենտիոս թմայ. Կոպլակեան
Քիշնեւ	Կոնստանտին Հայոց
Օդեսա	Գրիգոր թմայ. Խորասանեան
Օրապօլ	Օզսենտիոս թմայ. Հայրունի
Օրհնյ	Կարապետ թմայ. Զորայեան

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Ա. Բ. — ՇՐՋԱՆ ԺՁ. 1883 ՏԱՐԻ ԺՁ. ՅՈՒՆՎ. ԵՒ ՓԵՏՐ.

ՄԵՂԱՒՈՐԻ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ.

Մի դատարկ, մարդ խաբելու համար հնարած յիմար միտք, անխելք կտրծիք չէ, որ ոչ մի բանից մի հազկացողութիւն՝ մի տեղեկութիւն չունեցող՝ անմիտ մի մարդի զլիւնց, խելքից է դուրս եկել. մարդիս սիրան ինքն բարձր ծայնով ատումէ, ինչ որ բնւ դգումէ, թէ մեր մի այնպիսի բանի համար ենք տուեցծուել, այնպիսի մի նպատակի համար ծնել, այս ախարհն եկել, որ իւր գերադոյն նշանակութիւնովն, որ ունի մեզ համար, մեր իրկուտուր կեանքի կապարելութիւնն է. մեր ժամանակաւոր գոյութեանն, որ ունինք այս աշխարհումս, թագն ու պտակն է: Աւ ինչ որ ատումէ մեր ներքին ծայնն, մեր հոգին մեզ չի խաբել իւր աներկմիտ յուսովն, որ ունի:

ՇԵՆԷՐ.

Ատուտած մոռացած, կամ ուրացած մարդը լո՞ղ է տալիս այն ուրախութիւնների մէջն, որ՝ իրանից չարաչար խաբուած՝ անբաղգացածների ախ ու վախի գնովն է ձեռք բերել ու ունի. նա ծաղր է անում անմեղին առաքինութիւնը, անխելքութիւն է, յիմար՝ ոչինչ բան է, ասումէ. կրօնը՝ հաւատը՝ յիմար, կոյր ժողովրդի համար մի սանձ է, մի կապ է՝ նոցա բերանին, վիղլին, գլխին քցած ու կապած՝ որ նորան՝ բռնած, տանեն ու բերեն, սրտեղ ուղեն եւ ինչպէս որ ուղեն նորանք, որոնց ձեռքն է այդ կապը, այդ սանձը: Ատուտածը մոռացած, կամ ուրացած մարդը՝ իւր վառքի ու սղատուի մէջը՝ բարձրից իւր աչքը չորս կողմն

է ձգում, հպարտ հպարտ մտիկ տալիս ամեն կողմն ու հարցանում. Ռ^ընէ Աստուծոյ կայ:

Ամենին քանդող ու իրան շինող, ամենին վնասող ու իրան շահը միայն մտիկ տուող, ամենին մոռնալ քողով, սեւապնդով, յանցաւոր, պակասաւոր հանող ու իրան մաքուր, արդար յոյս տուող, անիրաւ բան չանող ձեւադրողն իւր սեւ հոգեւովն, իւր գաղափարն անխղճութիւնովն ուրախանումէ իւր մէջն՝ իւր արած այդ ամեն չարագործութիւնների վերայ, որոնց մէջ իւր մեծ խելքն է տեսնում, որ միշտ լսւ է բանեցնում. ամենեւին մտքիցն եւս չէ անց կացնում թէ՛ գայլի նման՝ այս՝ այն անմեղ գաւառ արիւնն է մտնում ու նորանց պատառ պատառ անում: Նորա խղճմտանքն այնչափ քարացած է, նորա ամօթն՝ երեսիցն այնչափ սրբուած, գնացած է, որ նա ոչ վախենումէ եւ ոչ ամաչում՝ արգար, ճշմարիտ մարդի իւր վերայ շատ վատ աչքով մտիկ տալուցն. նա այնչափ խորամանկ է, որ իւր նման չար ու վատ մարդոցից անց է ու նորանց ճանկը չէ ընկնում. նա շատ սառամնայ է ու ամեն սառամնութիւն բանեցնումէ, որ՝ լեզուով չպատմուելով՝ եւ ամեն մարդի զգուանքի ու չափից դուրս անարգանքի արժանի իւր արարմունքին, իւր ամենաստոր, ամենապարտաւորի գործերին մի պատշաճաւոր, մի ընդունելի՝ ու ժամանակի լաւ սովորութեանց ու հոգւոյն համեմատ մի կերպարանք տայ, ու շատ մարդ իսթուի ու միայն լաւ կողմից տեսնի ու հասկանայ իւր արած ամեն գործերն, որոնց համար քանի՞ քանի անգամ կախ տալու արժանի էր ու՝ սառկելուց յետոյ՝ յաւիտենական նոյնիքի ու սարսափելի անէծքների տակը մնալու: Շատ անգամ նա այնպիսի մի մարդ է երեւում ուրիշների աչքին, որ ամենն եւս ասումեն թէ՛ շատ նախանձելի մարդ է, ինչի որ կոյր բաղդը միայն նորան է գնացել, գտել, ամեն կողմից ամենից բաղդաւոր է. ամենայն բանի տէր է, ամեն բանն ունի ու վայելումէ, թէ՛ վառք, թէ՛ պատիւ, թէ՛ անուն, թէ՛ իշխանութիւն. ինչ եւս որ սիրտն ուղեհայ, կունենայ. ինչ որ ուղեհայ, կանի. մի բան չկայ, որ նա ուղեհայ՝ ու չհասնի ցանկութիւնին. նորան մտնումէ միայն միշտ լոյ տալ աշխարհիս վայելչութիւնների մէջն. նորան ոչ որ կպչել չէ կարող, ոչ որ աչքիդ վրայ ունը կայ տալ չհաշամարձակիլ, նորանից ամեն մարդ վախենումէ, նորանից ամեն մարդ հեռու է վախչում իբրեւ մի թունաւոր օձից, իբրեւ մի

չար գաղանկից. նորաւն ամեն մարդ պիտի հնազանդի, կամքովը գնայ, կամ իրան գոնէ հեռու պահի, բայց լեզուն փորը քցած, եթէ չէ կարող անամօթաբարնորա չարագործութիւններն իբրեւ մի մի առաքինութիւններ քարոզել ամեն տեղ. իսկ եթէ մինը համարձակուի սեւին՝ սեւ ասել՝ եւ ոչ թէ սեւին՝ ճերմակ, կամ ճերմակին՝ սեւ, ինչ որ՝ ինչպէս որ եւ երբ որ նա՝ իբրեւ միշտ չարը գործող՝ միշտ կամենումէ ու սիրում, այն ժամանակ այլ եւս չտրճնիլ ձեռքիցն. սարգի (գործարարի) պէս կ'ըջի, կսարքի իւր ոտտայնն ու այնպէս կ'երբի բանն իւր լարած սատանայական մեքենայութիւններովն, որ արգար ու պատուաւոր մարդն այնպէս կ'իտանգուի, ինչպէս որ ճանճը, միամտաբար թռչելու ժամանակն, գնումէ ու գործարարի (մամուկ, բով) սարքած բունի մէջն ընկնում, որից ազատուելու, դուրս պրճնելու համար արած ամեն մի փորձն, ամեն մի շարժումը, նորա սարքած թելերի մէջն աւելիլ եւս փափաթաթուելու, կապկպուելու պատճառ է դառնում, մինչեւ որ քաշած աշխատութիւններիցն ու չարչարուելուցը թուլացած ու ազատուելու յոյսը կտրած՝ մնումէ, ու գործարարը գալի նորա մարմնին մօտենում՝ ու մի մի խայթոցներ տալով, ինչպէս որ ինքը կուզի, այնպէս լաւ փաթաթումէ նորան իւր սարքած թելերի մէջն. ու այնուհետեւ բոլորովին ապահովացած, որ իւր որսն է, էլ ձեռքիցը դուրս գալ չէ կարող, սկսումէ հանգիստ կերպով նորա արիւնը ծծել, մինչեւ որ արիւնն անքամ, սաակած թողնումէ:

Նա լո՞ղ է տալի աշխարհիս վայելչութիւնների, ու շատ բարութիւնների մէջն, որ անարժան ճանապարհներով եկել, հասել է մինչեւ այդ տեղերը ու իրան քցել է նորանց մէջն, ինչպէս մըշտական մի ընթացք ունեցող մեծ ջուրի մէջն. լո՞ղ է տալի ու լո՞ղ է տալի մէջն, որքան որ սիրտն կուզի, ու զօլմնում, զուարճանում, զուարթանումէ. թէ որչափ մարդոց արիւնն է թափել կամ՝ մտել, որ այդ ջուրը գոյացրել է ու մէջը լո՞ղ է տալի, նորան՝ իւր չունեցած, իւր՝ վայոնց մեռած խղճմտանքն ոչ միայն չէ տանջում, այլ ընդհակառակն շատ ուրախանումէ իւր ունեցած մեծ խելքի վերայ, իւր բանեցրած հնարների վերայ, իւր սարքած որոգայթների վերայ, որոց մէջ ձգեց, ու որ ձեռքն ընկաւ. խելք ունենային, զգոյշ մնային, իւր ճանկը չընկնէին, իրանց պատուից, անունից, ունեցած՝ չունեցածից ու իրանց

կեանքից չէին զրկուել: Այսպէս նա լոյ է տալի ու իւր չարագործութիւնները՝ քանի գնում՝ աւելացնում, շատացնում, մեծացնում, ունեցած յաջողութիւններից կուրացած եւ աւելի աչքածակուած ու գաղանացած, կատաղած. նորա համար անդադար մեղք անեն, սորան՝ նորան՝ նշանակութիւն չունի. նա՝ մեղք, վատ գործ, ասած բանդ չէ ընդունում, նորա համար չկայ մեղք, վատ գործ, ամօթ, պատիւ, անուն. այլ նորա համար կայ միայն փող, ու ամեն մեղք ու վատ գործ՝ վարչական խելք է, նա՝ ախարհիս մէջ խելք բանեցնելով է ապրել միշտ: Նորա միակ առաքինութիւնն՝ իւր խորամանկութիւնն, իւր նեղամտութիւնն, իւր անխիղճ եւ անամօթ խարդախութիւնն ու խաբեբայութիւնն է. նորա սրտի միակ բարութիւնը՝ իւր լաւ ապրելն է. իւր միակ արժանաւորութիւնն՝ հարստութիւն գիլգելն: Նոր նոր բարիքների՝ փողերի, կալուածների տէր է դառնում, որ կարծես, իրանք իրանց գալիս են ու ձեռքն ընկնում. ու ինչ բանի մէջ եւս որ մանի, ինչ բանի եւս որ կաշի, գործն յաջողում է. կարծես թէ Երկինքն եւս նորա կողմն է, նորա համար է ջանք անում, որ չար, վատ մարդը ամեն բանով լցուած լինի ի վերուստէն այնպիսի ժի մարդի նման, որ Աստուծոյ ամենայն օրհնութեանն, ամենայն տեսակ պարգեւներին արժանացած է: Մարդիկ չըջապատուեն նորա չորս կողմը, կանգնած են սլառուով ու մեծաբանքով. այդ կերպով են մօտենում նորան, ու որ մօտենում է, այն եւս, եթէ մարդատեղ զնի, եթէ արժան համարի ընդունել, իւր երեսը հանել: Չարմացած, հիացած, ապշած մնացել եմ, տեսնելով թէ ինչպէս չարագործութիւնը, աչք ծակող պակասութիւնները, աններելի յանցանքը՝ Աստուծոյ կատարելութիւնների տեղն ու նման պաշտօնումն, իսկ առաքինութիւնը ծաղր եղած, անարգուած, ոտնակոխ է՝ մի չարագործութիւնի, մի անտանելի յանցանքի նման: Սա ի՞նչ բան է. այսպիսի էլ բան կլինի. մի թէ քնած է Հատուցանողն, որ չար գործն ու գործողը անպատիժ են. մի թէ աստղերից վերելումն Ղատաւոր չկայ. այս աշխարհս չարագործների, յանցաւորների դրանխան է, ի՞նչ է. գոռիքն արդար մարդոցն է ու նորանց տեղն է:

Նա լո՞ւ է տալի. եւ իւր՝ թէ եւ զգուշի եւ անարգ, բայց յաջողութիւն գտած՝ չար գործերի, վատ մեղքերի մէջը՝ մազերը վերջապէս ձերմակումեն, ծերութիւնը գալիս է վրան հառ-

նում, ուժից ընկնումէ, ցաւերի տիրանում. մի՛ երբեմն խեղճի
 ձեռքը խեղճանում, նորա բունը մանում, մահուան ժամը (սա-
 հաթը) խփումէ, մեռնումէ անդիլը, ինչպէս որ անխիղճ ասրել
 էր: Աչքը փակումէ աշխարհին՝ քաղցր քունի գնալու նման,
 քաղցր քուն մոնելու պէս՝ իւր փափուկ տեղաշորերի մէջը՝ կա-
 կուղ բարձի վրայ գլուխը դրած, հանգստացած, մի արդար
 մարդի նման: Նքեղ, փառաւոր հանդէսներ են կատարվում նո-
 րա դագաղի վերայ, նորա գին, անշնչացած մարմինն ինչ երգե-
 րով, ինչ բազմութիւնով եկեղեցականների ու աշխարհականների
 տանումեն, գերեզման դնում եւ ժամանակին՝ վրան մառմառ-
 եայ արձաններ կանգնում: Թէեւ թաղման փառաւոր հանգիսի
 ժամանակն արդէն՝ պարզ եւ համարձակ շատ՝ շատ մարդի ա-
 կանջին ընկնելու չափ՝ բարձր ձայնով խօսումէ ամեն մի ճշմար-
 տութիւն սիրող բերան. թէեւ գալիս թափվում են անէծքները
 մեռնողի մարմաւ սիւնների վերայ. թէեւ նորանից յետոյ ապ-
 րովների մոքում նորա յիշատակը այնչափ արժէք ունի, որչափ
 գին ունի այն մարդի արժէքն, որ ձեռք ձգող մի աղքատի դրու-
 թեանն է հասած. կարծես, այդ մեռնողն եւ՝ ուղորմութիւն ա-
 րէք, ուղորմեցէք ինձ ասումէ, ու իմ՝ վրայ մի խօսէք, որովհե-
 տեւ այժմ՝ ամեն իմ գործերս բաց են մի գրքի նման ու պրուած
 է ձեր աւազին. էլ սուտ ու խարդախութիւն չէ կարելի բանի տեղ
 անց կենայ. բայց՝ վատ մի խօսէք իմ մասին, այլ լաւ, եթէ որ
 լաւ, բարի գործի պատրուակն եւս միայն ունենայ. շատ վատ
 բան արել եմ, այժմ՝ խոստովանվում եմ, ինձ ամենից խելօք
 կարծելով, իսկ ինձանից ջով՝ ամենին բոլորովին անխելք համա-
 րելով, հող եմ փչած՝ այո՛, մարդոց աչքին, ու չարագործու-
 թիւններս, աններելի, զգուելի գործերս՝ բարեգործութեան, ազ-
 գասիրութեան, աստուածսիրութեան, բարեպաշտութեան վա-
 րագուրով՝ իբրեւ հաստ վերմակով, ոչ թէ թափանցիկ քօղով
 եմ ծածկել՝ որ ամեն միամիտ, պարզամիտ մարդն եւս տեսնել,
 հասկանալ ու ինձ իմ գործքիս հետը ճանաչել կարողանայ: Բայց
 այժմ՝ մեղքերս խոստովանվում եմ, որ արդէն բաց եմ մերկա-
 պարանոց եմ, ժամանակի պահանջմանցն ենթարկուելով. դուք
 ձեր կողմէն մեծահոգի, ներողամիտ, ազնուասիրտ եղիք, եւ ինչ
 յատկութիւններ, որ ես չունէի, դուք ունեցէք եւ այդ ձեր ազ-
 նիւ յատկութիւններովն իմ ունեցած ամեն ստոր յատկութիւն-

ներըս ծածկեցէք՝ իբրեւ թէ արգար եւ ոչ բազմամեղ նոր Նոյիս մերկութեանը վերայ. ինչի որ՝ դէ՛ ես ձեր նահապետն եմ՝ միտ-
ներդ քերում՝ իբրեւ յիշատակը մի նահապետի, որ՝ իբրեւ թէ իրաւայի եւ ըստ ամենայնի արգար՝ ու անմահանալու ձրգ-
տումներով է ապրել, ձգտումներով՝ որ իւր ամենայն չարագոր-
ծութիւններն՝ իրան միայն մեծ իմաստուն կարծելովն՝ սխալմամբ,
իրանից ջուկ յիմարներին՝ սեւը սպիտակի տեղ՝ իբրեւ հալած իւղ
կուլ տալ տալ ամենայն հեշտութեամբ կարող է այլեւայլ՝ կարծե-
ցեալ համոզող առաքինութեան երեւոյթ ունեցող, բայց փառա-
սիրութեան, շահասիրութեան ու մարդ ջուրի քջող՝ բարոյական
խո՛ր պակասաւոր բնաւորութիւնովն: Ի՛նչ էլ ասի, արածն ա-
րեց. բայց մահը նորա աչքը փակեց. բաղդաւոր չարագործն այլ
եւս չէ տեսնում՝ բոլոր աշխարհի զգուանքն իրանից. մահը նորա
ականջը իւրացրել, փակել է, ճշմարիտ խօսքերի սարսափելի մե-
ղադրանքներն չեն ձայն տալի նորա գերեզմանի խոր տեղումը.
մարդոց անէծքներից գլուխն առաւ, կորաւ, գնաց նա. էլ ա-
կանջը բան չէ լսում:

Չտարակուսիմ, չկասկածեմ, չյուսահատուիմ ես Աստու-
ծոյ Նախախնամութեանն ու աշխարհիս կարգի վերայ, որ ա-
ռաքինութեան է միայն յաղթութեան ու յաղթանակի պսակն
խոստացել, ու տեսնումեմ՝ որ լիբ ու խորամանկ չարագործու-
թիւնն ու մոլութիւնն է այն պսակովն պսակելում, զարդարում
իւր գլուխը:

Ուղիղն անումեմ՝ առանց ծածկելու, ինչ որ իմ մէջս անց է
կենում. շատ ու շատ անգամ սիրտս ճաքումէ, յուսահատվու-
մեմ, տեսնելով այս՝ այն մարդի վիճակը, դրութիւնը, կեանքն
ու մահը, որ ամենեւին համապատասխան չեն երեւում իրանց
ունեցած առաքինութիւններին ու մոլութիւններին, կամ չար
գործքին. իրանց արարմունքի ու գործքի հատուցումն կարծես
չեն ստանում: Բայց եւ այնպէս հաւատումեմ, որ կայ առա-
քինութիւն, որ վարձատրվումէ երկնքից, ու մի անփախչելի պա-
տիժ, կործանումն, կորուստ, որ չարագործի քամակից անբա-
ժան ման է զգալի, մարդի ետեւից ընկնող թունաւոր օձի նման,
որ պիտի անպաճառ խայթի նորա գարշապարը (ոտի կրունկը),
ու չար գործքի տէր մարդն անկարելի է, որ իւր գլուխն աղա-
տել կարողանայ, իւր արժանաւոր պատիժը չստանայ. երբ եւ

լոյէ. անպատճառ պէտք է կործանուի, կորչի ինչպէս ասած է՝ չարը չարով կկործանուի:

Մտիկ տուէք այնտեղ այն անամօթ անպատկառ մարդին, որ ամօթը դէն դրած, ճակատը բաց մարդի նման, ինքն իրան սուտ այնպէս է ցոյց տալիս իբրեւ թէ մի պատուական, խղճմոռնքով, սրտումը գութ ունեցող մարդ է, խեղճերին, անտէրներին տէրութիւն անող. ու տեսնումես, որ այրիներին ու որբերի սուրբ եւ անձեռնխելի (ձեռք չկայցնելու) համարուած սեպհականութիւնը տակով է անում. մի մտիկ տուէք նորան, ինչպէս ստացուածք ստացուածքի վրայ է հաւաքում, դիզում ու իւր համար մի լաւ, մի հանգիստ, ամեն կողմանէ լի, անպակաս մի ապրուստ պատրաստում, որ անկարօտ, լի եւ առատ կերպով ապրի ինչպէս որ սիրաբ կուզի. ու այնպէս լիութեան մէջ ապրումէ ու իւր բոլոր կեանքն լաւ անց կացնում մինչեւ իւր մահն, որ կարծես թէ՝ իւր ամենագնիւ առաքինութիւնների արդիւնքն (բերած շահը) է, որ վայելումէր ու վայելեց, ոչ թէ ողորմելի որբերին, եւ այրիներին չոր գետնի վերայ նստացնելով, նորանց հացը բերաններից խլելով ու ամեն կողմից դառն աշխատութեան մէջ ձգելովն էր, որ ունէր, ինչ որ ունէր ու վայելումէր: Սուտ չէ, որ ասած է թէ՝ անիրաւութիւնով ձեռք բերածը (ունեցածը) չի մնալ. ինչպէս որ եկել է, այնպէս եւս կգնայ, կիչանայ. բայց մի ժամանակ այնպէս լաւ է մնում, ու չէ փչանում՝ որ լաւ հարստութիւն է դառնում. ունեցողն թէ ինքն եւ լաւ վայելումէ եւ դեռ աւելացնում, առաջաւոր մարդ, հարուստ՝ պատուաւոր տուն դառնում, եւ թէ իւր զաւակներին է թողնում՝ թէ հարստութիւնն եւ թէ մի անուն, որ շատերի բերանումն է թէ՛ ինչ էին, ինչ չէին, բայց այժմ՝ հարուստ առաջաւոր, անուանի տուն դարձան, նորանց հետ մի կարող է օտ ձգել: Կարծես թէ՝ այն մարդը միայն անյաջողութեան մէջ պիտի լինի, առաջ պիտի չգնայ, ով որ չար գործքի տէր մարդի ոչ իտրամանգութիւնն ու խարդախութիւնն ունի, ոչ էլ նորա վատ պակասութիւններն ու յանցանքները: այդպիսի մարդի համար եւս ասումեն թէ՛ միամիտ՝ պարզ մարդ է. ձեռքից բան չէ գալիս, նորա համար խեղճ գրութեան մէջն է եւ այնպէս եւս կմնայ. այժմ աշխարհս ուղիղ, հաւատարիմ, արդար, միամիտ մարդի աշխարհ չէ, այն տարիներն անց կացան. այժմ, ասումեն, աշ-

խարհոյ դմակ է, դու դանակ. որքան կուզես, կտրիր, վեր ան-
քեզ. աչքդ չորս պիտի անես, որ, եւ ապրես եւ փողի տէր դառ-
նաս. եթէ միամտութիւնովդ մնաս, ունեցածդ եւս ձեռքիցդ
կգնայ, գործիցդ աշխատանք չես ունենայ, ձեռքդ ծոցումդ կը-
մնաս: Նա ահա, եւս պատահում է, որ մինի գործի վատ հե-
տեւանք ունենալը, ձախ գնալ, վատ դուրս գալը, կամ երեւե-
լը, ոչ թէ վատ գործ տնելուցն է, այլ մի անողգութիւնից, որ
երկար ու շատ չմտածելուցն ու միամտութեամբ բան բռնե-
լուցն է:

Ինչպէս բոլորովին ուրիշ կերպ է մեր աչքի առաջին երեւում
իւր. պատիւը ճանաչող մարդը: Նա աւելորդ ծախք անել չէ սի-
րում որպէս եւ անգործ, պարապ մնալ. բայց եւ այնպէս նա
շատ անգամ չունեւորի կարգումն է եւ պատիւը քիչ է: Նորան
օգնող, հասնող չկայ, ինչի որ նա ուրիշների իրան արած օգնու-
թիւնի տեղ ինքն եւս ուրիշին մի օգնութիւն անել, մի կերպով
նորան հասնել, նորա մի բանին գտնուել չէ կարում, որ իրան
ստացած լաւութիւնի տեղը դուրս բերի, պարտական չմնայ ու
չլսի այն խօսքը թէ՛ ես նորան այս բանն արի, հասայ, նա ինձ
լինչ արեց, մի բանիս հասաւ, օգնեց, գտնուեց: Մարդոց ան-
բաղտութիւնիցը՝ մինը միւսին մեղկանալը, մին մինի օգնեը,
մին մինի հասնելը, Աստուծոյ համար չէ, այլ հացի փոխ է, ինչ-
պէս ասումեն, խորամանկութիւնով, հաշուով, հեռատեսու-
թիւնով արած մի գործ է, ժամանակին իւր համար երեստեղ
ունենալու համար է, արած գործի միջիցն ինքն է դուրս գալի
ու իւր շահն՝ ժամանակին, ոչ թէ իւր նման մարդին վարձք ա-
նել է. ուրեմն ուր որ յուսատեղ կարող է ունենալ, որ մի օր
եւս այն մարդը իւր պարտքի տակից կարող է դուրս գալ, որին
որ այժմ հասնում է, լաւութիւն է անում, այն է սր կանի. իսկ
եթէ չէ՝ եթէ յոյս չունի մի օր նորանից մի օգնու, շահ ունե-
նալու, սիրտը կքարացնի ու բոլորովին հեռու կպահի իրանից
այն մարդին, որ իրան է ընկել, աղաչանք, պաղտաւանք է անում
թէ՛ իմ նեղ օրիս հասիր, ինձ աղատիր:

Բայց ինչի՞ համար առաքինութիւնը իւր արժանաւոր գինը,
տեղը, նշանակութիւնը պիտի չունենայ. ինչի՞ համար բանի տեղ
անգամ պիտի անց չկենայ իբրեւ թէ մի հարկաւոր, մի պէտ-
քական բան չէ: Ինչի՞ համար ճշմարիտ մարդը, խղճմտանք ու-

Տեցող ու ծուռնութիւն սիրտը վեր չառնող մարդը շատ ու շատ անգամ նեղութիւնի մէջ պէտքէ տապալկուի, աղատուելու ամեն դուռները, կարծես, նորա առաջին փակուած պիտի լինին, ինչպէս մի մեղապարտի համար, որ իւր բանտի նեղ ու մռլթ պատերից դուրս գալու, պրծնելու ոչ մի հնարք պիտի չունենայ: Ինչի՞ համար մինին՝ իւր վայր ընկած տեղից չպիտի վեր կացնեն, ոտի կանգնացնեն՝ առանց մտիկ տալու թէ հօրենական ինչ ունի, ինքն ինչի՞ տէր է: Ինչի՞ համար՝ այս աշխարհիս երեսին՝ առաքինի մարդն այն տեղը պիտի հասնի մի մի անգամ, որ ուրախ լինի աղքատ՝ վիրաւոր Ապարոսի նման, եթէ որ մի հարուստի դրան վայր ընկած լինի ու նորա շռայլութիւնով պատրաստուած սեղանիցը ցած թափած փշրանքները հաւաքի իւր փորը կշտացնելու համար:

Առաքինի մարդն իւր քաջած մեծ նեղութիւնների, իւր ունեցած ձախորդութիւնների մէջ կարողանումէ՝ զօրաւոր կերպով մխիթարուիլ իւր սուրբ եւ կենդանի հաւատի զօրութիւնովն, որ նորան զօրութիւն եւ ոյժ է տալի անցաւոր աշխարհիս յաջողութիւնի ու ձախորդութիւնի, հարստութիւնի ու աղքատութիւնի, նեղութիւնի ու լէնութիւնի վերայ ուրիշ աչքով մտիկ տալու եւ ամենեւին ինքն իրան չկորցնելու: չյուսահատուելու, եւ կարո՞ւմ է նա իւր սիրտը հանգստացնելու թէ՛ աշխարհիս ամեն քանի իսկն ինչ է, այն միտք անելով՝ որ ամեն բան ժամանակաւոր է, այսօր կայ, վաղը՝ չկայ, բոլորն եւս անց է կենում, գընում մարդոց հետ միասին, որ երբ որ գնումեն հողի տակը պառկում, նորանց ոչ հարուստն է երեւում, ոչ աղքատը. ոչ մեծ աստիճանաւորն ու պորտապորտ աղնուականը, ոչ հառաբակ մարդը, ոչ թագաւորը, ոչ էլ խեղճ ու չարչարանքով ապրած գեղացին: Մտածումէ, որ մեր այսօրվայ կերածը, խմածը, հագածը, վայելչութիւնները, փողը, մեծութիւնը, իշխանութիւնը, պատիւը՝ մեր աչքին բան չէ երեւում, էլի անկուշտ է մարդս, էլի կարծես, շատ բաներ պակաս են նորան, որոց համար շատ անգամ միտք է անում՝ ու ցանկութիւններին չհանելուն համար սիրտն այրվում. նորա համար՝ այս կեանքի հանգամանքների համար հոգս անող ու իւր հաւատովն ինքն իրան մխիթարել ու զօրացնել չկարողացողն որպէս եւ աշխարհիս բարեքներից չկշտացողն. յիրաւի անբաղտ է: Բայց այսպէս չէ մտա-

ծով բաղաւոր յանցաւորը, տուն քանդողը, գրպաններ դատարկողն, արիւն ծծողը, ամեն խորամանկութիւնի, խորդախութիւնի, խաբեբայութիւնի գնով առաջացած ու լաւ կեանք անցկացնող չար հոգին. նա ժպտում է, նորա երեսին ծիծաղ է բերում այդ տեսակ մտածմունքից յառաջ եկած քրիստոնէական միութարութիւնը. նա ասում է ինքն իրան. այսպիսի միութարութիւններն ինձ հարկաւոր չեն, կարօտ չեմ:

Որտեղ հասայ ես. այս ի՞նչ եմ անում, ինչե՞ր եմ միտք տնում: Այս ո՞րպիսի փորձանքներ են, որոց մէջն ընկնում եմ. ինչպէս կոտորվում է սիրտս, որ միտք եմ անում թէ՛ ի՞նչպէս հաստատ մնամ ես բարի ճանապարհի վերայ, միշտ բարիին հետեւիմ ու չար բանիցն ինձ հեռու պահեմ: Ի՞նչպէս փորձանքի մէջ եմ ընկնում իմ ունեցած հաստատ հաւատովս, որ իմ մէջս սկսում է թուլանալ ու սկսում եմ կորցնել ինձ իմ մտածմունքներիս մէջն թէ՛ Աստուծոյ խնամք կա՞յ աշխարհիս ու մարդոց վերայ, կամ առաքինութիւն (բարի զգացմունք, բարի միտք, բարի գործ), կա՞յ ու մի նշանակութիւն, կամ գին ունի՞ր թէ՛ չէ: Ի՞նչպէս մին մինի հակառակ բաներ եմ տեսնում ես. այս ի՞նչ բան է, որ իմ ունեցած սուրբ համոզմունքիս հետ մէկ չեն դալիս կեանքիս մէջ տեսածներս, որ փորձում եմ ու տեսնում որ ջոկ ջոկ բաներ են ու մին մինի հակառակ:

Մի՞թէ նորա համար ենք միայն աշխարհք եկել, որ վատ մարդի, չար գործքի տէր ու վնասակար մարդի ունեցած մեծ յաջողութիւնների, կանգնած յաղթանակի վերայ զարմացած, ապշած մնանք. ու ազնիւ մարդի վերայ մտիկ տալով սաստիկ ցաւինք, մեղքով լցուինք ու տեսնենք, որ՝ նա իւր բռնած ճշմարիտ՝ ուղիղ ճանապարհովն ու արդար գործ տեսնելովը դուռնից դուռն ման գալու եւ ողորմութիւն հաւաքելու օրին է հասնում. որ տեսնենք թէ՛ նորա ամբիժ կեանք ունենալուն վերայ ծիծաղում են շատ ու շատ անբարոյական, անպիտան մարդիկն ու նորան տնազ անում. որ տեսնենք նորան՝ իւր Աստուծոյն հայրենիքին եւ ազգին հաւատարիմ ծառայութիւնին համար՝ արքսոր են քշում. որ տեսնենք թէ՛ իւր՝ ճշմարիտը սիրող, ճշմարիտ բանի հետեւող լինելուն համար՝ քարշաքարշ բանտն են տանում, քցում:

Առաջուան աշխարհի պատմութիւնն եւս նոյնը արդեօք չէ ցոյց տալի մեզ, ուղղումով ասել, նոյն բաները չէ՞ ցոյց տալի արդեօք, որ պատահել են ու պէտք չէր պատահէին. նոյն՝ սիրտ կոտորո՞ղ շատ ու շատ օրինակները չէ՞նք կարդում արդեօք Հին ժամանակներն ապրած մարդոց մասին, ինչ որ տեսնում ենք մեր օրերումն՝ մեր ժամանակի մարդոց վերայ, որ վատ գործքի տէր մարդոց օրերն լաւ են անց կենում, իսկ լաւ մարդոց կեանքը շատ դժուր է լինում իրանց համար:

Ուղղումով առաքինութիւնն ու չարագործութիւնը մի լաւ խելքիս տակը ձգեմ ու հասկանամ թէ՛ ինչ նպատակ, ինչ վերջ ունեն. ու Փրկչիս սուած բացատրութիւններովն ես մի դուրս գալու ճանապարհ կգտնեմ այս բաւիղից. իմ կարծիքներս ու կասկածանքներս, որ ինձ մոլորեցնում են, Նորա ինձ սորվեցրածներովը կփարատեմ: Անկարելի է, որ ճշմարտութիւնը յաղթուի կամ ոտի տակ գնայ, մնայ, թէեւ շատ ու շատ անգամ ծաղր է լինում չարութիւնին, անարգւում, արհամարհւում. անկարելի է, որ վատութիւնը, ու վատը գործողը միշտ յաղթող գանուի, թէեւ սկզբից մինչեւ վերջը մեզ այնպէս է երեւում, որ յաջողում է ու բազմ ունի: Անկարելի բան է, ասումեմ, որ այսպէս լինի աշխարհիս բանն, եթէ ոչ ամենայն իմաստութիւն՝ խելագարութիւն պիտի համարուէր. ամենայն կրօն՝ հաւատ՝ մոլորութիւն, սխալ բան, եւ ամենարդար բանն, որ Փրկիսօրս մեզ յայտնեց, անարդար ու ծոռ:

Փրկչի ասածովն՝ առաքինութիւնը մեր հոգւոյ սրբուի, մաքրուիլն է մեղքից. մեր մէջն ոյժ ու զօրութիւն աւելանալն է, մեր աւելի զօրանալն է աշխարհիս ամեն բաների վերայ, որ որչափ եւս գրաւիչ լինին, մեզ իրանց գերի անել ամենեւին չկարողանան. դա մի ջանք, մի բերումն, մի զօրեղ ձգտումն է, որ պայծառայնեք, երկնքի արժանի անեք այն, ինչ որ անուշ է մեր մահկանացու մարմնի մէջը, նման անեք Աստուածութեան, ինչպէս որ Աստուածանիցն է իւր ծագումը:

Ինչպէս որ սերմանացանն իւր ցանելու սերմը հողի մէջն է քցում, որ ծիւ, դուրս գայ, ծաղկի, մեծանայ, հասնի, այսպէս եւ Աստուած այս մեր հողից ստեղծուած ու հող գառնալու մարդկային, հոգեղէն մարմնի մէջը քցել է մի սերմ, որ ամենայն կատարելագործութեան ընդունակ է, որ յաւիտենական

գոյութիւն ունենալու եւ ծաղկելու համար է ընտրուած: Մեր հոգին զօրութիւն ունի, կարող է ազատօրէն գործելու, գործ կատարելու, որ միշտ զարգանայ ու յառաջանայ կատարելութեան վիճակի հասնելու համար: Եթէ որ ինքնագլուխ ու ազատ գործունէութիւն չունենայ այս սերմը, որ է մեր հոգին, իւր ցանուած հողի վերայ փուշերն ու տատառներն, որ լիքն են, իրան կիսեղգեն:

Այնպէս առաքինիներն նպաստել, վերջին միաքն է, որ մեր հոգին ինքն իրան կատարելութեան աստիճանին տանի, հասցնի, մեր մարմնի մէջ բնակող անմահ հոգին անթերի ու կատարեալ կերպով զօրանայ, իւր զօրութեան վերջին աստիճանին հասած լինի: Ինչ որ մեր՝ մինչեւ մի ժամանակ միայն աշխարհիս վերայ մնացող մարմնի մէջը կայ, գոյութիւն ու կեանք ունի, յաւիտեական համար է միայն, յաւիտեական կեանք ունենալու համար է ապրում միայն. ինչ որ մեր մարմնի մէջը հոգեւոր է, միայն հոգեւորի համար է ապրում: Սորա համար եւ այս մտքով ասաց. Փրկիչն Յիսուս թէ՛ «ձեզ համար գանձեր գիզեցէք երկնքում», որ ոչ ցեցը եւ ոչ ժանկը ուտի» (ձեզ համար մեծ փող մին մինի վերայ դէք երկնքում, ուր ոչ ցեցը կփչացնի, ոչ էլ ժանկը կուտի):

Ուրեմն առաքինի եմ՝ ես՝ իմ՝ մէջս բնակող յաւիտենական կեանքիո համար, ոչ թէ հող դառնալու, ոչնչանալու մարմնիս համար, որ մահուանս ժամին՝ իբրեւ իմ հնացած հագուստ՝ պիտի հանեմ՝ վրայիցս ու դէն քցեմ: Այսպէս ուրեմն առաքինի եմ ես, որ աւելի զօրաւոր, աւելի սուրբ, աւելի վսեմ մի էութիւն դառնամ՝ դեռ եւս այս երկրաւոր կեանքիս մէջն, իսկ եւս աւելին լինիմ ապագայ, ու աւելի կատարեալ կեանքիս մէջն:

Ինչ որ իմ երկրաւոր բարօրութիւնս առաջացնել է կարող, ինչ որ իմ առաքինի գործերիս ու այդ գործունէութիւնիս շրջանը պէտք է ընդարձակի, դորա համար պարգեւել է ինձ. Աստուած ինչի՞նչ ոյժ, ինչպէս որ մարմնաւոր, երկրաւոր, աշխարհային կեանքի հարկաւորութեան ու կարիքի համար շատ թէ քիչ պարգեւել է նոյնպէս ամեն՝ մի քիչ բարձր կարգի ու տեսակի կենդանիներին: Բայց այս խելքը՝ միշտ առաքինութեան օրէնքի տակը պիտի լինի. նորա օրէնքին պիտի հնազան-

գի- խակ մեր հոգին՝ մեր անմահ էութիւնը՝ մեր զգայական մարմ-
նի ցանկութիւնները՝ վերայ այնպիսի բարձր իշխանութիւն ունե-
նայ, ինչպէս որ յաւիտենականն բարձր է անցաւորիցն ու ժա-
մանակաւորից՝ ինչպէս որ գերազանց է Աստուածութիւնն հոգ
եւ փոշի դառնալու բանից:

Ուրեմն եթէ քրիստոնեան՝ իւր առաքինութիւնովն ոսկի թի-
թեղի նման երկրաւոր գերազանցութիւնների յետնից չէ ընկ-
նում, էլ ինչի համար էք գանգատում թէ՛ նա այս ու այն պա-
տուհի, առտիճանի, սորա՛ նորա նման փողի տէր չէ, երբ որ ա-
ռանց դորանց եւս կարող է ապրել: Որտեղիցն է ապա երկնքի
անարգարութիւնն նորա համար, երբ որ նա՛ իւր Փրկչի նման՝
աշխարհիս մարդոց կարգումը չէ, չէ ճանաչւում, ինչպէս որ
պէտք էր ճանաչուէր իւր առաքինութեանն ու արժանաւորու-
թեանցը համեմատ, երբ որ նա անարգ, անպատիւ մարդ է հա-
մարուած, աղքատութեան մէջ է, հալածվումէ, մինչեւ անգամ
սպանելու են տանում՝ այնպէս, ինչպէս երբեմն անարգ կրից
ու անարգական մահուան անպարտ տեղը դատապարտուեց
Աստուածայինն Յիսուս: Ինչի որ դուք չարչարանքի անուն էք
տալի, չարչարանք քաշել էք ասում: առաքինի մարդի մարմնին
միայն հարկաւոր բաները չունենալն է, այդ բաներից զրկուիլն
է, այն մարդկային մարմնի, որ իբրեւ ուրիշ՝ օտար նիւթ՝ կարճ
ժամանակի համար միայն միաւորուած, ընկերացած է մեր հո-
գոյն հետը:

Ինչի՞ մէջն է, ի՞նչ բանի վերայ է առաքինութեան յաղթա-
նակը: Արդեօք նորա մէջն՝ նորա վերայ, որ անհաստատ խելքի
ու համոզմունքի տէր հասարակ ժողովուրդն այսօր մեզ վերայ
գովածո՞նք է խօսում: Արդեօք այն պատիւների՞, առտիճանե-
րի՞ գերազանցութիւնների մէջն է, նորանց վերայ է, որ քաղա-
քական ընկերութիւնն իւր քաղաքակիցներին, անդամակիցնե-
րի՞ն տալիս է: Արդեօք այն ոսկիների՞ վերայ, որ մի քանի տարի
մերը սլիտի լինին այս աշխարհիս վերայ: Զէ՛, ամենեւին չէ: Մեր
հոգին՝ իբրեւ հոգեղէն բնութիւն՝ այս նպատակներից ոչ մինն
եւս չէ ճանաչում՝ թէ ի՞նչ են: Ով որ այսպիսի բարեքներին է
տուել իւր խելքն ու միտքը, նա՛ յաւիտենականն իւր աչքից
փախցրել, կորցրել, ու անմահ արարածների շրջանից դուրս է

եկել ու կենդանիների (անասունների) կարգը մտել, որոնք որ իրանց մարմինի համար են միայն, որ ապրեն:

Ինչի՞ մէջն, ի՞նչի վերայ է առաքինութեան յաղթանակն. անբոք նորա մէջն, նորա՞ վերայ, որ այս աշխարհումս ամենայն մահկանացու մարդիկ ճանաչեն, գին դնեն, պատուէ՞ն:—Ձէ՛. ամենից աստուածային առաքինութիւնն այն է, որ Աստուածութեան նման ծածուկ է գործում: Նորա յաղթանակն այն նպատակն է, որին հասնելու համար կոչուած է, այս ինքն է՝ այն ներքին դորութիւնն է, որ կարողանում է ունենալ, որով եւ աւելի բարձր երջանկութեան յարմարաւոր եւ ընդունակ կարող է նա լինել Աստուծոյ արարածների թագաւորութեանը մէջ: Յաւիտենական կեանքը նորա յոյսն է, նորա արմաւենոյ ոստն է: Ել ի՞նչ ասեմ. ով որ կարծում է, որ իւր առաքինութիւնն երկրաւոր վարձատրութիւն, երկրաւոր բաղաւորութիւն պիտի ստանայ, այն մարդն առաքինութիւնն ինչ է, դեռ եւս չէ իմանում, չէ հասկացել. նորա առաքինութիւնն՝ առաքինի լինելու համար չէր, այլ մի մշակութիւն՝ վարձք ստանալու համար:

Ապա մեղաւորի՞ յաղթանակն որն է: Ձկարծես թէ մի մեծ յաղթութիւն, մի մեծ յաղթանակ է. այն է նորա բոլոր արած՝ իւր խելքով՝ մեծ գործն, ինչ որ, — եթէ յաղթանակ կարելի է ասել, ինչ որ անում է անբան կենդանին, որ հնարք է բանեցնում, դարան մտնում (թագ են կենում, ճանապարհ մտիկ տալի) եւ՝ իւր երկար համբերելուն համեմատ՝ վերջապէս յաջողում է իրան, աշխատանքը զուր չէ անց կենում —, իւր որսը, որի ճանապարհն այնչափ երկար ժամանակ մտիկ էր տուել, արգէն իւր ճանկն է ընկել, բռնել է. Ել ուրիշ բան պէտք չէ նորան, իւր ցանկութիւնին հասել, պրծել է, այնպէս է կարծում թէ՛ ինչ որ կեանքի մէջ պէտք է՝ այդ է, Ել ուրիշ բան չկայ:

Չարագործն՝ գազանից ոչ մի բանով պակաս չէ, ու շատ աւելի է այն կողմից, որ իւր հոգոյ ձիւքերն աւելի սարսափելի ու վտանգաւոր կերպով, աւելի խորամանկութիւնով ու անգութ կերպով է գործ ածում: Նա միայն այս «աշխարհէ» համար է ապրում: Նորա համար ուրիշ աշխարհք, ուրիշ կեանք չկայ. նա ուզում է միայն այս աշխարհիս մէջ նշանակութիւն ունենայ. նորա համար դորանից ազնիւ բան չկայ. նորա ստոր ցանկութիւնները խեղդել, պրծել են նորա մէջ ամենայն իսկապէս աւելի աղ-

նիւ ցանկութիւն, ամենայն իսկապէս աղնիւ բան: Նա իւր մարմ-
 նի, իւր անցաւոր փառքի, իւր ստոր ու կարճ օրվան ցանկու-
 թիւնների, իւր հաճոյքի, իւր փողասիրութիւնի, իրան դիւրե-
 կան կեղծաւորութիւնների ու կեղծաւորների, իւր հեշտասի-
 րութիւնի, անառակութիւնի գերին է ու գորանց իշխանութեան
 տակն է բոլորովին: Նա երկրաւոր բանի համար միայն լաւ հը-
 նարագէտ է, լաւ վարպետ է, եւ այդ միայն լաւ գիտէ, ուղու-
 մեմ ասել պարզ, լաւ ուտել, խմել, իւր ամեն ուղածն անել ու
 փող, փող շատ հաւաքել: Այդ տեսակ մարդն ոչ մի առաքինու-
 թիւն չունի, այլ միայն մի բաւական վարպետութիւն՝ առաքի-
 նի ձեւանալու, որ այդ ցած ու խարդախ խորամանկութիւնովն՝
 գաղանի նման դարան մտնի՝ թագ կենայ, ճանապարհ մտիկ
 տայ, մինչեւ որ իւր ցանկացած որսը ճանկը ձգի, այս ինքն է
 այդ՝ որսկան գաղանի խելքովը՝ կամ խորամանկութիւնով՝
 դաւեր դնելովը՝ որսի ճանապարհը մտիկ տալովը՝ դէս ու դէն
 ականջ անելովն ու սպասելովն, բանն իւր տեղը գոյ, առ-
 նի, կամ իւր ձեռքի տակն եղած մի մարդ մի սխալ անի ու
 իւր ձեռքն ընկնի, կամ այդ մարդակերպ գաղանը ինքն այնպէս
 անի, որ իրանից կախումն ունեցող որեւիցէ՝ մարդ սխալուի,
 կամ եթէ իրա սորվեցրած մարդով սխալեցնել չկարողանայ,
 գոնէ մրտտի, ու ինքն տէր դառնայ փողի, կայքի, որոնց հա-
 մար հոգի էր տալի եւ ինչքան որ ձեռքը ձգեց, աչքը չկշտա-
 ցաւ: Ինչ եւս որ լինի ու որքան եւս լինի ձեռն ընկածն, չէ կա-
 րող կշտացնել աչքածակին, բան չտեսածին, միշտ աղքատին, որ
 Աստուծոյ կրակի տէրն է դարձել՝ միայն ծուռ ու մուռ ճանա-
 պարհներ բռնելով, միայն հոգին էրելով, առանց քրտինք թա-
 փելու: Այդպիսի մարդիկը զարմանալի հրէշներ են. գորանցից
 այնպիսիները կան—մինչեւ անգամ կրօնի քարոզիչների ու ի-
 րանց սուրբ ձեւացնող ու սրբութիւն, բարեպաշտութիւն ծա-
 խող աւանդապահների մէջն—որ կրօնի վերաբերած ամեն սո-
 վորութիւնները մեծ ջերմեռանդութեամբ ու սրբութեամբ են
 կատարում, եւ որոնց շատ մարդ ճանաչումէ իսկապէս աստուա-
 ծապաշտ մարդիկ, որոց նմանը դժուար թէ գտնուին: որ իրանց
 քրիստոնէական պարտքերն այնպէս կատարեն, սւ իրանց հաւատն
 այնպէս պահեն: Ի՞նչ է պատճառն, որ այդ տեսակ մարդիկը,
 որ Աստուծոյ ատելի արարածներ են ու լաւ քրիստոնեայք են

Համարվում: պատճառն այն է, որ այնպէս ձեռքները տարածում են, այնպէս խաչ հանում, երկրպագութիւն անում, աչքները վերեւ, կամ սեղանին ձգում ժամումը, որ կկարծես թէ աշխարհքումն չեն, երկինքն են վերացել այն ընկերներումը ու Աստուծոյ հետ միացել: Բայց շատ հեռու են արքայութիւնից: սուտ է, կեղծ է, կեղծաւորութիւն է, մարդասպարութիւն է՝ ու՛ իրանց խելքովն՝ կարելի է, որ Աստուածասպարութիւն եւս է, որովհետեւ այդ բոլոր իրանց խարդախ, անարժան վարմունքի մէջն — Աստուած՝ որ խաբել չեն կարող — մարդ են խաբում, որ տեսնողներն՝ իրենց անհոգի, անհաւատ մարդիկ չկարծեն, իրանց վերայ չգայթակղեն, ինչի որ իրանք իրանց շատ լաւ գիտեն, որ ո՛չ Աստուած ունին, ո՛չ հաւատ, ո՛չ երկիւղ Աստուածանից, ո՛չ ամօթ մարդոցմէ, այսպիսի անամօթ եւ սոոր մարդիկը հասարակաց օգուտի վերաբերած գործերի մէջն իրանց օգնութիւնն չեն խնայում, կամ առաքինի՝ բարեգործ մարդու նման՝ մի հասարակաօգուտ շինուածք, հաստատութիւն են անգամ ունենում ու պահպանում, որ աշխարհումն անուն հանեն: Այսպիսի մարդիկ, որչափ որ աւելի միջոց ու յաջողութիւն ունին իրանց անարժանութիւնը ծածկելու, թագցնելու, իրանց սոոր մտքերն ու դիտաւորութիւնները, յայտնի, չանելու, աւելի լաւ կերպով մարդ խաբելու համար, աւելի մեծ անուն են հանում, աւելի բարձրացնում իրանց անունն՝ բայց՝ հեշտ խաբուող մարդոց առաջին:

Ամենեւին դժուար բան չէ մի այսպիսի մարդի համար, որ բարի բանն իրան դիմակ է արել ու այդ դիմակի տակը ծածկել է իւր հոգոյ վատութիւններն ու վնասակարութիւնները, — ամենեւին դժուար չէ, ասումեմ — որ այդպիսի մի մարդն հասնի վերջապէս իւր նպատակին, որ իւր համար բան ու գործ է արել ու հետեւումէ միշտ: Ամենեւին դժուար բան չէ այդպիսի մի մարդի համար, իւր խորամանկութիւնովն ու խարդախութիւնովն, որոց մէջ եփուել, թափուել է, մեծին էլ՝ փոքրին էլ խաբել եւ անիրաւ ճանապարհներով մեծ փողի տէր լինի: Շատ հեշտ բան է այդպիսի մի անօրէն, անխիղճ, անամօթ, անպատիւ մարդի համար, որ մի արժանաւոր ու մաքուր անուն ունեցող մարդի անուն ստանայ, ու խաբուած ժողովուրդից շատերը մտքներից եւս անց չկացնեն, որ այդ անպիտանը պոռնիկ է ու աւելի վատ

մեղքի տէր է՝ անիրաւ բամբասող է՝ զրպարտող է՝ ուրիշի վերայ մուր քսող է՝ ուրիշի վատ օրի վերայ ուրախացող չարամիտ է՝ իւր մօտիկ բարեկամներին մատնող մի վատ՝ մի ղզուելի հոգի է՝ մի խօսքով՝ Աստուծոյ ու մարդոց ատելի մի չարագործ է։ Այս պիտի մարզն՝ որ բարոյական մարդի հակապատկերն է բոլորովին՝ իւր արած յափշտակութիւններովն՝ որ անխիղճ ճանապարհներով հաւաքել՝ դիզել է՝ իւր օրերը լաւ անցկացնելուց ու կեանքի ամենայն աններելի վայելչութիւններին եւս կշտանալուց յետոյ՝ այգպիտի մարզն՝ ատուամեմ՝ այնպէս է իրանցոյց տալիս ուրիշների աչքին՝ իւր մահուան միջոցին՝ որ հոգին հանգիստ կերպով է փշուամ՝ այնպէս՝ որպէս թէ՛ ոչ մի վատ բան՝ ոչ մի մեղք բան չէ արել իւր կեանքումն՝ ոչ մի բան չկայ՝ որ իւր խղճմտանքի վերայ ծանրացած լինի ու իրան տանջի։ Անօրէն՝ անաստուած մարդի բոլոր կանգնած յաղթանակն այսքանն է ու՝ այս է միայն։ Ամենայն մարդ՝ ինչ որ կցանի՝ այն կհնձի։ Նորա գին (լէշը)՝ գերեզմանի մէջ փռումէ՝ ինչպէս որ ամեն մի մարդի մարմինն բայց նորա հոգի՛ն՝ նորա հագոյ գրութիւնը՝ վիճակը ի՛նչ կլինի։ Ի՞նչ գանձեր է նա հաւաքել արդեօք իւր անմահ հոգոյ համար՝ որ անմահութիւն ու երջանկութիւն վայելի անմահական կեանքի մէջն։ Պիտի նախանձեմ ես արդեօք այգպիտի մի թշուառականին՝ որ ոչինչ է հոգիների թագաւորութեանը մէջ՝ որոց մէջ մինն եւս ինքն պիտի լինէր ու յաւիտենական կեանք ու ուրախութիւն վայելէր։ Կամ՝ որ նա իւր կարճ կեանքումն՝ իւր արած չարութիւններովն կարողացաւ իւր վատ ցանկութիւնները կատարել իւր սրտի ուղեցածին չափ՝ մի՞ թէ ես դորա համար կասկածանքի պիտի գնայի թէ՛ կայ արդեօք Աստուծոյ արգարութիւն։ Ա՛յ Աստուծոյ անքննելի խորհուրդներն ընդունումեմ՝ հոգւով պաշտելով՝ թէ եւ ինձ համար անհասկանալի եւս լինին։ Ի՞նչպէս կարող է պստիկ ու անփորձ երեխան՝ որին պէտքէ դեռ եւս բան սորվել ու փորձուել՝ մեր երկնաւոր Հօր իմաստուն տնօրէնութիւնները քննել իմանալ։ Ինչի՞ պիտի սխալուիմ ու կասկածեմ թէ՛ կայ արդեօք Աստուծոյ արգարութիւն՝ ինչ է որ՝ տալից մինչեւ գլուխը մեղքի մէջ կորած մարդը՝ ինչ աններելի միջոցներով՝ ջանքով ու հնարներով՝ իւր ձեռք բերածն վայելումէ։ Եթէ Աստուծոյ պատուհասին չէ հանգիստում՝ նա իմ աչքիս առաջին—վսյ նորա գլխին—հասել է՝ հա-

սել նորան իւր բաժինն՝ ունա իւր արժանաւոր պատիժը գտել է արդէն: Անաստուածն՝ իւր դատաստանն ինքն է անում: Նա իւր մէջն ամենայն լաւ բանն մեռցրել է. նա՝ յաւիտենական կեանքի համար ստեղծուած իւր հոգին անարժանացրել է, արժանաւորութիւնիցն քցել է: Իւր չար սովորութիւններէն տարուած, կուրացած, մեղքերի մէջ թաթախուած, նա կէս, կիսատ կեանք է անց կացնում. եւ երբ որ գոհ եւս է երեւում, միշտ ծանր քարի նման ծանրանում են նորա խղճմանքի վերայ իւր արած անօրէնութիւններն, որ իւր համար անմուռնալի անբժշկելի ցաւ են:

Ո՛վ որ Աստուծոյ արդարութեանը դէմ մեղանչում է, կարծելով թէ՝ ամենագէտ Երկնաւոր թագաւորն ու արդար դատաւորն ամեն մի մարդի իւր գործքին համեմատ չէ տալի, կամ թէ Աստուծոյ կողմից հատուցումն չկայ՝ բան չկայ, ամեն մի մարդի իւր արածն իրան է մնում, մանաւանդ չար գործքի տէր մարդն, որ իբր թէ Աստուածանից չէ պատժւում ու կարծես թէ՝ վերին Տեսչութիւնն յաւիտենական կեանք չհաւատացողներին ու հաւատացողների վերայ ծիծաղողներին ու ծալ պակաս համարողներին որպէս եւ առաքինութեան ու առաքինի մարդին ծաղր անողներին կարծես թէ ներողամիտ է ու այնպիսի պատիժներ չէ տալիս այս կեանքում, որ բոլոր աշխարհիս առաջին խայտառակութիւնն ինչճանաչ. չէ կոտորում մեղաւորի, չարագործի վիզը, որ քարեբաղտ ու արդար մարդիկն զարհուրին չար գործքիցն ու գործողներից —. Աստուծոյ արդար դատաստան անելուն դէմ մեղանչողն ու կասկած ունեցողն, ասումեմ, թող ըսւ իմանայ, որ քիչ մարդ կայ, որ մինչեւ իւր կեանքի վերջն ամեն իւր սրտի ուղածն անի, ամեն մեղք ու չարութիւն գործի ու՝ ուրախ անց կացնի իւր օրերն, հանգիստ, անխորով, ապահով լինելով, որ, այնպէս սաքեւ է իւր գործն՝ ամեն իւր ունեցած խորամանկութիւններովն, խարդախութիւններով, անխիղճ եւ անամօթ հնարագիտութիւններովն, եւ այնպէս է յաջողեցրել ամեն բանն, որ այնուհետեւ մոտճելու, հոգս անելու, վախենալու բան ամենեւին չունի. ընդհակառակն այդպիսի հրէշների սրտում ո՛չ հանգստութիւն կայ, ո՛չ ուրախութիւն տեսողական, միշտ ահ ու դողի մէջ են, միշտ ականջները սրած, աչքը չորս արած, ամեն ժամանակ սպասում են, որ իրանց գլխին մի բան կգայ.

դորս շատ լաւ գիտեն, որ մի րոպէն յանկարծ ամեն բանը կիտխի, բայց կանի՝ ու իրան պատուաւոր, խելացի, կամ առաքինի, ազգասէր, մեծագործ ձեւացնող, իրան ծածկող, պինդ պինդ պահող կեղծաւոր չարագործին, իբրեւ ամենալուսնագաւոր մարդ՝ զգուշի եւ ատելի կանի բոլոր երկրումը. աներես խաբեբային այնպէս գետնին կիսկեն, որ էլ տեղիցը չվեր կենալ, սէր մնաց թէ լաւ անուն կարողանայ թողնել: Մածուկ բան չկայ, որ չյայտնուի, գաղտնի բան չկայ, որ չխմացուի, ասումէ. ամենաաստուածային Փրկիչն, որոյ մարդութեան մէջն անգամ աստուածայինն ենք տեսնում ու պաշտում եւ պիտի պաշտէ մարդկութիւնը նաեւ այսուհետեւ եւ յաւիտեանս յաւիտենից: Նոյն Փրկիչն, որ իւր խօսքերի մասին ասումէ թէ՛ երկինքն ու երկիրս անց կկենան ու իւր խօսքերը չեն անց կենալ, նոյն Փրկիչն ասումէ թէ՛ անհաստատ աւազի վերայ է շինած չարը գործողի տունն. խաբւում է չարաչար, որ հիմնաւոր բան է կարծում, տեղադականութիւն չունի. մի մըրիկը կկործանի:

Կարողանայի՛ր դու չար գործքի տէր մարդի խաւար սրտի մէջը մտնել ու աչքդ քցել տեսնել, թէ ի՞նչ կայ այնտեղ, այն մարդի սրտի մէջն, որ բոլոր աշխարհիս առաջին ամենաբազմաւոր մարդն է ցոյց տալիս իրան, կամ քեզ երեւում: Արդեօք իւր բարձր դիրքն, իւր ոսկիներն, ուրիշ թանկագին բաներն, պատուական ապրուստն՝ ճշմարիտ բազմաւորութիւն են նորա համար. այդպէս է ընդունում նա ու բազմաւոր ճանաչում է ինքն իրան: Հա՛, դու տեսնումես նորա փառաւոր, պսպղուն թագը, բայց չես տեսնում, չես իմանում այն ծանր հոգսերն, որ նա ունի եւ որ ծանր քարի պէս վրան ընկել են ու չեն թողում տակից դուրս գալ. չես իմանում, որ այդ հոգսերը նորա սրտումը բոյն են դրել, որդի պէս կրծում, ուտումեն նորա կեանքը: Հա՛, քո աչքիդ երեւումեն նորա լաւ լաւ շրթերը, որ հագնումէ, զարդարւում. բայց քո աչքիդ չեն ընկնում, չես տեսնում, չես իմանում թէ՛ նորա վախկոտ խղճմտանքն ամեն մի փոքր բանի համար ինչպէս է տանջւում, չարչարւում: Անաստուած, չարագործ մարդի բոլոր կեանքն, որ քեզ նախանձելի է երեւում՝ իբրեւ մի ամենաբազմաւոր մարդի կեանք, լաւ իմացիր, որ անվերջ անհանգստութիւնների, մաշող հոգսեր, խղճմտանքի յանդիմանութիւններ են. ամենեւին չեն թողում նորան աչք

բաց անել, որ տեսնել միշտ չարչարումեն նորան եւ երբէք չհեռանում նորանից, որ շուռն քաշի ու խմանայ, որ ապրումէ, թող թէ իւր կեանքը մեծ փառքի մէջ եւ ամենալուս կերպով անց կացնի: Միշտ նորա մտքից այս է անց կենում. ու որովայն ա իս է քաշում ու ասում թէ՛ երբ կլինէր, ազատուէի քաշածներէյոչեմ ուղում, առումէ ինքն իրան, ոչ այս փառքն, ոչ փոքր, ոչ վայելչութիւնը, ոչ խշխառութիւնն, որ հոգիս էրելով, խղճմտանքը միշտ սեւացնելով ու մեռցնելով, ձեռք բերի. երանի՛ յետին ազքատն, ամենահասարակ, աննշան մարդն լինէի. այսպէս նորա միջում անգագար կուի կայ, ինքն իւր հետ կռուի մէջ է միշտ, ինքն իւր թշնամի է կարծես ու հաշտուելու հնարը, ճարը չէ գտնում: Իւր ամենաուրախ միջոցին մին էլ յանկարծ միտքն է ընկնում իւր արած այս՝ այն սարսափելի գործն, որ կարծումէր թէ մոռացել, գնացել է վաղուց: Մի խաբուէր նորա կեղծ, ակամայ ծիծաղը երեսը ինքն իրան քեզ ցոյց տալուց. սո՛ւտ է, ինչ որ երեւցնումէ գրսից. ներսինը, սրտինը՝ իրան է այրում, գրսինը՝ երեսինը՝ վրայից ցոյց տուածն՝ ուրիշին. մի խաբուիլ նորա արած կատակներէյն, որով քեզ սո՛ւտ հաւատացնել է ուղում թէ՛ սիրտն ուրախ է: Տեսնէիր նորան միայնակ եղած ժամանակն թէ՛ ինչպէս փոխումէ կերպարանքն, ամենեւին քո տեսածը չէ՛, ու նորա երեսին՝ ծիծաղի տեղը գրուած է անխորատելի տիրութիւն, ինքն իրան ամենեւին չհաւանելու կերպ, հոգսերից չխմանում. ինչ անի, ուր փախչի. շատ անգամ նորա ամեն մի շարժումաճքի մէջ յետին յուսահատութիւն է տեսնուում: Տեսնէիր դու նորան, երբ որ մահը, իւր մեռնելը նորա՝ միտքն է գալիս. հսկայական ոյժ ունեցող մի հրէշ, կարծես, գալիս է նորա առաջը կանգնում, ահ ու դող ձգում նորա բոլոր մարմնի մէջ. մահն աչքովն է կարծես, տեսնում. բայց ինչ մահ, այն մահն, որ նորան խօսքով ասելու նման՝ միտք է անել ասլիս թէ՛ որքան էլ որ անաստուած, ամեն սուրբ բան մոռացած, ուրացած են, կարծելով թէ՛ մեռնելուց յետոյ ամեն բան պրծաւ, արածներդ քեզ մնաց, միայն ափսոս՝ որ երկար չքաշեց քո լաւ օրեր տեսնելդ. չէ՛, այնպէս չէ. չարաչար սխալումես, ասումէ իրան իւր խիղճն. այժմ է, մահուանից յետոյ է, որ յաւիտեան պէտք է ասլիս, անցաւոր աշխարհի կեանքի պէս կարճ կեանք չալիտի ունենաս. չէ՛, այլ եւս վերջ պիտի չունենայ քո կեանքդ.

միշտ եւ անկերջ պէտքէ ապրիս, միշտ անկերջ քո գործերիդ փո-
խարէնը, քո հատուցումնդ ոտանալու համար պիտի ապրիս, որ
քո չար գործերիդ համար անկերջ տանջուելովդ, քո խղճիցդ
պատժուած լինիս այն արդար, Նստաւորից, որ աստուծոյ վե-
րեն է բնակւում եւ որ քո աչքիդ առաջին բայ ու յայտնի է
անում քո ամեն արարմունքներդ, տեսնէիր նորան, ինչպէս ան-
օգնական, անյոյս մնացած, աղստուելու հնար ու ճանապարհ
է սլուում, հասէր ինձ, օգնեցէք, է գոչում, ու սկսում է աղ-
քատներին առատ ողորմութիւններ անելու, պատեր, ծոմեր
պահելու, ինքն իւր վերայ սաստիկ տառապանքներ դնելու ու
քաշելու, ժամի դուռ մաշելու, Աստուծոյ ու սուրբերի երեսը
վեր բերելու իւր աղօթքներովն, որ ողորմութիւն գտնի՝ ահա
դատաստանից ազատուի: Այսպիսի թշուառականներն այնքան
ցածացած, այնքան կորցրած են մարդկային արժանաւորու-
թիւնն ու այնքան օտարացած են երկնաւոր Տեսչութիւնից, որ
կարծում են թէ՛ ահ ու դողով իրանց բերանից դուրս տուած ա-
ղաչանքի՝ պաղատանքի խօսքերովն բանն այնպէս կրեւեն, որ
Աստուծոյ կիսբեն, կիաշտուեն, իրանց հեռ կհաշտեցնեն, Նորա
բարկութիւնից ու պատժից կազատուին: Իրանց այս արար-
մունքներովն այն են միայն ցոյց տալիս, որ Աստուծուն չեն ճա-
նաչում. մի ահագին փոս բաժանումէ ու հեռու պահում նո-
րանց Աստուածանից: Եթէ որ իրանց մեռնելու միջոցին քահա-
նայի ձեռքից հաղորդութիւն էլ են ընդունում (ճաշակւում են)
ո՞վ է խմանում թէ՛ այն միջոցին նորանց սրտի միջումն ինչ կը-
րակներ են վառւում, ինչ այրուել են այրւում, փթօթւում ու
հոլովութիւն չգտնում: Հոգւով ու մարմնով կորած այգպիտի մի
չարագործիցն երեսներս շուռ ենք տալիս դէն սարսափելով ու
աղօթումենք. Աստուած քաւի այդ մեղաւորն:

Այս է չարագործի յաղթանակն. այս է մեղաւորի անպատիժ
մնալն. պէտք է ու կարծի՞, որ ես նորան նախանձեմ, կամ
կասկածեմ, որ Աստուծոյ արդարութիւն կայ, ու Նորա դա-
տաստանն արդար է: — Ո՛չ. մարմնով ցանոցը՝ մարմնով կը-
հնձի, հոգով ցանոցը՝ հոգւով: Ինձ սիրտի չղարմացնեն այլ եւս
անաստուած մարդի այս աշխարհումն արած յաղթութիւններն,
կանգնած յաղթանակներն, ունեցած յաջողութիւնն. վայ նորա
գլխին. այն յաղթութիւններն, որ իրան յաղթութիւններ են

երեւում՝ որպէս եւ իւր ունեցած բոլոր յաջողութիւններն իւր չար գործերի մէջը, նորա սրտին անպզտոր ուրախութիւն, հանգստութիւն, երջանկութիւն ամենեւին չեն բերում, ինչպէս որ առաքինութեան մի ծածուկ յաղթութիւնն է բերում: Երկնքի խաղաղութիւնն այգսիսի՝ մեղքերով լցուած, պղտորուած սրտի մէջ երբէք չէ իջնում, չէ բնակում:

Ես իմ կեանքիս հանդարտ ընթացքն յառաջ կտանեմ, Աստուած կսիրեմ ու ինձ նման մարդին մեղք չեմ՝ անիլ, նորա առաջը պարտական չեմ մնալ. մնացածը բոլորն արգար Դատաւորին կյանձնեմ: Կգայ օրն, որ այս աշխարհիս կեանքի վերայ պատած թուի թուի ամպերը կցրուին, մեր կեանքի երկինքը կպտրվի, մութից դուրս կգանք լոյս, պայծառ լոյս կտեսնենք, էյ մեզ համար մութ բան չմնալ: Այն ժամանակն բերկրութիւնով կատենք ինքներս մեզ թէ՛ Աստուծոյ մեղ արածը մեզ համար որչափ լաւ էր, բայց չարերն իրանք իրանց կորա՞ն:

(Թարգմ.)

Գ. Ե. Ա.

ՅԱՐԴԵԼԻ ՀԱՆԴԻՍԱԿԱՆՔ

ԵՒ ՍԻՐԵԼԻ ՊԱՇՏՕՆԱԿԻՑՔ *).

Շնորհակալ եմ Ձեզանց, որ՝ ատենապետ ընտրելով՝ պատուեցիք ինձ, — Սովորութիւն է, որ ատենապետը պաշտօնավարութեան մէջ մտնելու սկզբին՝ մի քանի խօսքով դառնայ իւր ընտրողներին և խոստովանուի, թէ ի՞նչպէս է ուղում արգարացնել նոցա հաւատարմութիւնը առ ինքը: Ես մեր արժանեաց ստորութիւն պիտի համարեմ, եթէ, ոմանց առաջուայ մի քանի ակնարկութեանց համեմատ, ուղենայի ժամավաճառ լինել և հաշիւ տալ՝ թէ արդեօք բռնութիւն պէտք է գործ դնեմ իմ ստանձնած պաշտօնիս մէջ, թէ ոչ. կամ թէ ի՞նչ արտաքին ձեւեր պէտքէ պահպանեմ նոյն միջոցին, ես աւելի կարեւոր եմ դատում մի

(*) Այս տառնախօսութիւնը խօսուեցաւ առաջին Բնդհանուր Հայոց Ուսուցչական Ժողովի մէջ, Թիֆլիսում, անցեալ Օգոստոսի 23 ին, կոտեւում՝ միջոցին Պ. Նախագահից մի քանի անգամ աղբարարութիւն ստանալով խօսքիս երկարութեան մասին՝ ես հարկադրաբար ստիպուեալ տեղ տեղ համառօտել, թէ եւ ունկնդիրները վեհանքն բարեօրոշութեամբ ուղեցին ամբողջապէս լսել նոյնը, իսկ այժմ տպագրուեմ փոքր ինչ ընդարձակօրէն: Դժբա կը նկատեն, որ բովանդակութեան էական մասերը տառնախօսութեանս միջոցին արդէն հաղորդեւ եմ. դուրս էի ձգել խօսքիս մի քանի այնպիսի ակնյայտնի ամփոփումները, որոնց եղբակացներն դժուար չը պէտքէ է լինէր ունկնդիրներին համար. Ս. Ս.

այնպիսի նիւթի վերայ խօսել, որ անշուշտ Ձեզ ամենիդ ոգեւորում է և որ մեր գործի հիմնաքարը պէտքէ լինի, բայց տարաբախտաբար նորա մասին իշխող գաղափարները դեռ շատ մութ և հակասական են մեր մէջ: Ես այսպէս արտայայտած կլինիմ մի և նոյն ժամանակ իմ բոլոր ձգտումների ծրագիրը մեր այս ժողովներում: Իմ ընտրած նիւթն է՝ «ազգայնութեան տարրը ուսումնարաններում»:

Սիրելի պաշտօնակիցք, արդեօք գիտե՞նք, թէ մենք ինչին և ինչո՞ւ ենք ծառայում: — Մեր զաւակները երկու տեսակ ուսումնարաններում են կրթւում՝ պետական և ազգային — հոգեւոր, Հարկաւ պետութիւնն իւր որոշ և մերձաւոր նպատակներին լրում տալուն համար է ծախս անում և պէս պէս ուսումնարաններ բանում, նա աչքի առաջ ունի ընդհանուրի օգուտն ու հոգսը, նա չի կարող իւր մասնաւոր հպատակների պէտքը ևս հոգալ, որոնք եթէ իրօք մի այդպիսի պէտք ունին և եթէ այն հակառակ չէ պետական խորհրդին, անշուշտ ինքեանք ևս պէտքէ հոգան իւրեանց համար: Եւ մենք անշուշտ խորին սրտով մեր երախտագիտութիւնը պէտքէ յայտնենք մեր բարեխնամ տէրութեան, որ մեզ մեծ շնորհք է արել մինչև անգամ և այն հանգամանքով, որ մեր հոգեւորական դասին իրաւունք է տուել հոգեւոր դպրոցներ բանալու մեր ազգային պիտոյից լրում տալու համար: Այսքանով էլ նա գրեթէ մեզ պատուիրումէ. եթէ պէտք ունիք՝ բացէ՛ք, բայց և հոգացէ՛ք պահպանութեան համար: Արդ՝ մեզ վերայ է մնում ամօթն ու խայտառակութիւնը, եթէ չ'կարողանանք պահպանել: — Այսպէս մենք տեսնում ենք, որ իրականութեան մէջ Ձ տեսակ ուսումնարաններ գոյութիւն ունին, երկուսն էլ օրինաւոր են, երկուսն էլ ծնողների ազատ ընտրութեան թողած: Եւ, յարգելի Հանգիստեանք, եթէ ծնողն իւր զաւակին այս կամ այն ուսումնարանին է յանձնում կրթուելու, նա գործում է գիտակցութեամբ և ընտրութեամբ: Եւ ուրեմն մենք, որ ազգային ուսումնարաններին ենք ծառայում, իրաւունք չունինք շեղուելու մեր սահմանից և ուրիշ սահմանի մէջ մտնելու: մենք ոչ թէ միայն անուամբ, այլ և իրօք իբրև ազգային — հոգեւոր ուսումնարան պէտքէ պահենք մեզ հաւատացած ուսումնարանը: Ո՞րքան վսեմ է մեր գործը և ծանր է մեր պատասխանատուութիւնը: Ծնողների յոյսը, նոցա որդոց ապագան, հասարակութեան ակնկալութիւնը, այժմ և պետութեան բարութիւնն ու հաւատարմութիւնը մեզ է շնորհած ի յանձնած: Բայց արդեօք պարզե՞լ ենք մեզ համար, թէ ի՞նչպէս ենք ուղում կատարել մեր այս պաշտօնը և դոցա ամենին ու մեր խղճին համար ու հաշիւ տալ:

Այս հարցին գծուար չէ պատասխանել, եթէ մի վայրկեան խորհենք, թէ ի՞նչն է ստիպում հայոց ուսուցչին հայոց ուսուցիչ լինելու, ի՞նչն է ստիպում նորան այնքան պատասխանատուութիւն յանձն առնելու: Մի՞թէ պատիւը, մի՞թէ վարձատրութիւնը դրաւում է նորան այդ պաշտօնի մէջ, ոչ. յայտնի է, որ ոչ մէկ ուրիշ վիճակ այնպէս անպատիւ

չէ՛, այնպէս անապահով չէ՛, թէ՛ բարոյապէս, և թէ՛ նիւթապէս, ինչպէս թափառական Հայոց ուսուցչի աստանդական կեանքը, Հայոց ո՞ր ուսուցիչը իրաւունք չունի նախանձելով նայել իւր ընկերակիցների վիճակի վերայ, որոնք դործունէութեան մի այլ ասպարէզ են ընտրել, քան ինքը՝ բայց ինչո՞ւ ինքը այսքան աննախանձ ճանապարհ է ընտրել, մի՞թէ ամենքն էլ այնքան անընդունակ են իւրեանց ընկերների դասի մէջ մնալու և նոցա շաւղով աւելի պատուաւոր ու ապահով ասպարիզի մէջ մտնելու։ — Ա՛յ, նորան ոգևորում է մի բարձր գաղափար, որ նորա ընտրած շաւղի աստղն է դառել, որի մէջն է տեսնում իւր թէ՛ պատիւը և թէ՛ վարձատրութիւնը, որ եթէ մի պահ մոռանում է իւր մարդկային թուլութեամբ, միւս պահին աւելի եռանդով ապաշխարում է իւր բարոյական ուրացութիւնը, եւ իւր դրօշը — ազգայնական է։

Ճշմարիտ Հայոց ուսուցիչը՝ աղգայնութեան ծառայելով՝ համոզուած է, թէ քաղաքակրթութեան է ծառայում, ծնողներին մխիթարութիւն է պատրաստում, զաւակներին — մարդափայել ապագայ, հասարակութեան — ընտիր անդամներ, պետութեան բարի քաղաքացիներ, և վերջ ամենայնի աղբին ու եկեղեցուն հարազատ որդիք է տալիս։ Բայց եթէ նա այսպիսի համոզմամբ է ձեռնարկում իւր սուրբ դործը, արդեօք չի՞ յափշտակվում. գուցէ միայն ցնորում կամ մոլորվում է իւր երազական մտքերով, Խ՛նչ երաշխաւորութիւն ունինք, թէ հոգեբաններն աղգայնութիւնն իրօք այնքան բարիք կարող է բուժեցնել, Մեր ինքրի՛ էական և ընդարձակագոյն *) մասն այս կտորի բացատրութիւնը պէտք է լինի, որի ճշմարտութիւնը ամենայն ուսուցչի զգացմունք է՝ դառել, գուցէ և պայծառ ըմբռնում։

Բայց ես շատ դժուարանում եմ խօսքս արձակ կերպով շարունակել, մինչև որ ամենայն պարզութեամբ մի տարակուսանք չփարատեմ։ Յարգելի հանգիսականք, խոստովանենք, թէ աղգայնութիւն բառը բաւական զայլթաղեցուցիչ բառ է։ Դա լսվում է աւելի քաղաքական գործերում և թերթերում. իսկ մանկավարժութեան մէջ աւելի գործածական է « մայրենի լեզու » խօսքը մեր անած « աղգայնութիւն » գաղափարի բացատրութեան համար։ Բայց ես շատ պէտք է աշխատեմ ցոյց տալու, թէ այդ խօսքը նեղ է այն գաղափարի համար, կամ թէ այդ խօսքը հարկաւոր է աւելի ընդարձակ իմաստով բմբռնել։ Իսկ կանխաւ մի քաղցր պարտք կը կատարեմ և Ձեր ամենի զգացմանց թարգման կը կանգնեմ, աւելացնելով, թէ մենք ազգայնականներն ինչ էնոցանո՞ւ մեր ուսումնարաններում, և պարծենալով կասեմ, թէ մինչև այսօր հայոց ոչ մէկ ուսումնարան չէ ամբաստանուել այդ հանգամանքով, և հաւատում ենք, թէ չի էլ ամբաստանուի ապագայում։ Մեր դործը

(*) Պ. Կախադահին այնպէս թուեցաւ, իբր թէ մենք տառապանքներով եւս խնդրելի չեղուեցանք։

խաղաղ քաղաքակրթութեան գործ է, և ուրեմն մեր խիղճը անարատ է։
Մենք այս անկեղծ խոստովանութիւնը պէտքէ անէինք, որպէս
զի ամենապարզ լեզուով խօսենք ազգայնութեան մասին, այսինքն թէ ազ-
գային կրթութեամբ ուզում ենք ճշմարիտ մարդավայել կրթութեան
հոգսերի լրումտալ։ Եւ իրօք՝ այն մանկավարժը շատ կոյր մանկա-
վարժ է, եթէ ուսումնաբանի սրբավայրը գործ է դնում իւր կար-
ճամիտ շտապով ձուլած գաղափարները սերտել տալու և պատուաստե-
լու անմեղ մանկանց մտքի մէջ։ Մանկավարժութիւնը խստիւ մերժում է
կարծեցեալ բարձր նպատակները կամ նոյն իսկ իրական բարձր նպա-
տակները մեքենայօրէն պատուաստել ուրիշի մտքում։

Անշուշտ ամենայն մարդ բարձր նպատակներին պէտքէ դիմէ, բայց
այդ կարող է անել միայն իւր ներքին զգացմանց դրդմամբ, ուրեմն Ս. Հո-
գու ներշնչմամբ, և ոչ թէ մեքենայօրէն սերտած և ուրիշի խելքով ստա-
ցած։ Մեծ նպատակներ հասնելու մի ուրիշ վտանգի ևս կը հանդիպի-
ն՝ ուսուցիչը երաշխաւոր կարող է լինել, թէ նորա աշակերտը վաղը ի-
րանից բարձր նպատակներ չի ունենայ, և ի՞նչ կ'լինէր մարդկութեան վի-
ճակը, եթէ ամենայն նոր սերունդ իւր նախորդ սերնդի նպատակներից
բարձր չը դիմէր։ Դժուար է համոզուել, թէ մանկավարժութեան հոգ-
օրն այն չի կարող լինել, որ մեծ նպատակներ ուսուցանէ, այլ այն՝ որ
մեծ նպատակների ընդունարաններ պատրաստէ, այս օրուայ մանուկը
այսպիսով վաղը ինքը կը ծրագրէ իւր նպատակն ու շահիղը, որ մեղ
համար դեռ հասանելի է, և անճարեղ մարդիկ այսպէս են նպատակ
քաղաքակրթութեան կենդանի սերունդը ինքնաբերաբար պիտի գործէ։

Յարգելի Թողովականք, մեզ մնում է այժմ բացատրել, թէ ի՞նչ-
պէս են պատրաստուում ս. Հոգւոյ ներշնչութեան ընդունակները, որով
մենք կը մերձենանք այն հարցին, թէ ազգայնութիւնը մեզ համար իրօք
միմիայն մանկավարժական տարր է և ոչ թէ քաղաքական խթան, — բայց
ի հարկէ հարկաւորութիւն չեմ ունենալ Ձեր առաջ երկարաբանելու։

— Մանուկն ունի ներքին կենդանական պէտքեր, նա քաղցում է, հան-
գիստ կամ շարժուել է ուզում, և նա շարժուում է նախ կուրօրէն, անըն-
կատակ, և միմիայն իւր ներքին նեարդային դրդմամբ։ Այսպէս պատահա-
բար սորա ձեռքն է ընկնում այն, ինչ որ նորա քաղցը յագեցնել կա-
րող է։ Այնուհետեւ շարժումները սովորած և նպատակաւոր են դառ-
նում, թէ և կարծես առանց գիտակցութեան, այլ, ինչպէս ասում են,
ընազդական։ Բացի այս՝ մանուկը ծնում է զգայարաններով, որոնք
տպաւորութիւններ է ստանում, եթէ դոքա հաճելի են — շարունակում
է ձգտել այդ տպաւորութիւնները պահպանելու համար, իսկ եթէ
անհաճոյ են — խորշում է նոցանից։ Այսքանով նա դեռ ևս անասուն
կենդանի է, և ամենայն կենդանի նոյնն է անում։

Բայց նա ունի յիշողութիւն, նա փորձեր է հաւաքում, սկսում է
կանխագիտութեամբ գործել, այսինքն ոչ թէ բույսական ազդեցութիւն-

ներով, այլ անցած գնացած ազդեցութեանց ուժերով, — և նա ուրեմն մի աստիճան բարձրացել է, թէև դարձեալ դեռ ևս կենդանի անասուն է և չէ թէ մարդկային հանճար:

Նա այսպէս պատրաստ է ոչ միայն իւր, այլ և ուրիշի՝ փորձերից էլ օգուտ քաղել, իւրն ուրիշին հաղորդել, իւր մտաւոր աչքն աւելի բաց պահել, — բայց այդպիսի հաղորդակցութեան համար գործիք չունի. երբ որ նա խօսել է սկսում, նա արդէն մարդ է, և ոչ միայն կենդանի: Մինչև որ լեզու չունենայ, նա վերացական գաղափար ևս չի ունենայ, նորա մտքերը չեն խտանայ, բարդ գուգորդութիւն չեն ստանայ, իսկ նորա բարոյական և գեղասիրական գաղափարները շատ կոշտ ու կոպիտ կլինին, Լեզուն է՝ որ մի ձայնական տպաւորութեամբ կարողանում է մտքի ամբողջ շաղկապած շղթաները զարթեցնել, նորանով են դառնում հոգիները հաղորդակից, նորանով մարդ կենդանական միանձնականութիւնից հանվում է, « Ես » ընկերութեան անդամ է դառնում:

Ամենայն մարդ այն լեզուով է այս աստիճանին հասնում, ինչ լեզու որ նախ բարբառել է, այդ լեզուն նորոգ քննելով *) է նորան այլ աշխարհքում, ունտի և մայրենի է: Ուրեմն հայախօս Հայի մայրենի լեզուն հայերէնն է, վիրախօս Հայինը — վրացերէնն է, Արևմտագիւղի մէջ ծնած ռուսախօս Հայինը — ռուսերէնն է, ի հարկէ՝ ենթադրելով որ դուրս օրօրոցից արդէն այդ լեզուներով են բարբառել:

Դուք տեսնում եք, թէ ինչու մայրենի լեզուի խնամքը մանկավարժութեան մեջ առաջին պահանջ է համարվում. բայց և մի ներքին ազդմամբ Ձեր սիրտը պէտք է խռովէր, երբ լսեցիր, թէ Հայի մայրենի լեզուն կարող է լինել ոչ միայն հայերէնը, այլ պատահաբար նաև վրացերէնը կամ ռուսերէնը. և, յարգելի Ժողովականք, Ձեր ներքին ազդք Ձեզ չի խափում, նա հիմք ունի: Ահա այս էր պատճառը, որ սկզբից զգուշացրեցի « մայրենի լեզու » խօսքի անպատեհ գործածութիւնը մանկավարժութեան մէջ:

Մենք հասանք այն կէտին, ուր պարզապէս մի պատասխան պէտք է գտնենք, թէ արդեօք մանկավարժութիւնը սկզբնական կրթութեան համար իրօք մայրենի լեզուի խնամելն է շեշտում, թէ մի ուրիշ հանգամանք: Դժուար չէ տեսնել, թէ մայրենի լեզուով իսկապէս պէտք է ուղղում խնամել, և մանկավարժութեան իսկական հոգսը ոչ թէ դատարկ հնչիւններն են (ձայնական լեզուն), այլ այդ հնչիւններով հաղորդած իմաստները, որոնք զանազան ազգերի մէջ նոցա աշխարհա-

(*) Երբ որ մի լեզու « մայրենի » է կոչվում, նա այդ անունն ստանում է պայմանական կերպով, Յայտ ունինք, որ մեր նկարագրած հագեթնական արդյունքները անձիշդ չեն կորսող համարուել, մասնաւոր քոնի որ ձայնական լեզուի եւ նորա մէջ ամփոփած իմաստների յարաբերութիւնը դեռ չենք քննել: Ս. Ս.

Հայեցողութեան համեմատ զանազան գոյն ու կերպ են ստանում։ Դժուար չէ նմանապէս այն էլ տեսնել, թէ ինչու մանկավարժութիւնը մի բառ ուրիշ բառի տեղ կամ աւելի ընդարձակ մտքով է գործածում։ Գրանտիացին, Անգղիացին, Գերմանացին, Ռուսը իւրեանց մայրենի լեզուն սովորելով, անշուշտ իւրեանց ազգային տարերքի սնունդ ևս ստանում են։ Բայց Հայն—ոչ միշտ, քանի որ մի տեղ Հայերէն, միւս տեղ տաճկերէն, երրորդ տեղ վրացերէն լեզուն է սեպհականել իւրեան իբրեւ մայրենի լեզու։ Մի՞թէ այժմ պարզ չէ, թէ «մայրենի լեզուն» շփոթ գաղափար է մանկավարժութեան մէջ, և մի՞թէ դարձեալ պէտքէ պնդուի, ինչպէս որ սովորութիւն է եղած, թէ Հայն իւր անհատ-պատմական մայրենի լեզունով պէտքէ կրթուի, այսինքն իւր առաջին բարբառած, օրօրոցի լեզունով։ Դուք առաջուց կարող էք գուշակել, թէ այս գրութիւնից ինչ անհեթեթութիւն կարող է առաջանալ մանկավարժութեան համար, իսկ այս բացատրելու համար միայն մի օրինակ բերենք։

Մի թեթեւ ակնարկ ձգենք, թէ ինչպէս վերջին հայախօսը Վրաստանի մէջ վիրախօս է դառել, կամ Վեհաստանի մէջ լեհերէն է սկսել բարբառել։—Նա քանի որ չէր գաղթել այդ երկիրները՝ միայն հայերէնով էր կարողանում հաղորդակցել իւր շրջապատողներին հետ։ ամենայն դիւրութեամբ ինքը նոցա էր հասկանում, նոքա — դորան։ Բաղտի բերմամբ, նա յանկարծ ստիպվում է մի ուրիշ աշխարհք գնալ, ուր կարօտութիւն է զգում հայի տեղ «պուրի» ասել, «բեհե» տեղ — «միլ», և նա այդ շատ հեշտ է սովորում, որովհետեւ առարկան տեսնելիս՝ ահանջով իսկոյն լսում է շրջապատողներից և անունը, իսկ տեղն ու տեղը ականջով ընտելացածը խոր է տպաւորվում։— Մի միջոց անցնելուց յետոյ՝ նա սկսում է «պուրի» և «միլ» այնքան գործածել, որ թէև հայ և «բեհ» դեռ չէ մոռացել, բայց և առանձին կարիք էլ չի զգում գործածութեան համար հրապարակ հանել։ այժմ տան մէջ իւր դաւաններից և ամուսնուց էլ «պուրի», «միլ» է լսում։ Վերջապէս մի միջոց էլ անցնելուց յետոյ՝ արդէն բոլորովին մոռանում է հայն ու «բեհ» որովհետեւ հայերէն չը խօսելը արդէն բաւական տեսց, Յայտնի է, որ յիշողութիւնն էլ սահման ունի, եթէ նորա մէջ ամբարածը երկար ժամանակ ժանգոտած է մնում, ինչպէս որ մեր նկարագրած դէպքումը։ Եւ ահա մեր Հայն կատարեալ փրփօ գառաւ։

Բայց մի՞թէ իրօք կարելի Նա վիրախօս դառաւ, էլ տարակոյտ չը կայ, բայց թէ նորա վիրախօսութիւնը որքան կոշտ ու կռակիտ բարբառ է, ապացոյց այս բանին այն լինի, թէ ինչպէս Վրացիք խորշելով նորանից՝ մինչև անգամ կատակ են անում նորա վերայ, արհամարհութեամբ չէ «բեհ» անուանելով, ինչպէս որ մի տգէտ երբեմն Հրէային անարգութեամբ «հեթ» է անուանում։ Այդ Հայն այժմ մի թշուառ էակ է. նա, որ երբեմն մի կատարեալ լեզու ունէր և նորանով իւր ներքին աշխարհահայեցողութիւնը կատարեալ կերպով յայ-

տարարումներ, այժմ կորցրել է և այնպիսի լեզու է սկսել գործ դնել, որ իւր մտքերի կատարեալ թարգման չի դառնում. նա եթէ համր չէ, կատարեալ խօսուն մարդ ևս չէ: — Բագրատիոններ, Օրբելեաններ, Սուբառտովներ, խօսք չկայ, արդէն կատարեալ Վրացի են դառել, իսկ Թելաւի Հայերը, Գօրու Հայերը այս ամից դուրս են եկել և դեռ այն ամբողջ են հասել. քանի որ սոքա ծինք Գրեգորին են յիշում, սոքա դեռ Վրացիք չեն աղքտով, թէև հայոց լեզուն արդէն կորցրել են:

Ել ի՞նչ է պահպանում սոցա, որ լեզուն կորցնելով՝ դեռ էլի Հայ են մնում: Պ. պ. սոքա բնիկ վրացիների պէս աբխ. «մզէ» են ասում, և կարծես, թէ այդ երկու գործածութեան մէջ բնաւ տարբերութիւն չկայ. Բայց ի հարկէ Ձեզ չպիտի զարմացնեմ, եթէ աւելացնեմ, թէ նոյն այդ վրացի հնչիւնով Հայն ու Վրացին միայն մի գաղ լայնութեամբ այն ճաճանջաւոր հրեղէն սկաւառակը չեն պատկերացնում, որ նոցա լոյս ու ջերմութիւն է տալիս, այլ Հայն մտածում է հայ աբխ. Վրացին իրաւոր աբխ. Եւ հասկանալի է թէ ինչո՞ւ այս այսպէս է. Հայն երբոր վրաստան դաղթեց՝ իւր հետ գաղթեցրեց և իւր բոլոր աւանդութիւնները, իւր մտքի պաշարը, իւր հոգու հայեացքները, իւր ներքին աշխարհը, իւր բառերի որոշ իմաստը. Նորա գաղափարով արեգակը «մէ» է, որ երկնքի քաղ-է-ւ-ն պէս՝ երեւում է, իբն նստած է Քրիստոս (իսկ առաջ գուցէ Արամազդը կամ ուրիշ աստուածութիւնը), որ արդարների և մեղաւորների դատաստան է կտրում. Նորա գաղափարով ամենայն մարդ մի մի արեւ ունի. «» արեւ սեանայ, արեւ դկայ, — սոքա այնպիսի ոճեր են, որ բնական են միայն մեր ականջին. բայց փորձենք ուրիշ լեզուով բառացի թարգմանել և իսկոյն կը նկատենք նոցա խորթութիւնը, և ուրեմն նոքա բնական են միայն մեր գաղափարներին, մեր հայեացքներին, մեր ներքին աշխարհին:

Ահա յարգելի Ժողովականներ, այդ գաղափարի, այդ հայեացքի այդ աշխարհի յայտարարը ոչ թէ «մզէ» ձայնական հնչիւնն է, այլ աբխ. բառը: Զարմանալի բան է, բայց Հայի մտքին հայ հնչիւն է հարկաւոր և ոչ վրացերէն հնչիւն. Եթէ Հայն «մզէ» է ասում, հաւատացած եղէք որ հետը մտածում է իւր աբխ. իմաստը և ոչ թէ Վրացու «մզէ» իմաստը: Այս մի օրինակով տեսնենք, թէ լեզուն ինչպիսի գաղափարներ է ամփոփում իւր մէջ. թշուառ վիրախօս Հայն կարծում է, թէ ճիշտ է յայտնում իւր միտքը, երբ ինքն ուրիշ բան է մտածում, իսկ լսողն ուրիշ բան է հասկանում: Լեզուների ծագումը բարեխառն խառնակութիւն առաջացրեց, և այս ճիշտ է բառացի մտքով: Օտար լեզուով խօսողը, նաև շատ սերունդներ անցնելուց յետոյ, միտքը և խօսքը շփոթում է, որով հետզհետեւ իւր միտքը թաղուած է թողնում, և աղքատացնում է: Միտքը կ'արթնի և իւր ժանգերից կ'ազատուի այն ժամանակ, երբոր իւր բուն յայտարարը, իւր անօթը ձեռք կ'առնի. վիրախօս Հայն այն ժամանակ արթուն և հարուստ միտք կու-

նենայ, երբոր Հայոց ազգութեան բուն Հայոց լեզուն էլ գործ կը դնէ, Իսկ ի՞նչ է մանկավարժութեան գործը, եթէ ոչ մտքին արթնութիւն և կորովութիւն տալը:

Եթէ մանկավարժութեան մէջ մայրենի լեզուն մեծ դեր է խաղում, մենք տեսանք, թէ իսկապէս նա մի գործիք է ուրիշ նպատակի համար: Լեզուն ազգային առանձնայատկութեանց խնամելուն պէտք է ծառայէ, Բայց որովհետեւ — պատմական — մայրենի (օրօրոցի) լեզուն միշտ այդ նպատակին չի նպաստում, այդպիսի դէպքերում հարկաւ այլ լեզու պէտք է ընտրուի, այն ևս պատմական — արեւմտեցոյն — կամ — զեպոյն — լեզուն: Այստեղ մանկավարժութիւնը չի տատանուի, և լեզուն կը փոխէ, որ իւր գործն էլ արդիւնաւոր և հաստատ կերպով առաջ տանի: —

Մանկավարժութիւնը խորհրդաւոր է համարում ազգայնութեան տարրի մտցնելն ուսումնարանի մէջ, այս հաստատ է. բայց ի՞նչ է այդ պայմանները, ի՞նչ նշաններով է ճանաչվում դա: Սովորաբար օրօրոցի լեզուն է համարվում ազգայնութեան արտայայտիչ, բայց մենք տեսանք, թէ երբեմն նա այդ պաշտօնը չի կատարում: Հապա ի՞նչ երաշխաւորութիւն ունինք, թէ մարդ իւր պատմական կեանքը փոխելով լեզուի հետ իւր ազգայնութիւնն էլ յաւիտեանս չէ կորցրել: Ի՞նչպէս կարող է մանկավարժութիւնն ազգայնութիւն խնամել, քանի որ ազգայնութեան ինչ ինչերը պոսպէս շփոթ և տարակուսելի հանգամանք է դառնում:

Այս հարցը միայն մեզ համար նոր չէ. պարբերաբար նոր ուժով և աւելի հանճարեղ մարդկանց շնորհիւ վերստին հնչում է դա քաղաքակիրթ ազգերի ականջին, Հէնց այս տարի, մարտ ամսին, հռչակաւոր Ռենանը Սորբոնի մէջ այդ խնդիրը նորոգեց, և այնուհետեւ նորա խօսքերն ամբողջ աշխարհը տարածուեցան:

Նորա ասելով՝ ազգութիւն են կազմում միայն Քրանսիայի, Անգլիայի, Գերմանիայի մեծահանճար ժողովուրդների պէս՝ մարդկանց միաբանութիւնները, որոնք բարոյապէս ի մի ձուլուած՝ այդ միութեան լիակատար գիտակցութիւնն ունին: Մինչև որ այդ գիտակցութիւնը մի ոյժ է յայտնում անհատական ղոհաբերութիւններով ընդհանուրի օգտի համար, — մարդկանց այն միութիւնն իրաւունք ունի ազդ կոչուելու և կեանք վայելելու: Այս սկզբունքով ազդ չէ Աւստրիան, թէև պետութիւն է. ազդ է Իտալիան, թէև անդադար յաղթովումէր և երկար ժամանակ պետութիւն դառնալու յաջողութիւն չէր ստանում. և ազդ չէ Տաճկաստանը, թէև ընդհակառակն անդադար յաղթում, մեծանում, ընդարձակվում էր, բայց իւր մասերի մէջ անխլելի կապեր հաստատել չէր կարողանում, չէր էլ ձգտում:

Եթէ մարդկանց միաւորութիւնները երբեմն ազգութիւն են դառնում, իսկ երբեմն միայն արտաքին կապերով ամբողջութիւն են կազմում, — երևի մի նշան կայ, որով նոքա այսպէս կամ այնպէս են ճանաչվում. արգեօք արիւնով, ցեղով, լեզուով, կրօնով, շահերի հան-

րութեամբ կամ աշխարհագրական դիրքով այդպիսի նշան չէ՞ երևում։ Ռենանը հաւատացնումէ, թէ դոցանից և ոչ մէկը այն հոգեկան միութիւնը չի կարող հաստատել, ինչ որ նա ինքը ազգութիւն է անուանում։ որովհետեւ, ասումէ նա, ամենայն ազգի մէջ արիւնը խառնուած է, լեզուն ձուլուած ու հիւսուած է, կամ բազմալեզուութիւն և բազմակրօնութիւն է տիրում։ այնպիսի շահեր կարող են լինել, որ զօրութիւն կունենան նաև այլազգիներին միացնել, աշխարհագրական դիրքն էլ միայն այնքան ընդարձակութիւն կարող է ունենալ, որքան որ մարդկանց մէջ յօժարութիւն կայ միասին և մի հոգով ապրելու։ մնումէ միայն մի հանգամանք, որով միութիւն, ազգութիւն է կազմվում — այն է՝ միմիայն մարդու գիտակցական կամքը։

Որչափ հանճարեղ յափշտակութեամբ խօսեց Ռենանը միմիայն իւր մեծ ազգը ի նկատի ունելով, այնքան պարզ և հանգիստ կերպով հերքեց նորան նորանից ոչ նուազ մեծանուն Բիզոն՝ յանուն և՛ մեծ և՛ փոքր ազգութիւններին։

Մենք դոցա վիճարանութիւններին մի առ մի չենք հետևի, այլ դոցա միջնորդութեամբ ուղղակի կը դառնանք մեր ազգութեան հանգամանքներին, որպէս զի տեսնենք, թէ արդեօք հայութիւնը մի ազգութիւն է կազմում, արդեօք ինչո՞վ է երևում նորա ազգութիւն լինելը, և արդեօք ունի՞ նա այնպիսի տարերք իւր մէջ ամփոփած, որոնց անխնամ թողնելը կը թուութեան մէջ — մահացու մեղք պէտք է համարուի։

Նախ սկսենք արիւնից, ցեղից, և տեսնենք, թէ արդեօք Հայոց արիւնը մաքուր է մնացել, և կայ արդեօք կենդանաբանական մտքով Հայոց անխառն մաքուր ցեղ։ պատասխանը ի հարկէ կլինի — ո՛չ։ Յիշեցէք մեր ընտիր տոհմերը՝ Վամիկոնեաններին, Բագրատունիներին։ Դուք չէք ուրանայ նոցա հայութիւնը, անկեղծ ու անձնանուէր հայութիւնը, բայց և այնպէս նոքա արիւնով ճեն և Հրէայ էին։ Իսկ այժմ յիշեցէք Բեհբուտեաններին, Լազարեաններին և Լորու Մելիքեաններին, տեսէք, թէ ինչպէս դոքա իւրեանց միտքը, հանճարը, անձն ու արիւնը Ռուսաստանին են նուիրում։ դոքա կատարեալ Ռուս են Ռենանի մրտքով, և Ռուսաստանն էլ իւրաքանչիւրին ըստ արժանեաց վարձատրեց՝ խոստովանելով դոցա անձնուէր եռանդն ու ծառայութիւնը, — բայց և այնպէս դոքա ցեղով, արիւնով Հայ են, և այնքան Հայ, որ մինչև անգամ ինքեանք Ռուսները դոցա կոչել են карапет — ներ կամ նաև փոքր Հայեր — ашха վերջաւորութեամբ, երևի ուղեցել են ասել, թէ Հայերից է՛լ ա՛ւել Բե՛ն կարող են ծնուել։ Մենք պարծենումենք, որ մեր ցեղը, արիւնը կարողանումէ Ռուսաստանին այդպիսի մեծ մարդիկ տալ։

Այժմ միտեղ շարեցէք Մշեցի մշակին, Պօլսի վաճառականին, Թիֆլիսի չինովնիկին, Մաճառաստանի մազնատին — մի՞թէ դոցա մէջ որ և է նմանութիւն և հանրութիւն կայ։ Այո՛, անշուշտ կայ, այդ դոցա ցեղն ու արիւնն է, որը որ եթէ երբեմն իրանք իրենց մէջ չեն ճանաչում,

միւս ազգութիւնները սուր աչքով տեսնուածն և իւրեանցից դոցա զատում և ջոկում են, ասելով, թէ դուք մերը չէք, դուք Հայ էք, Ուրեմն եթէ անխառն Հայու ցեղ, անխառն Հայու արիւն չը կայ, անշուշտ կայ մի ասլ-ասլիւն ցեղ, որ հետզհետէ ժամանակով մշակուել, ձուլուել, դրոշմուել է, որ կոչվումէ հայկական արիւն և զատվումէ ուրիշ այսպիսի քաղաքակրթութեամբ արիւններից: Այսպէս է և Փրանսիացին, Ռուսը, Իտալացին:

Գալով լեզուին՝ ուղղակի ուրիշ ազգութեան օրինակով խօսենք: Արդեօք Զուլիցարիան ազգութիւն է, թէ ոչ: Դուք գիտէք, թէ ինչ ամուր ազգութիւն է դա՞, բայց և այնպէս Յ կամ մինչև անգամ և լեզուով է բաժանուած: Լեզուն միութիւն չի կազմում այդ տեղ, թէև միջի մարդիկ բախտաւոր են իւրեանց միութեամբ: Հայերս Յ-ի ենք բաժանուած, — Պարսկաստանի, Տաճկաստանի և Ռուսաստանի, այսինքն այլ լեզու խօսող տէրերի հպատակներ ենք: Բայց մի՞թէ Ռուսաստանցի Հայն կուղենայ Պարսկաստանցի լինելու, կամ Տաճկաստանցի Հայն — Ռուսաստանցի, Տաճկաստանցին Բերլինի աւագաժողովում երդուելով երդվում էր, թէ Տաճկաստանից բաժանուել չի ուզում, նա միայն ինքնավարութիւն էր խնդրում՝ ցանկալով անխախտ կապուած մնալ Տաճկի հետ, որ իւր լեզուն չի խօսում: Այս մի զարմանալի, բայց և այնպէս պատմական իրողութիւն է, որ Հայն հաշտվումէ քաղաքականապէս այն ազգի հպատակ լինելու, որ իւր լեզուով չի խօսում, միայն թէ այն ազգը իւր սէրը գրաւէ: Աւարդանը նահատակուեցաւ թէև անկեղծ տիրասիրութիւն պակաս չէր նորա մէջ, Աւհանը անձամբ և յօժարութեամբ իւր արքայավայել դրօշակը վեր թողեց միայն այն ժամանակ, երբոր համոզուեցաւ թէ իւր ներքին հայութիւնը կյարգուի, թէ և օտարախօս պետի դրօշի տակ մտաւ: Ուրեմն մարդու մէջ մի աւելի բարձր բան կայ, քան լեզուն, որ միութեան զօրութեամբ է քաշում նորան, այդ — նորա կամքն է: Զանազան լեզուներով էլ կարելի է մի զգացմունք ունենալ, մի միտք փայփայել, միևնոյնը սիրել: Մեր պատմութիւնից յայտնի է, թէ եղել է ժամանակ, երբ որ մի աշխարհակալ մեզ մի ուրիշ աշխարհակալից խլել է և մենք չենք ցաւել այդ պատճառով: Բայց շատ է եղել և այնպիսի օրինակներ, երբ մենք մեր արիւնն ենք թափել՝ եթէ մէկը ուղեցել է մեր տէրից մեզ յափշտակել, Երեւակայեցէք ինչ կլինի, եթէ Պարսիկը յանդգնի և ուղենայ մեզ իշխելու: Արդեօք մենք պատերազմ կ'երթանք միայն այն պատճառով, որ Ռսի հպատակ ենք, ուրեմն միայն մեր պարտականութիւնը կատարելու համար, թէ որովհետև մենք յօժարութիւն և կամք չունինք Ռուսաստանից բաժանուելու: Ով որ մեր սէրը վայելումէ, անշուշտ նա մեր մէջ լաւ հպատակութիւն կգտնէ:

Բայց մի՞թէ լեզուով չի կազմվում ազգութիւնը, մարդկանց միաւորութիւնը. մի՞թէ նա էլ մի հզօր տարր չէ ազգութեան հաստատութեան

Համար, Յիշեցէք մեր նոր լեզուի և գրականութեան աղդեցութիւնը Հայերի գիտակցութեան վերայ: Երևակայեցէք այն բարիքները, որ մեզ խոստանումէ Ս. Քրքի աշխարհաբար թարգմանութիւնը, որ Աւհատիառ Հայրապետը հրամայել է կատար ածելու: Միմեանց սիրելու համար հարկաւոր է միմեանց հասկանալ, որ միայն ընդհանուր լեզուով կը լինի: Ամենայն հաղորդակցութիւն մարդկանց մէջ լեզուով է կատարւում: Նա իւր մէջ ամփոփում է բոլոր գաղափարները, ուրիմն և ընտանի գաղափարները: Եթէ նա նոյն իսկ միտքը չէ, դոնէ ուղիղ այն ձևն է, որով որ ձուլուած և դրոշմած է միտքը: Մարդ հեշտութեամբ մտերմանում է մի և նոյն լեզու խօսողի հետ: Նոցա մէջ կայ անհերքելի նմանութիւն ևս, ուստի և բնականաբար նոցա մէջ հաստատւումէ փոխադարձ համակրութեան զգացմունք:

Այժմ տեսնենք, թէ արդեօք կրօնը կարող է հիմք դառնալ ազգութիւն կազմելու համար: Ամենայն ազգ կարող է ցոյց տալ, թէ սկզբում իւր կրօնը շատ սերտ կերպով կապել է իւր անդամների ազգային միութիւնը: Նոքա այն ժամանակ եղել են մի ընտանիք, մի ժողովուրդ — մի դաւանութեամբ: Հայն և Հրէան մի զարմանալի բացառութեամբ մինչև այսօր: Գրեթէ նոյն վիճակի մէջ են մնացել: Թարգելի ժողովականք, ի՞նչ ծածկենք, մենքս մոլեռանդ լուսաւորչականներ ենք: Ով որ այդ դաւանութիւնը չ'ունի, նորան դժուարանում ենք Հայ անուանելու, մանաւանդ եթէ նա հաւատափոխ է եղել: Հայոց պատմութիւնից էլ յայտնի է, որ Հայերը, երբ որ հզօր են եղել, բնաւ հաւատափոխութեան չեն հարկադրել: Հայութիւնը միսիօնարութիւն չի ծանաչում, որովհետև լուսաւորչականութիւնը միայն Հայու համար յատուկ է համարել: Հայն ատել է իւր մէջ յունադաւանութիւն մըտցընելը, բայց Յոյնին յարգել է նորա կրօնի համար:

Իսկ թէ քրիստոնէական կրօնը ազգային միութեան նեցուկ է եղել, այս երևումէ և ուրիշ ազգերի պատմական յիշատակարաններից: Միթէ Իսպանացին իւր ազգութիւնը չը պահպանե՞ց Հագարացիների հետ պատերազմելով, միթէ Քրանսիայի խաչակրութեան շարժումը չօժանդակեց իւր ազգային միութեան հաստատելուն: Այսպէս էլ միթէ մեր Աւարդանանց և Ահաճանեան պատերազմները ազգութիւն պահպանելու պատերազմներ չէի՞ն:

Հայութիւն և Լուսաւորչի դաւանութիւն մենք մի ենք համարում, որովհետև դա մեր ազգային յատկութիւն է: Բայց թէ ազգութիւնը միայն դաւանութեամբ չի արտայայտւում, բաւական է անուանել Չեք առաջ մի պատկառելի անուն: Մեզանից ո՞վ սրտով, մարմնով և հոգով աւելի Հայ է, քան Հ. Ալիշանը: Ո՞վ չի խոնարհում իսկոյն իւր գլուխը, այս անունը լսելիս: Եթէ ճշմարիտ է, թէ Լուսաւորչի դաւանութիւնը հայութեան յատկութիւններից մէկն է, Ալիշանները ցոյց են տալիս, թէ կան ուրիշ յատկութիւններ ևս, որոնք եթէ մէկի մէջ

կատարեալ ուժով արթնել են, մենք մոռանում ենք և չարութեամբ չենք յիշում նորա այդքան անհամաձայնութիւնը մեզ հետ: Յարգելիք, մարդու համար թանկ են իւր սիրած ու դգուած գաղափարները, և եթէ Ալիշանի մէջ անարատ պահպանուած ենք տեսնում մեր արմատական գաղափարները, մենք էլ չենք յիշում նորա կրօնը: Արդէն Ջօն Ստիւարտ Միլլը ասել է, թէ ազգայնական զգացմունքը զանազան պատճառներով կարող է զարթնել, բայց նոցանից ոչ մէկը իւր առանձնակի ուժով ոչ կարող է ծագեցնել նոյն զգացմունքը, ոչ էլ անհրաժեշտ կարեւոր է: Իւրաքանչիւրը նոցանից կարող է բացակայ լինել, եթէ միւս պատճառները գեռ էլի ներգործում են: Եւ այս միտքը հասարակաց մեր բոլոր տարերքների քննութեանց ժամանակ:

Հասցերի միութեան մասին շատ չենք խօսի. նա է պահպանում Զուգարիային, Միացեալ Նահանգներին, գուցէ և Աւստրիային, իսկ Հայերը փորեանց շահերի տարբերութիւններով կորուսին իւրեանց անկախութիւնը. ահա այն կէտը, որի մէջ հայերը միշտ թոյլ են գտնուել և Արաբիայէն ինչպէս համար օրաքի լաճ է վեճակել: Սակայն այժմ տեսնում ենք, թէ մեր տէրերից ով որ աւելի է պաշտպանում մեր տնտեսական շահերը, նպաստում և օժանդակում է, ով որ աւելի լաւ է ըմբռնել նոցա, մեր միւս մարդկային շահերը, — մեր համակրութիւնը աւելի նորա կողմն է:

Ազգայնութեան տարերքի մէջ պակաս հետաքրքրական չէ աշխարհագրական դիրքը, որով որոշվում է ազգերի սահմաններն: Գետերը մարդկային ցեղերին ճանապարհ են նշանել ընդարձակուելու և տարածուելու համար, լեռնաշղթաները — սահմանափակել են այդպիսի ընթացքը: Մի հայեացք քարտիզի վերայ արդէն ցոյց է տալիս, թէ այս կամ այն աշխարհագրական դիրքը հարկաւ մի ամբողջ հայրենիք պէտք է կազմէ: Փոյթ չէ, եթէ Ետալիան շատ երկարացած և նեղ տարածութիւն ունի, այնու ամենայնիւ նա մի ամբողջացած միութիւն է կազմում. երեք կողմերից ծովերով է շրջապատած և հիւսիսից Ալպեան սարերով է ծրագրած: Անգլիան ի բնէ մի միութիւն է կազմում: Փրանսիան որքան որ աշխատեց իւր բնական սահմաններից դուրս գալ, որքան որ ուզեց արհամարհել Պիրենեան և Ալպեան սարերը, այնքան ձախորդութեանց հանդիպեցաւ: Ովկիանն ու Պիրենիան նորա բնական սահմաններն են և այն տեղից նա լաւ ապահոված է. իսկ արեւելքից այդպիսի սահման չունենալով՝ նորան վիճակուած է անդադար պատերազմելու: Աւերջին անգամ Ալզաս և Լոտարինգիան քաւելով, դեռ ո՞վ գիտէ, թէ այսուհետեւ էլի քանի՞ անգամ նորա անբնական սահմանը առաջ ու յետ պիտի քաշուի՝ զանազան դաշնադրութիւնների ծրագիրներով: Աշխարհագրութիւնը կարծես առաջուց նշանակել է մարդկանց կոիւնների դաշտերը, ուր ազգերը ճակատ ճակատի են տուել և շարունակ կ'ընդհարուին: Մինչև որ այդպիսի անորոշ դաշտերի բնակչաց ցանկութիւն-

ները և համաձայնութիւնը կճանաչուի իբրև միակ հնար վէճը և մըրցութիւնը դադարեցնելու համար:

Այդպիսի կռիւների դաշտ է և Հայոց բնիկ հայրենիքը՝ Հայաստանը իրաւ որ մի որոշ աշխարհագրական միութիւն է կազմում, բայց ի՞նչպիսի միութիւն. նա մի լեռնակղզի է, մէջ տեղը ցից բարձրաւանդակ կազմած, որ աշխարհի դէպի ամենայն կողմ գետեր արձակելով՝ հեռուցեալէ դաշտանում ու ձորանում է: Եւ ամենայն կողմից մեծ մեծ պետութիւններով պատած լինելով՝ իւր գետերը նոցա ճանապարհ է տուել աւելի և աւելի մեր պատմական հայրենիքը տիրելու. կռիւն այնուհետև նոցա մէջն է բացուել, և մեր բնակութիւնը իւրեանց համար երկպառակութեան խնձոր է եղել. — Բացի այս յիշենք, որ Հայաստանը գլխաւոր ճանապարհներից մէկն է Ասիայի և Եւրոպայի հաղորդակցութեան համար. ազգերի գաղթականութիւնը այդ կամուրջով պէտքէ անցնէր և կ'անցնի, Դա մի Զուլիցարիա է, որ եթէ մեծ ազգերը չ'ուզենան որ և է կերպով կռիւներից չեզոքացնել, ինքը յարմարութիւն ունի միայն պատերազմի դաշտ լինելու, ինչպէս և անդադար եղել է: Այդ է պատճառը, որ Հայերը՝ մինչև անգամ իւրեանց քաղաքական անկախութեան ժամանակ՝ բոլորովին անկախ չեն եղել և միշտ իրարից բաժանուած են մնացել. մի մասը հակել է դէպ արևելք, միւսը արևմուտք, երրորդը հիւսիս: Պամ նաև մեծ մեծ բազմութիւնները այն տեղից ամենայն կողմ անարգել գաղթել են:

Մեր օրինակով մենք տեսնում ենք, թէ շատ կան այնպիսի գործիչներ, որոնք այսպէս կամ այնպէս որոշ ազգայնութիւն են կազմում, ուր երբեմն մէկն է գործում առաւելութեամբ, երբեմն միւսը, երբեմն բոլորը միասին, բայց միշտ այնպէս, որ մէջ տեղը երևում է ժողովրդեան որոշ կամքը, նորա հոգին. Արգելքներ շատ կան, բայց և պայմաններ էլ շատ կան ազգութեան ձևանալու համար:

Շատ անգամ այսպիսի միութիւնը կազմվում է անգլապետութեամբ: Դալիս է մի աշխարհակալ, մի Հայկ կամ մի Ասղարշակ, և ժողովրդեան կամքն ու հոգին հասկանալով՝ կարողանում է գրաւել նորա սիրտը, միացնել նորան, Շատ չի անցնում և աշխարհակալները ինքեանք մոռանում են իւրեանց ծագումը և իւրեանց տիրած ժողովրդի բուն ներկայացուցիչն են դառնում: Թէև Հայկազանց և Արշակունեաց հաբրատութիւնները օտար ծագում ունին, բայց այնքան հայանում են, որ բնիկն էլ նոցա օտար չի համարում: Ժողովուրդը սկսում է կառավարուել ոչ թէ միայն պետական ուժով և օրէնքի խտութեամբ, այլ հայրենասիրութեամբ: Իսկ ուր հայրենասիրութիւն կայ, այն տեղ ազգայնութիւնը պատրաստ կազմուել, ձևացել է:

Եթէ կայ ժամանակ, երբ ազգերը կազմվում են աշխարհակալութեամբ, որոնց գլուխը կանգնում են իշխաններ կամ պետական անձինք, — ուրիշ ժամանակ աղբը ինքն է կազմվում — անգլապետութեամբ: Մարգ-

պանների ժամանակ հայկական պետութիւնը էլ չը կար: Պարսիկներն ու Արաբները իւրեանց վարմունքը նորանով սկսեցին, որ ուզեցան բռնորովին արհամարհել մեր ազգային առանձնայատկութիւնները, ուզեցին արգելքներ դնել մեր բնական շարժման: Բայց վերջացրին նորանով, որ Վահանի պէսների հետ, կարծես իւրեանց հաւասարների հետ, դաշինք կապեցին, փոխադարձ պայմաններով: Հայն էլի հպատակ մընաց, բայց իւր առանձնութիւնը չը քաւեց և հաստատ ճանաչեցնել տուեց: Նա մնաց չը ջնջուած ազգ, թէև հպատակ ազգ:

Ահա երբոր ժողովրդեան մէջ այսպէս սաստիկ բաղձանք է զարթնում ազգային — արդէն նորա ազգայնութիւնը իբրև երկունք գոյութիւն ունի, կամ ազգերի շարքերի մէջ մտնելու պատրաստութիւն ունի, թէև քաղաքական քարտիզի վերայ որոշ տեղ սահմանած չ'ունենայ: Այդտեղ ընդհանրական ոգին, կամքի միութիւնը շարժուել է, միով բանիւ — ազգայնարդէն ծնուել և լոյս աշխարհ է եկել:

Թէ ինչո՞վ է կատարվում այդպիսի ազգութեանց միաւորութիւնը, այժմ հեշտ է հասկանալ: Կհա այս տեղ են շարժվում այն տարերքների զօրութիւնը, որ Բենանը առ ոչինչ է սեպում: Այն ամենայն, ինչ որ զանազան դաւառների մարդկանց քարշում է իրար ձգտելու, ինչ որ նոցա ընդհանրական բաղձանք է զարթեցնում, ինչ որ զգալի կերպով մատնանիշ է անում և ճանաչեցնել է տալիս նոցա իւրեանց միաբանութեան օգտաւէտութիւնը, — այն ամենը նոցա միացնում է: Ուրեմն թշուառութիւնն էլ, բախտն էլ ըստ հանգամանաց այդպէս են գործում: Իսկ ընդհակառակն, ինչ որ մարդկանց իրարից խորշեցնում է, այն քակտում է նոցա միութիւնը: Հայն ատում էր Պարսկի կրակը, որ կրակապաշտութեամբ էր ուղում նորա հետ միանալ:

Այն ազգը, որի մէջ եռանդը թմրել է, գուցէ տաս անգամ նուաճուի, ազատուի և դարձեալ հպատակ դառնայ, մի իշխանի ձեռքից միւսի տակ մտնի, բայց և այնպէս այս բոլոր փորձանաց նեղութիւնը չ'զգալով և անվրդով տանելով իւր ճակատագիրը, Իսկ եթէ արթնել է նորա մէջ ազգային գիտակցութիւնը, նա առանց ընտրութեան չի փոխի իւր տիրապետին, և ինչպէս առաջ էլ ասացինք՝ մինչև անգամ մեծամեծ բռնութեանց և տանջանաց տակն էլ ընդհանուր ոգի կարող է զարթնել նորա մէջ, եթէ պայմանները դեռ ներգործում են:

Ինչպէս ազգութիւնը կազմվում է, այնպէս էլ քանգվում է: Նա շատ թշնամիներ ունի, ինչպէս և շատ օժանդակիչ տարերք: Սեանքն անգադար փճում և քայքայվում է: Ազգութիւնն էլ մի գործարանաւոր կեանք լինելով՝ մի և նոյն օրէնքներն ունի: Մինչև որ մի երկրի պայմաններն այնպէս են կազմուած, որ նոքա մարդկանց միացնում են, մինչև որ այդպիսի պայմանները ուրիշ խորշեցնող պայմաններից գերակշռում են, — փոխադարձ համաձայնութիւնը պնդանում և շարունակվում է, ժողովուրդն աճում և կազդուրվում է: Մի մեծ հասա-

րակական մարմին միշտ կը քայքայուի, եթէ նորա բարոյական կապը, համերաշխութիւնը, ներքին միութիւնը թոյլ է, Ի՞նչ օգուտ արտաքին քաղաքական միութիւնից, եթէ բարոյական կապը թուլացել է. եթէ մարդիկ ճգնում են մի լեզուով խօսել, բայց չեն կարողանում իրար դադափարները հասկանալ և մարտել, եթէ հայրենական հաստատութիւնները մէկին ձեռնտու են, միւսին ատելի, եթէ ինչ որ մէկին տիրեցնում է՝ միւսին այն ուրախացնում է, — կարո՞ղ է այսպիսի հանգամանքներում միութիւնը անվնաս մնալ, Մարդ իւր գաղափարներից հեշտ չի ուրանում, բայց զգացմունքները հեշտ է փոխում: — Այս բոլորն ասելով՝ այնպէս չպէտք է հասկանալ, իբր թէ կեանքի մէջ մրցութիւն, կուսակցական մաքառումն, մտքի տարբերութիւն չը պէտք է լինին. այն ժամանակ այն կեանքը մեռելութիւն կլինէր, Բայց հանգամանքները մարդկանց իսպառ չը պէտք է բաժանեն և իրարից խորշեցնեն. հայրենեաց սերը, ընդհանուր յիշատակների քաղցրութիւնը, ընդհանուր ցաւակցութիւններն ու ուրախակցութիւնները դեռ այնքան վառ պէտք է լինին նոցա սրտերի մէջ, որ ամենայն վէճից յետոյ՝ հաշտուելու տեղիք էլ ունենան. Ուրեմն մրցամարտ չի քանդուի միութեան կապը, այլ ատելութեամբ, թշնամութեամբ, եթէ ուրիշի զգացումը արհամարհվում է, — այն տեղ բնականապէս առաջ է դալիս և՛ ատելութիւն և՛ թշնամութիւն:

Ազգութեան միւս վտանգն է — համաքաղաքականութիւնը, Մեծագոյն միութիւնը սիրել և մերձաւոր փոքրագոյնը արհամարհել — մի անբնական զգացմունք է, թէ և պատմական իրողութիւններով, կարծես, այս գաղափարը հերքվում է. եւ իրաւ միայն հին աշխարհքում « օտարական » և « թշնամի » նոյն և մի էր համարվում. արիւնակցութիւնից դրսի մարդը էլ ընկեր չէր համարվում. Այնուհետեւ Յունաց փիլիսոփայութիւնը թուլացրեց այդպիսի հայրենասիրութիւնը, Յետոյ քրիստոնէութիւնը կատարեալ մարդասիրութիւն և ընկերասիրութիւն քարոզեց, Աւերջապէս գիտութեանց ընդհանրանալը — մինչև անգամ ժողովրդեան ստորին դասերում — աւելի միութիւն հաստատեց մարդկանց մէջ, Այնպէս որ այժմ իբր թէ մարդը էլ Փրանսիացի, Անգլիացի, Գերմանացի, Ռուս չէ, այլ նա սոսկ մարդ է, տիեզերքի քաղաքացի է. ասպա ուրեմն իբր թէ հերքվում է հայրենասիրութեան, ազգասիրութեան, ընտանսիրութեան գաղափարը, իբր թէ ազգութիւնը մարդկայնութեան գաղափարի առաջ մի նեղ, սնոտի գաղափար և անարգ բարբարոսական պճնասիրութիւն է:

Բայց ո՞րքան սոփեւտութիւն կայ այդ սկզբունքների մէջ, և ինչպէ՞ս նա կարող է շատերին խաբել իւր արտաքին փայլով. այնպէս որ սոցա համար համաքաղաքացի լինելը շատ գրաւիչ և իրագործելի բան կ'երևայ. Յակայն եթէ իրաւ է, թէ քրիստոնէութիւնն ազգասիրութիւնը խորտակեց, մի՞թէ պէտք է մոռանալ, որ նա խորտակեց հին ազգասի-

րութեան գաղափարը, ուր «այլ մարդ» և «թշնամի» մի էր համարվում. Գանի քրիստոնէութիւնը տարածուեցաւ և մարդկութիւնը եղբայրսիրութեան ընտելացաւ, ո՞րքան աւելի կաղզուրուեցաւ և աղնուացաւ աղգասիրութեան նոյն գաղափարը. այժմեան քրիստոնեայ ազգասէրն որքան էլ ամուր կապուած լինի իւր ազգութեան հետ, «ուրիշ մարդուն» թշնամի չի համարի միայն այն պատճառով, որ նա «ուրիշ» է, ընդհակառակ նա «ուրիշին» էլ կը թողնի, որ իւր ազգութեան կաշի, որպէս զի մարդկութիւնը աւելի բեղմնաւորուի. Ամենայն մարդ նեղ սահմանի մէջ կարող է գործել կատարեալ կերպով, և (կաւելացնէ իր արհեստը) ազգասէրը է գործել, իսկ մի այսպիսի գաղափար ուղղացմունք ո՛չ հասկանալի և ո՛չ ըմբռնելի էր հին մարդու համար.

Ո՛չ, չի կարող հանգչել մերձաւոր հարազատութեան սէրը, որ ամենայն առաքինութեանց մայր է. Անկարելի է լռեցնել մի որ և է քուսնանքը միւսին զո՛հ բերելու համար. Մարդկութիւնը ազգութիւններով կայ, ազգութիւնը — ընտանիքներով. եթէ փոքրը ջնջուի, մեծը ինքն ըստ ինքեան կը վերանայ. մարդ փոքրի մէջ է վարժվում մեծը ճանաչելու. Մարդկութեան զօրութիւնը, յառաջ մղումը — ազգերի զանազանութիւնից, նոցա բնաւորութեան, ընդունակութեանց, ջանքերի տարբերութիւնից է ծագում. մրցումն ու մաքառումն է առաջ տանում նորան.

Ո՛չ, ազգութիւնը նախապաշարում չէ. ընկերական կեանքն ու ոգին շատ ձևերով է լինում — քաղաքականը ուրիշ է, ազգայինը ուրիշ, այնպէս, ինչպէս որ կայ զոր օր. առևտրական, ուսումնական հաւաքական կեանք, Մարդու բնական պահանջներից մէկն է, — լինել անդամ մի որոշ ազգութեան, ընդհանուր բարոյական կեանք վարել, յատուկ աւանդութիւններ սրբութեամբ պահպանել, մի մեծ ընտանիք կազմել, հաւաքական ժառանգութիւնը խաղաղութեամբ վայելել, Իսկզբանէ անտի մարդկութեան ախորժ ընտանի է եղել այդ զգացումը. ազգայնութեան զգացումը սպանել — սրբապղծութիւն է, — Տեսէք, ո՞րքան յարգելի է Աւստրիական Սլաւոնացին, երբ դատարանի առաջ նա մերկացնում է թէ իւր հարազատ հպատակութիւնը Աւստրիայի գահին և թէ իւր ազգային միութիւնը «Սլաւոնեան ցեղին» կամ, ինչպէս ինքն աւելանում է, իւր գրականական և բարոյական միութիւնը այդ մեծ ցեղի հետ. Ահա ո՞րքան անդամ է ճշմարտանում Յաւիտենականի խօսքը. կայսրինը՝ կայսրին, Աստծունը՝ Աստծուն.

Յարգելիք, մենք տեսնք, թէ ազգայնութիւնը մի ցնորք չէ, մենք տեսնք, թէ ազգայնութեան ո՞ր տարեքը ի՞նչպէս են գործում հայութեան մէջ. բայց արդեօք հայութիւնը մի որոշ ձուլած յատկանիշ է, մի որոշ ամբողջական պատկեր է, որով մեր ազգը ջոկ և յայտնի բնութիւն է ստացել և այդպէս անջնջելի կերպով ուրիշներից զատվում է, թէ արդեօք ուրիշ ազգութեանց մէջ արդէն լուծուել և խառնուել է և մի-

այն անուամբ է զանազանվում նոցանից և ոչ թէ էական խորութիւններով: Այս հարցի ուղումնական և մանրամասն պատասխանը մեր հնախօսներից, պատմաբաններից, լեզուագէտներից սպասենք. ես գոհ եմ առ այժմ Աբ. Յովհաննիսեանի «Հայ և Հայաստանը» գրքուկից, ուր հետաքրքրութեամբ կարդում եմ, թէ ինչ տպաւորութիւն է գործում այդ աղգը օտարի վերայ:

Անհատի և ազգի հոգեկան կեանքը հեշտ չի նկարագրվում. այդպէս էլ հայութիւնը խօսքերով դժուար է արտայայտվում, ուստի և ինքը օտարը իւր յատուկ նմանութիւններով է ճգնում Հայու մասին որոշ դադափար կազմել և հաղորդել: Ոմանք Հայուն կոչել են արևելքի Անգլո — Սաքսոնացիք, գովելով նորա հասարակարկին առանց անշարժութեան մէջ մնալու, Բաբանցիան միայն առանց թեթևամիտ լինելու: Ոմանք արևելքի Զուրիցարացի են կոչել, գովելով նորա աշխարհայեցողութիւնը, խաղաղասիրութիւնը, իսկ ուրիշները — Ոմանք — արևելքի Հունդարացի են անուանել, գովելով նորա յարատև, բայց խոհեմ գործունէութիւնը, ճոխ վայելչութեանց յփոփոխ, արտաքին փայլի աբահանքը, անլուր և անաղմուկ յառաջադիմութիւնը:

Դուք տեսնում եք, թէ Հայն անշուշտ յատուկ ցեղական առանձնայատկութիւններ ունի, որ այսպէս որոշ կերպարանքով է պատկերանում օտարի աչքում: Բայց այլ է մի անհատի, ազգի հոգեբանական յատուկ բնաւորութիւնը, և այլ է նորա բարոյականութիւնը: Մի ցեղի անհատները իբրև ցեղ մի բնաւորութիւն կ'ունենան, իբրև անհատներ — զանազան բարոյական նշաններ, Հայուն նկարագրել են ագահ, ժլատ, եսասէր, վաշխառու, ստրկաշունչ, և ուրիշ ո՞ր մէկ արատները հաշուեմ: Մենք չենք արդարացնի, թէ ի՞նչ հանդամանքներ կարող էին նորան այդպէս ձևափոխել, գիտենք իրօք, որ իւր տունը քանդողների առաջինը ինքն է եղել: Այլ մենք, իբրև մանկավարժներ, չը մոռանանք, թէ հոգեկան յիշելով միշտ կարելի է թէ հրեշտակին և թէ սատանային նուիրել: Հայն 4000 տարի է ապրում — որոշ ձիւրքերով, որոշ ընդունակութիւններով, որ անշուշտ ընդունայն չը պէտք է կորչին. երեւի նա է դուր չէ կենում, երեւի մի մեծ գործ ունի մարդկութեան հանդէպ մեզ կարաբերու: Եթէ նա մինչև այժմ ձախող կերպով է մարդել իւր մարերն ու ընդունակութիւնները, միթէ չը պէտք է գայ մի ժամանակ, որ նա աշխարհի հասարակութեանը ոգի է իւր յաղարհ և փայլաւորութեան գործը արեւելքի վրայ լինու:

Ել ոչ որ չի հաւատում, թէ աշխարհքի երեսին կարող է լինել ընտիր homo, այլ ինչպէս փորձով գիտենք — կան միայն ընտիր Անգղիացի, ընտիր Փրանսիացի, ընտիր Ռուս: Եթէ Հայոց ուսուցիչը իւր պաշտօնը ճանաչել ուղենայ, աշխարհքը կ'ունենայ և ընտիր Հայեր, որոց ձիւրքերն ու ընդունակութիւններն էլ անկորուստ չեն մնալ մարդկութեան համար: Սորա համար հարկաւոր է, որ Հայն իւր առանձնայատկութիւններով կրթուի:

Շատ ժամանակ չէ, որ մի Ռուս զարմանալի միտք յայտնեց, որը որ մեզ համար մեծ խրատ է, ապա ուրեմն խելամուտ ևս պէտք է լինենք։ Եւգ. Մարկովը Հայուն Վրացու հետ համեմատելով՝ գտնում է, թէ որքան որ Հայն, դարերով և ժամանակով իւր անկախութիւնը կորցնելուց յետոյ, իւր միջից բոլորովին վերացրել է պատերազմական ոգին և սկսել է լուկ միայն սոսկական կեանք վարել, այնքան Վրացին դեռ էլի պահպանել է իւր առաջնուայ զինուորական և ասպետական ոգին։ Բայց, աւելացնում է նա, երբոր Դեպք էլ, և Բրիտանիան Հայն առիթ ունեցաւ իւր ցեղական յարկո-նքներէն ոչ ոք արգայայտելու, նա Ռուսաց զահին շնորհեց Բնհրուգեաններ, Տ. Ղուկասեաններ, Լազարեաններ և Լոուու Մելիքեաններ։ Թէ ի՞նչ հրաշքով այս հանճարեղ անուն կրողները անարատ կերպով պահպանել են իւրեանց ցեղական առանձնայատկութիւնները, մեր խնդրից դուրս է, որքան էլ որ հետաքրքրական լինի այդպիսի հետազոտութիւնը, բայց նշանաւորն այն է, որ մի Ռուս ուղղակի այդ առանձնայատկութեանց շնորհքով է բացատրում այն մեծ մարդկանց կարողութիւնները։

Ահա ինչ է նշանակում, Յարգելիք, ցեղական, ազգայնութեան տարերքի խնամելը մարդու մէջ. ուրեմն և Հայու մէջ. — Մի ազգ, որ առանձին հասցիներ եղանակ ունի, որ անխափ կերպով իւր ընդհանուր հակումներ և խորշումներ է արտայայտել, որ իւր առանձին կերպով է հասկացել կեանքի խորհուրդն ու վայելումը, որ Բնապահ միջոցով և նոյն գաղափարներ, բարք ու վարք, սովորութիւն է ժառանգել, — այս բոլորը կարող է թէ մարդաշէն և թէ մարդակործան կերպով գործ դնել։ Մեզ մնում է, սիրելի Պաշտօնակիցք, որ մարդաշինութեան ծառայեցնենք այն ազգային ժառանգութիւնը, և որ ապագայի համար առաջացնենք զիտութեան, արուեստի, լուսաւորութեան, քաղաքակրթութեան և ամենայն առաքինութեանց ու շնորհների բարոյական զինուորներ, հանճարներ, Լուու Մելիքեաններ։

Այժմ մի գործնական խնդիր։ Ի՞նչպէս գտնենք Հայու ցեղական առանձնայատկութիւնները, որոնք այնպէս անհրաժեշտ կարևոր են կատարել կրթութեան համար. և ի՞նչպէս աւանդենք նոյնը մանուկին։ Սիրելիք, մենք ոչինչ տալ չենք կարող մանուկին, եթէ արդէն Նախախնամութիւնից նորա մէջ մի շունչով չէ փչած, իսկ եղածը փչացնել և ժանդոտած թողնել, — զժբախտաբար կարող ենք։ Բայց և այնպէս արդէն գիտենք և հասկանանք, թէ Հայ մանուկի հոգու մէջ մի անսպառ գանձ կայ, որը որ չպէտք է ժանդոտի։ Մանկավարժութիւնը մի խրատ կարող է տալ. մի շտապէք, ինչ բանի համար որ մանուկը հասունացած չէ, մի ուշացնէք, ինչ որ վաղը էլ չը պիտի կարողանաք աւանդել, — այս անելուց յետոյ, թագուցուածք ինքը կ'երևայ, ցեղի ոյժը և շարժումը, և մեր նպատակի կէտն էլ միայն այս է։

Պարոնայք, Դուք այնքան փորձուած էք, որ չէք փորձի աշակերտին

սերտել տալու, թէ Հայն այս ու այն առանձնայատկութիւններ ունի, և հետը մի խրատ էլ չէք կարգայ, թէ « Դուք էլ նոյնը ունեցէք », կամ « Հայկ ու Լեւոն սովորեցէք և այնպէս Հայ եղէք » : Աւելորդ է Ձեզ զգուշացնել այսպիսի ուսումից : Դուք քաջ գիտէք, թէ այս ուսումը միայն քաջ ճոռումաբաններ պատրաստելու ուսում է :

Ես ուսացի. թէ մանուկին ոչինչ տալ կարելի չէ՞ : Արգեօք ճիշդ է այս : Ո՛չ, կայ մի բան, որը կարելի է տալ նորան կամ, աւելի լաւ է ասել, վերագարձնել նորան, որովհետեւ իւրն է, իւր սեփականը, Հայուն տուեցէք այն գործիքը, որով աւելի լաւ կարող է արտայայտել իւր հոգու գաղտնիքները, իւր ցեղի հիմնական ուժք, Ցուեցէք նորան այդ գործիքը, որ ինքն է ստեղծել՝ ուրիշների հետ կատարեալ կերպով հաղորդակցելու համար. տուեցէք նորան իւր բոլոր գաղափարների անօթը — հանդերձ այն բոլոր գաղափարներով, որ ինքը տարիներով ստեղծել, փայփայել և ընտանի է սեպել. տուեցէք նորան այն անխաբդախ հայելին, ուր ամենաճիշտ կերպով ցոլանում է իւր հոգու և հանճարի պատկերը, — և Դուք հասած կլինիք Ձեր ազնիւ նպատակին : Ազգային լեզուն է — այն անօթը, և հայկական ազգային բանաւոր ու գրաւոր ստեղծողութիւնն է — այն անօթի ներքին պարունակութիւնը, իսկ երկուքը միանգամայն — այն հայելին : Ազգային լեզուն առանց բուն ազգային պարունակութեան լոկ ձայնական հնչիւն է և դատարկ աման : Եթէ ուզում էք Ձեր և Ձեր խնամքին յանձնած սանիկների մէջ ճշմարիտ հաղորդակցութիւն հաստատել, եթէ ուզում էք նոցա մէջ ազգային տարերք խնամել, — Դուք ընտրեցէք այն միակ կամուրջը, որ Ձեր և նոցա մէջ բնութիւնից հաստատուած է — այսինքն ազգային « արեւմտեան » — ազգային լեզուն : Այն ժամանակ Դուք կատարած կլինիք Ձեր քաղաքակրթական կոչումը, այն ժամանակ պարծեցէք, թէ Դուք ազգային ունեցիչ էք, այն ժամանակ Դուք Ձեզ յարգած կը լինիք և Ձեզ էլ յարգել կը սովորեցնէք, այն ժամանակ պէտք է որ պատիւ էլ ունենաք, և Ձեր արժանիքը կը ճանաչուի : Մուրալով չի լինի պէտք է մենք ինքներս մեր գործերով բարձր ու վսեմ պահանքներ մեր դիրքը : Ուսուցիչը պէտք է արժանանայ, — և նա կը յարգուի :

ԻՄ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՆՆԵՐԸ.

ԱԼԷԳՍԱԴՐԱՊՕԼԻՑ ՂԱՐՍ.

Ես խոստացել եմ հետ զհետէ իմ նկատողութիւնները գրել և խոստումն կատարումեմ: Ես հնախօս չեմ, հետեաբար հնագիտութեան վերաբերեալ խնդիրներով չեմ զբաղուիլ. ինչ որ նկատողութեան արժանի համարեմ, նոցա մասին մի քանի խօսք կը զրուցեմ ու կ'անցնեմ. Այս համառօտ նախաբանից յետոյ անցնեմ նպատակիս:

Ա.

Ալէքսանդրապօլ իւր Գերեզմանարանը, և շոգին ու Բոլը:

Յայտնի է որ Ալէքսանդրապօլը արևելեան Հիւրակումն է, Արփաչայի ձախ ափի վերայ. իսկ Հիւրակը մի լեռնադաշտակ է արգաւանդ սև հողով, ծովի մակերևութից մօտ 1500 ոտնաչափ բարձր, Հիւրակը այդ բարձրութեան վերայ դտնուելով հանդերձ, ամառը բաւական շոգ է լինում և սորա պատճառն, ըստ իս, ծառերի և բուսականութեան պակասութիւնն է, այս իսկ պատճառով էլ անձրևների սակաւութիւնը:

Յունիս և Յուլիս ամիսներում Հիւրակը գրեթէ անձրև չը տեսաւ և ամեն ոք յուսահատ էր, երաշտութեան երեսից հնձոց պակասութիւն գուշակելով. այնպէս որ, Յուլիս ամսի մէջ, ցորենը և ալիւրը մէկէն ի մէկ բարձրացան. սակայն Աստուած Հիւրակացու խեղճութեան գթալով, լաւ ժամանակին անձրև տուեց. և անձրև տեղաց արտերի հասնելու այն կէտին որ հաւան է կոչվում կամ հալալի: Այժմ, որ սկըսել են կախել, տեսնումեն որ բաւական արդիւնաւոր հունձք են ունեցել. թէպէտ ծղօնը չըբարձրացաւ, սակայն հասկերը գոհացուցիչ թրւով հատիկներ են պարունակում. Եւ այս տարի Հիւրակացին միայն անասնոց ու տեստի պակասութիւն կզգայ:

Ինչպէս ասացի, ամբողջ Հիւրակի դաշտը այս ամառ բաւական ջերմ եղանակ ունէր, և Ալէքսանդրապօլցիք բաւական շոգ և քամու աւազախառն Բօլ վայելիցին, որով բաւական հիւանդացողներ եղան ու բաւականէն աւելի ննջեցեալներ հողին պահ տուին:

Ալէքսանդրապօլում, ի միջի այլոց, ննջեցեալների վերաբերութեամբ մի երկու լաւ սովորութիւն կայ, առաջին այն է, որ ուրիշ տեղերի պէս ննջեցելոց դագաղի վերայ թաղման կարգը եկեղեցում կատարելիս, ազգականների կողմից լաց ու շփոթ չի լինում. երկրորդ սովորական դարձած մեծածախ հացկերոյթ չի կատարվում ոչ գերեզմանոցում, և ոչ տանը: Ես չըգիտեմ թէ երբ և ի՞նչպէս է վերացել ազգականների սուգն ու լացը եկեղեցում կարգը կատարելիս, բայց մեծուհացքը վերացել է մօտիկ տարիներումս Գեր. Սուքիաս Եպիսկոպոսի Փոխանոր-

գութեան օրով, այն բարոյական պարտաւորութեամբ, որ ննջեցելատէրերը յօժարակամ նուէրներ հասցնեն տեղւոյն աղքատանոցին ի տեղի հացկերութի ծախուց: Այս բարոյական պարտքը ոմանք զանց են անում կատարելու, բայց ոմանք էլ լիառատ կատարումն, ոչ միայն աղքատանոցին, այլև միւս հասարակական հաստատութեանց բաժին հանելով: Բայց ես դառնամ դէպի մի ամենակարեւոր խնդիր:—

Ալէքսանդրապօլում տարուայ եղանակները իւրեանց յատկութեան կատակեալ արտայայտութեամբ իշխումն, օրինակ՝ գարունը և աշունը չափազանց անձրեային են լինում, փողոցները այդ ժամանակները կատարեալ ցեխի գետակներ ու լճակներ են ներկայացնում. ամառը՝ սարսափելի աւազախառն փոշին է իշխում, իսկ ձմեռը՝ ցուրտն ու թիփին: Գերեզմանատունը քաղաքի կենդրոնից կամ եկեղեցիներից, որոնք համարեա մի գծի վերայ են, երկու վերստաչափ հեռի է, դարի վերայ: Յուդարկաւորները բնութեան դէմ մաքառում են ամեն անգամ դէպի մշանջնական բնակարանը իւրեանց սիրելին տեղափոխելիս, կամ սարսափելի ցխային լճերի միջից ոսոստելով անցնելով և կամ փոշեխնդր լինելով, իսկ այդ սովորական ճանապարհի վերայ հոգացող չկայ: Այդ սովորական ճանապարհի երթևեկը օրչափ կը հեշտանար, եթէ խճուղի դարձնէին, երկու կողմից քաղաքի մէջ լայն մայրեր և առուակներ շինելով: Այս մասին տեղւոյս Հոգ. կառավարութիւնը գրադրութիւն է սկսել դեռ այն ժամանակին, երբ 1878 թուին Ալէքսանդրապօլու Գաւառապետը Ապրիլի 18ին № 3777 պաշտօնական հաղորդագրութեամբ յայտնում է կառավարութեանը գերեզմանատան փոխադրութեան համար կազմած արձանագրութիւնը, «որից երևում է որ, ի միջի այլոց որոշուած է յանձնել ճարտարապետական իշխանութեան քաղաքիս, կարգադրել, նորոգ գերեզմանատան ճանապարհը շինել արքունի գանձարանի և քաղաքի հաշուով ընդ նմին և տեղը շրջապատել նշանաւոր գծերով և յետոյ պարսպով:» (Չակերտներով որոշուածը վեր առած ու փոխադրած է Հոգ. Կառավարութեան Պ. Բաբայեանների յայտարարութեան մասին կայացած ղեկուցումից:)

Գերեզմանատունը փոխադրուել է որոշուած տեղը, բաց խոստումը ճանապարհի շինութեան և գերեզմանոցը պարսպելու համար, ոչ միայն չէ իրագործուել, այլ մոռացուել է անգամ:

Ինչպէս յայտնի է պաշտօնական գրադրութիւններից, նոր գերեզմանատունը սկիզբն է առել 1878 թուին, չընայելով այդ կարճ ժամանակին, բաւական ընդարձակ տեղ արդէն շինիմներով ծածկուած է, որ ցաւալի բան է: Եթէ Ալէքսանդրապօլի կլիման ընդհանրապէս առողջարար է, աւարակոյս չըկայ: Այդ ժողովուրդը, պատմութիւնից յայտնի է որ, շատակեր է բազմածնունդ է. որչափ նախանձելի կը լինէր ժողովրդեան կեցութիւնը՝ եթէ հոգ տարուէր առողջապահութեան վերայ եւ: Այս փոյն գիւղացիք, այլև քաղաքացւոց մեծ մասը դեռ գետնափոր

խոնաւ բնակարաններում են պատասպարվում. ուր օդը և արևի ջերմութիւնը մտնումէ մի փոքրիկ երդիկից: Այս իսկ պատճառով՝ զանազան հիւանդութիւնները քաղաքիցս անպակաս են, որոնք նպաստումեն գերեզմանատան այդպէս շուտ լցուելուն: Մենք հայերս զեռ չենք սովորել մեր գործերի մէջ կարգ կանոն պահել. այսպէս էլ գերեզմանատան մէջ ննջեցեալները փառն ի խուռն թաղուած են, այն ինչ կարելի էր օրինաւոր կարգին ուղիներ թողնել և ննջեցեալներին առանձին առանձին յատկացեալ մասերում թաղելով՝ ընդհանուր կարգ պահպանել, որով երթևեկութիւնը գերեզմանատան մէջ կը հեշտանար: Վարելի էր մինչև անգամ, եթէ ոչ իւրաքանչիւր շիրիմները բնական ծաղիկներով շրջապատել, դոնէ շրջան կազմող ուղիների երկու կողմը ծառեր տնկել, որով մեռելոց այդ տիւսը աշխարհը հաճոյական տեսք կստանար և մարդիկ՝ որ սիրումեն առհասարակ այդ խաղաղ բնակարանի մէջ յաճախել և բաւականութիւն են զգում շիրիմների արձանագրերը կարդալով, այդ ծառերի հովանեաց տակ նստել և կարդացած արձանագրութեանց իմաստների տրամադրութեան տակ առ վայր մի մոռանալ աշխարհը իւր բոլոր մոլութիւններով, ուր առ վայր մի առաքինութիւնը կանգնումէ իւր յաղթանակը և մարդուն ստիպումէ լինել բարի, բարեգործ, արդար, ուղղամիտ, պարտաճանաչ և մարդասէր բնկեր, խնամազատ ծնող և պիտանի քաղաքացի: Գոնէ իմ վերայ այդ տպաւորութիւնը թողնումեն շիրիմների արձանագրերը, որոնք իւրեանց մէջ են բովանդակում մարդկային մտքի առաքինութեան վերաբերեալ բոլոր նրբամտութիւնները: Բայց ես շեղուեցի:

Ինչպէս տեղւոյս Հոգ. Վառաժարութիւնը գերեզմանատան ճանապարհը խճուղի դարձնելու համար գրադրութիւն է սկսել ում հետ հարկն է, այնպէս էլ գերեզմանատունը պարսպապատ և ծառազարդ անելու համար սկզբնառիթ են եղել ինչպէս յիշեցի Մեծ. եղբարք—Գեորգ և Բժշկապետ Աւետիք Բաբայեանք, որոնք դրաւոր (№ 25 մարտի 5ին 1880 ամի) յայտարարութեամբ այդ նպատակին իւրեանց նուէրը ներկայացնելով Հոգ. կառավարութեանը՝ խնդրումեն կարգադրել, որ Աղքատանոցի հոգաբարձութիւնը իւրաքանչիւր ունեւոր ննջեցեալատեղերից նուէրներ ստանայ նոյն նպատակի համար. և երեք ամիսը մի անգամ հաշիւը ներկայացնի Հոգ. Վառաժարութեան ի տնօրէնութիւն: Հոգ. Վառաժարութիւնը յիշեալ Բաբայեանների ներկայացրած դրամը (№ 419 մարտի 19ին 1880 ամի) հրամանագրով ուղարկելով աղքատանոցի հոգաբարձութեան՝ հարկաւոր կարգադրութիւնն անումէ՝ տալով ժապաւինեալ տումար մուտքն ու ծախքը գրելու, և պատուիրելով, որ աշխատեն հոգաբարձուք այդ գեղեցիկ նպատակի կատարման համար: Բայց ինչպէս այդ տեղակ գեղեցիկ նպատակները միանգամ միտք բերելով մինչև կատարելը մոռացվում են, նոյնպէս էլ այս՝ մոռացութեան է տրվում. և եթէ դէպքը չը պատահէր, ես գուցէ բնաւ այդ

մասին տեղեկութիւն չ'ունենայի: Յուսալով որ ժամանակը կ'ուղղէ այն ամենը, ինչ որ մենք անհոգութեամբ պակաս ենք թողնում, մեղքաւ մեղադրելով մեր յուլութեան, ծուլութեան, թուլութեան, անտարբերութեան և որ գլխաւորն է՝ շուտով մոռացութեան համար: Շարունակեմ:

Յունիսից սկսած մինչև Յուլիսի վերջերքը՝ քաղաքիս սովորական հողմը իրիկնապահերին փչումէր սաստկութեամբ՝ աւազախառն փոշեղէն ամպեր յարուցանելով և ի պատիժ քաղաքացւոց անտարբերութեան նոցա աչքերը լցնելով, որ տեսնումեն ծառերի բացակայութիւնից յառաջացած այդ պատուհասը և չեն հոգս անում: Աւազախառն փոշու հետ ոչ սակաւ նեղութիւն պատճառեց և արտաքոյ կարգի տաքութիւնը, որ արևի տակ Բոմիւրի ջերմաչափով հասնումէր 43 աստիճանի 11—3 ժամը Յուլիս և Օգոստոս ամիսներում, որ թէև անհաւատալի է թվում, սակայն իրողութիւն է: Ջերմութիւնը այնքան սաստիկ է եղել, որ նկատել են մոծակներ մանաւանդ քաղաքիս հարաւարեւմտեան կողմը եղած Յրփաչայի ջրաւէտ և կանաչուտ եզերքներում:

Մի քանի օրով ազատութիւն դտնել կամենալով այդ արտաքոյ կարգի շոքերից և հրամանաւ հանգչիլ կամենալով պաշտօնիս զբաղմունքներից, ցանկացայ տեսնել Ղարս քաղաքը, բայց նախ քան ուղեգրութիւնս սկսելը մի քանի խօսք էլ տեղւոյս դպրոցների մասին խօսեմ հարեւանցի կերպով:

Բ.

Ալեքսանդրապօլիս Դպրոցը Թեմական դպրոցներու խմբիւր:

Յունիսի 1 ին սկսուելով տեղւոյս երկսեռ Դպրոցների քննութիւնը՝ վերջացաւ նոյն ամսոյ վերջերին. և ուսուցիչները դպրոցների վարչութեանց հետ տարեկան ունումնական մասին զեկուցումները պատրաստելով՝ գնացին ամառանոց և Տիփսիսի Հայ Ուսուցչական Ժողովը. ես դպրոցների ոչ ուսումնական և ոչ տնտեսական մասին պէտք է խօսեմ. այլ մի խնդրի մասին՝ որ յարուցուած է տեղւոյս Վիճակային Դպրոցը Թեմականի վերածելու համար:

Ալեքսանդրապօլի Վիճակային դպրոցը թեմական դարձնելու համար տեղւոյն հասարակութիւնը և դպրոցի հոգաբարձութիւնը դեռ 1870 թուականների սկիզբներում հոգս է արել յատուկ կանոնադիր խմբագրելով դպրոցի համար և առաջարկելով Ահհափառ Կաթողիկոսին ի հաստատութիւն: Այդ կանոնադրութեան մէջ դպրոցը միշտ Թեմական էր՝ յիշուած բայց Ահհափառի կողմից հաստատուածի մէջ վիճակայինի է փոխուած: Այս այսպէս. բայց տեղւոյս հասարակութիւնը ու մի խումբ երիտասարդների խիստ փափաղ ունին Վիճակային Դպրոցը վերածել Թեմականի, և որովհետև ըստ օրինաց իւրաքանչիւր թեմ մի թեմական դպրանոց

պէտք է ունենայ, և Երեւանի թեմի դպրոցը հենց Երեւանումն է, Պատուելի երիտասարդները ցանկանում են որ Թեմական անունը Երեւանի դպրոցից վերցուի և յառկացնուի Ալեքսանդրապոլի դպրոցին մի քանի յարգելի պաաճառներով:—Նախ՝ որ Ալեքսանդրապոլի Վիճակային դպրոցը աւելի ապահով դրութիւն ունի և երկրորդ՝ մինչդեռ Երեւանում միջնակարգ արքունի դպրոցներ մի քանի հատ լինելով բաւականացնում են տեղւոյ Հայերի ձգտումը և թեմական դպրոցի բարձր դասարանները փակ են մնում, Ալեքսանդրապոլում այդպիսի միջնակարգ դպրոցներ չլինելով՝ ժողովուրդը եւր որդւոց հիմնաւոր կրթութիւն, ընդ նմին՝ և իւր ուսումնառանք մանկաւոյն, արտօնութիւն տալուց զուրկ է մնում, բայց եթէ Ալեքսանդրապոլի դպրոցը թեմական դառնայ, կարող է ժողովրդեան այդ իզձը լցնել, Արթութիւն ստանալու հետ արտօնութիւն ստանալը կեանքի խնդիր է մանաւանդ սորանից յետոյ և ես կ'ցոնկայի ոչ միայն Երեւանինն ու Ալեքսանդրապոլինը թեմական դառնային, այլև միւս հայաշատ քաղաքներինը ևս. բայց եթէ ջանքը լինելու է միայն արտօնութիւն ստանալու և փառասիրութիւն յագեցնելու համար, ըստ իս, խորհուրդ չունի: Դիցուք Երեւանի դպրոցը թեմական է, դորանից ինչ օգուտ, երբ համապատասխան դասարանները չունի. այս դեռ բաւական չէ. դպրոցի վարչութիւնը գուցէ միայն ունենալու համար Գ. և Գ. դասարան է պահել, ուր անցնալ ուսումնական տարին Գ. ում երեք, իսկ Գ. ում չորս աշակերտ միայն կային: Մի դպրոցի համար, որի նիւթական միջոցները կոպէկներով են հաշուում, այդ տեսակ տնօրէնութիւն, եթէ ոչ յանցանք, գոնէ շռայլութիւն պէտք է անուանել. լաւ էքը լինիլ Գ. և Գ. դասարանների վերայ զուր ծախսեր անելու տեղ՝ ստորին դասարանների զուգընթացներ աւելացնէին տարրական կրթութիւնը մանուկներին հայ մայրենի լեզուով մատակարարելու համար, որով նոքա կարող կըլինէին արքունի դպրոցներում մեծ յառաջագիժութիւն գործել, քան թէ երկու դասարանների միայն եօթըն աշակերտի համար երկու և աւելի ստորին դասարաններ իւրաքանչիւրը միջին թուով 40 աշակերտներով զրկել մայրենի լեզուի ուսումից. առ այս, այսքան: Դառնալով Ալեքսանդրապոլի դպրոցին, կասեմ:—

Ալեքսանդրապոլի վիճակի համար հարկաւոր է մի միջնակարգ դպրոց տեղւոյն բազմահայ գիւղօրէից և նոյն ինքն քաղաքի պէտքը լրացնելու համար, արժանաւոր ուսուցիչներ ընծայելով ծխական դպրոցներին և բանգէտ քահանայ՝ եկեղեցիներին, որոց սակաւութիւնը ոչ միայն զգալի է, այլ սովի չափ տաքնապալի: Բայց նախ քան այդ տեսակ դպրոցի համար մտածելը, պէտք է մտածել աշակերտ հասցնել հարկաւոր քանակութեամբ, որ Երեւանի դպրոցի դէպքերը յերեւան չը գան. պէտք է միտ դարձնել նախ և առաջ թաղական դպրոցների թիւը աւելացնել քաղաքում, Վիճակային դպրոցի առաջին դասարանը հար-

կաւոր քանակութեամբ աշակերտ հասցնելու համար. որով վիճակային դպրոցը աղատուելով պատրաստականների զուգընթացներից, իւր ուժը կը կենդրոնացնէ միայն հիմնական դասարանների յառաջադիմութեան վերայ:

Թէ՛ այսպէս և թէ՛ այնպէս, որչափ Ալէքսանդրապօլցիք ցանկանում են իւրեանց դպրոցի վիճակը բարձրացնել՝ մինչև անգամ Երևանի դպրոցի արտօնութեան վերայ աչք ունենալով՝ եթէ ուրիշ կերպ չի յաջողել, նոյնքան էլ Երևանցիք պէտք է աշխատէին իւրեանց շնորհուած արտօնութեան համար հոգալ, պաշտպանել իրանց իրաւունքը միևնոյն ժամանակ դպրոցի վիճակը բարելաւելով. բայց ինչ ենք տեսնում, յարեւից և յարեւմտից վեր են կենում Երևանի դպրոցը պաշտպանելու. իսկ Երևանցիք գուցէ և իւրեանց նուիրուած փաստաբանութիւնները չեն կարգում: Մինչդեռ Պ. Ղ. Աղայեանը Շուշուց իսկ Պ. Յ. Գ. Ախալցխայից Երևանի դպրոցի ներկայ արտօնութիւնը հարկաւոր համարելով պատճառաբանութիւններ են անում, Երևանի դպրոցի ուսումնական հոգաբարձուք և զրադէտ տեսուչն ու ուսուցիչները բոլորովին լուռ են մնում. այս լռութեան պատճառը չեմ վստահանում այդ աստիճան անտարբերութիւնը համարել. երեւի մի յարգելի պատճառ կայ, Ինչեւիցէ. ամիոփելով գրուածքս այդ մասին՝ Երևանցւոց համար ցանկանում եմ արթնութիւն իւրեանց առանձնաշնորհեալ արտօնութիւնը արդիւնաւոր կերպով պահպանելու, իսկ ալէքսանդրապօլցոց համար ցանկանում եմ նախ՝ թաղական դպրոցների շտապութիւն և վիճակային դպրոցի հիմնական դասարանների հիմնաւոր կրթութիւն և ապա թեմական դպրոց ունենալու ձգտում, եթէ միայն արտօնութեան համար չէ: Դառնամ ուղեգրութեանս:

Գ.

Ի՞նչ նապարհ դուրս ելաւ դէպի Ղարս և սահմանադրելի շէնքերը: Արքեպիսկոպոս, — Թիֆլիսէն: — Արքեպիսկոպոս: Ղարսէն: Թիֆլիսէն: Թիֆլիսէն:

Ինչպէս վերը ասացի, Ալէքսանդրապօլի շրջերից և զբաղմունքներիցս մի փոքր դիւր գտնելու համար՝ ցանկացայ Ղարս տեսնելու փափագս իրագործել և Յուլիոսի 15ին առաւօտեան ժամը 6ին կառք նստելով երկու ուղեկիցների հետ բռնեցինք Ղարսայ ճանապարհը, որ մինչև Ղարս և կարծեմ այնտեղից մինչև սահմանադրուելը խճուղի է:

Դեռ նոր նուաճուած երկիրը չմտած, դեռ Արփաչայը չ'անցած՝ մենք հետզհետէ անցանք Ալէքսանդրապօլի հռչակաւոր բերդի կողքով, որ շինուած է Արփաչայի ձախ ափի վերայ: Գետի ձորի մէջ բերդից ներքեւ, ճանապարհին մօտ դեռ մնում են սահմանադրւիւն վերաբերեալ մի քանի հարկաւոր հաստատութեանց շինութեան մնացորդները քայքայուած դրութեամբ, նոյնպէս և գետի միւս ափին տաճկաց

վերաբերեալների հետքերը, բայց աւելի աւերակ, Մենք Արփաշայը անցանք մի քարաշէն կամրջով՝ որ վերջին Ռուս—Տաճկական պատերազմի ժամանակ է շինուած՝ ինչպէս և խճուղին։ Արփաշայը որով և կամուրջը կամ հին սահմանադուլը Ալէքսանդրապոլից հեռի է 3 վերստի չափով։ Ամուրջը անցնելով՝ Վենք արդէն նոր նուաճուած երկրումն էինք, և ամեն պատահած դարուիսս խօսակցութեան առարկայ էր դառնում։ Ալէքսանդրապոլից դէպի Ղարս տանող ճանապարհի առաջին կայարանն է Արգինայ և մենք մինչև Արգինայ հասնելը, անցանք հայի և թուրքի Քիքնիզ գիւղերի մօտից։

Այդ գիւղերը գտնվում են փոսորակի մէջ, որոնցից հարաւ բարձրացող մի բարձրաւանդակի վերայ կայ մի հին ամրոց, որ կոչվում է գիւղերի անունով Քիքնիզ։ Թէ գիւղերը և թէ ամրոցը ճանապարհից դուրս լինելով՝ ես պատեհ առիթ չը կարողացայ ունենալ տեսնելու։ Բայց, ինչպէս ինձ պատմեց գիտակ ուղեկից ընկերս, ճիշտ Ղափուլիի ամրոցի պէս է եղել, Իսկ Ղափուլիի ամրոցը, որ Ալէքսանդրապոլի գաւառումն է և հարաւային կողմն է գտնվում 2 ժամու հեռաւորութեամբ, կրաշաղախ խարտեաշ կոփածոյ քարերով մի շէնք է բարձր պարիսպներով և բրգաձև անկիւններով և շատ մեծ ծաւալ չունի։

Ժողովրդեան աւանդութեան նայելով, այդ ամրոցները (Ղալէք) շինուած են լեզդու ժամանակին, ուր պատսպարուել է Հայ Քրիստոնեայն բարբարոս լեզդիների հալածութից ազատուելու համար։ Ես անցեալ տարի տեսայ Ղափուլիի ամրոցը։ (Ղալայ) շատ հետաքրքիր եղայ աւելի մանրամասն տեղեկութիւն ստանալ ժողովրդեան բերանացի աւանդութիւններից, բայց աւելի ոչ ինչ չ'կարողացայ լսել։ Գիր և արձանագրութիւն չ'կարողացայ նկատել պատերի վերայ։ Առանց ժողովրդեան աւանդութեան դեմ՝ մեղանչել յաւակնելու, իբրև ենթադրութիւն կ'ասեմ որ, այդ ամրոցները լեզդիների ժամանակից առաջ են շինուած։ որովհետև լեզգիների ասպատակութիւնները տեղի էին ունենում անցեալ դարու մէջ, երբ Հայաստանը փոփոխակի Յունաց Արարաց, Պարսից և վերջապէս Տաճկաց իշխանութեան տակ ընկնելով յորիս ապաստան էր մնացել, ժողովուրդը յետին թշուառութեան մէջ, իւր դիւրութիւնը միայն գաղթականութեան մէջ էր փնտռում, չեմ յիշում զեռ Շահ—Արասի մեծ գաղթականութիւնը և աւերածութիւնները Հայաստանի մէջ։ Այդ ողորմելի դրութեամբ Հայերը բնաւ չէին կարող միջոց ունենալ ամրոցներ կառուցանելու այնպէս, ինչպէս Ղափուլիին է, որպիսի շինութիւն կառուցանելու համար հարկաւոր է իշխանական սաստ և բաւական ոյժ, ժողովրդին աշխատացնելու համար։ Ըստ իս, այդ ամրոցները Բագրատունեաց հարստութեան օրով են շինուած և իշխանազն սեպուհների բնակարան պէտք է համանել, և պատսպարան, թող ներքին պատերազմներն ու վէճերը, Յունական, աւերածութեանց և Ալիտսլանների կոտորածների առաջ։ Այդ

ամրոցները այժմեան ռազմագիտութեան առաջ նշանակութիւն չունին, և [Թնդանօթի մի քանի հարուած կարող են ճանապարհ բաց անել դէպի ամրոցի մէջը, բայց նեղ — անդի (աղեղ) դարերում դժբանառիկ կարող էին համարուել:

Հ. Ալիշան Ղափուլիի ամրոցի համար ոչ ինչ չէ գրում. այլ արեւելեան Շիրակայ գիւղերի կարգում միայն գիւղի անունը տալով անցնումէ. *) իսկ Թիքնիղի համար «յորում հին շինուած մի» ասելով, մէջ է բերում Հ. Ներսէս Սարգսեանի գրութեամբը. որից երևում է թէ. ամրոցը «բերդ մի հոյակապ» է. Հ. Սարգսեան նկարագրում է տեղի դիրքը և բերդի գրութիւնը, յաւելացնելով որ ինքը չէ կարողացել արձանագրութիւն ինչ տեսնել, որ ժողովրդեան պատմութեան հետեւելով՝ այլ քարերի հետ պոկած և ուրիշ բանի գործ դրած է համարում. Հայր Ալիշան Սարգսեանի նկարագրութեամբ Թիքնիղի ամրոցի մասին խօսելուց յետոյ իւր կողմից աւելացնում է. «Ի հարաւոյ արեւելից գեղջն (Տիգնիս) կայ բերդը այդ, ի 1535 2. բարձու լեռնակի, և աւանդի մեհենատեղի լինել ի հնումն **» Հ. Կիւրեղ Վ. Սրապեան ոչինչ չէ գրում այդ մասին. ***)

Թէպէտ Հ. Սարգսեան ասում է որ Թիքնիղի ամրոցի արձանագիրը ըստ վկայելոյ ահանատեսից, ուրիշ քարերի հետ տարուել է ի պէտս այլ շինութեանց. սակայն ես կարծուեմ՝ որ բնաւ արձանագիր չէ եղել. որովհետեւ Ղափուլիինը չ'ունի:

Մեր նախնիք՝ որ սովոր էին ամեն մի մատուռը պատմութեան համար աննշան արձանագրերով զարդարել, որոնք յայտնուածն այս կամ այն մի նուէրը, ղլացել են այդպիսի ամրոցների ճակատին մի մի արձանաքար կպցնել, երևի նորա համար, որ մատուռն ու եկեղեցին իբրև սրբատեղիք շինողի բարեպաշտութեան առհաւատչեայ համարուելով՝ նոցա յարգը բարձրացնելիս են եղել. այն ի՛նչ ամրոց շինողները այդ բազդը չեն ունեցել, և դոցա շինութիւնը և ով գիտէ ինչ դառն յիշատակութիւններ կարող էին կապուած լինել այդ ամրոցների շինութեան ու նոցա շինողների անուան հետ, Որովհետեւ այդ ամրոցներից ու բերդերից շատը շինուած են իբրև ամբարդակ հարազատ աղգային բուն իշխանութեան դէմ ընդդէմը համար, Հատ համարելով այսօր, քանը, դառնամ ուղեգրութեանս, յոյս ունենալով որ այժմ հետաքրքիր հնախոյզ անձինք աւելի մանրամասնաբար ի մօտոյ զննելով Շիրակի բազմաթիւ հնութիւնները՝ հարուստ նիւթ կը մատակարարեն հետաքրքիր Հայ հասարակութեան:

Թիքնիղիների մօտով անցնում է Գարախանէ գետակը իւր, գետակներով, որ միանում է Արփաչայի Բաշ—Շօրագետի—հին Շիրակաւանի, կամ Երազգաւորսի մօտ, որի մասին յետոյ:

*) Ներակ երես 167. **) Նոյն երես 3. ***) Արարոտ 1879 Թ.

Հարթ ճանապարհը ու ամուր քարաշէն կամուրջները բարձրաբար-
բառ քարոզում են որ, քաղաքակիրթ և լուսավորեալ տեղերում
ձեռք է կատարել այդ ամենը իւր զօրութեան և իւր հպատակների բա-
րեկեցութեան համար. այդ ամենը Ռուսաց տիրապետութեան օրով են
շինուած:

Դ.

Արգինայ և իւր հնութիւնը: Գրք. Վ. Բրուսովի Գոմ.

Մեր հասանք Արգինայ, իջանք սուրհանդակատան սենեակներից մի-
նում. և մինչև հանգու հունգը, տեսանք եղած հնութիւններից ա-
մենանկատելին—Արգինայի հռչակաւոր եկեղեցու մնացորդը: Այդ
մնացորդն է եկեղեցու հիւսիսային և մասամբ արեւմտեան պատը:
Եղած մնացորդից կարելի է ենթադրել, որ եկեղեցին շինուած է եղել
յար և նման Երազգաւորսի եկեղեցուն, ինչպէս երևում է առանց
սիւնի, որպիսի են Բագրատունեաց ժամանակի եկեղեցիների շատերը—
Մարմաշէն, Երազգաւորս ևլն:

Արգինայի եկեղեցու մնացորդի—հիւսիսային պատի ներքի դհի որմ-
նակամարի վերայ կայ մի արձանագրութիւն, որի մի քանի բառերը
հաղիւ կարողացանք կարգաւ հեռագրիտակով և կարգացածներս գրե-
լով թողի ուղեկցիս մօտ, որ դժբաղդաբար մինչև ուղեգրութեանս
կարգի դնելը՝ կորցրել էր այլ թղթերի հետ: Այդ մի քանի բառերն
էին, որքան յիշում եմ. «Քեռորդի Խաչկայ Հայոց Աթուղիկոսի» և
մի քանի բառ, որ մոռացել եմ: Արգինայի նոյնպէս և Երազգաւորսի
եկեղեցիքը՝ նայելով իրանց մեծութեան՝ շատ ու շատ բարձր են:

Արեւմտեան Շիրակայ հնութիւնների մասին փոքր ի շատ գրել են
հանգուցեալ Աբել և Սարգիս եպիսկոպոսները՝ մեծ մասամբ Անին ի
նկատի ունելով, նոյնպէս Զահարթունեան հանգուցեալ Յովհաննէս
Եպիսկոպոսը: Արեւմտեան Շիրակի մասին աւելի ընդարձակ գրել է
Հ. Կիւրեղ Վարդապետ Սրապեան՝ որ ուղարկուել էր Աւհարիա՝ Աթ-
թուղիկոսից նոր նուաճուած երկրի հայաբնակ տեղերը վիճակագրելու,
որ Արգինայի մասին խօսում է առանձին հատուածի մէջ ընդ վերնագ-
րով «Արգինայ գիւղաքաղաք»: Հայր Կիւրեղ Արգինայի «մեծ Աթոռ»
և այնտեղ մեռնի եփած լինելուն բերում է հայերի և թուրքերի աւան-
դական խօսուածքը ի վկայութիւն: Եւ յիշում է Հայ պատմիչների
խօսքերը, որոնք ապացուցանում են Արգինայի ոչ միայն անցեալ փառ-
քը իւր փարթաւութեամբ, Հայրապետական Աթոռը իւր մէջ հիւրը-
կալելու պատեհութիւնը ունենալով, այլ և մեծ ուսումնատեղի լինելը,
որի մէջ դաստիարակուածները պապանձացնելիս են եղել Յունաց ի-
մաստակ աստուածաբաններին: Հ. Կիւրեղ ոչինչ չէ խօսում Արգինայի
եկեղեցու այժմեան մնացորդի համար, (տես Արարատ 1879 թ. երես

229—230 և 306—307 Յոննիս, Յուլիս (ամատեցողներ)։ Երեւակայ մասին գրել է նաև Քաջընթերունին՝ փոքրի մէջ, որ ունիմ ձեռքիս տակ որոնցից օգտուելու արամադրութիւնս չեմ ծածկուամ նկատողութիւններս հետաքրքիր դարձնելու համար։

Արգինայի եկեղեցու մասին Հ. Ալիշան «Ջայժմեան վիճակ տօնարան»-ում քաջանշան տեղւոյ պայտէս ստորագրէ մերս Սարգիսեան» ասելով*), չակերտի մէջ առնուով հետեւեալը։—Աւանացեալ այդ Բագրատունիները Արգինայ և պայծառ եկեղեցիքը պերճացեալ առ մի ի հասարակ դիւղիցն է տաճկաբնակ սակաւաթիւ տամբք ի մեծին դաշտաւայրի։ Ժամաւ հեռի ի Թիբնիզայ, բլրոց բարձանց կալով ի թիկանց նորա յարեւմտից, Նախնի մատենադրացն յիշատակք զՀինուածոց Արգինայի սակաւք են, Հայրապետանոցն և եկեղեցիք, զորս Խաչկայ Վաթուղիկոսի ասէ, շինեալ Ասողիկ զեկեղեցեացն բաղում զոգմասունութեամբ խօսի, հրաշատեսիլս և շքնադազեղս ասելով յօրինուածովք։ «Ջերիցն ի դոցանէ չունիմ ինչ ասել, որոց կամիք հաղիւ տեսանին զերեսօք գետնոյ միումն և եթ կոխածոյ քարանցն խալառ փոնցեալ իբրև մորթեղեթ՝ եղելոյ՝ անյայտացեալ ձեռովն արձանացեալ կայ։ «Սակայն մեծն այն ի չորիցն՝ Վաթուղիկէն անուանեալ, զոր շինեալ ասէ նոյն մատենագիր վիմարդեան կոխածոյիւք, հաստահեղոյս արձանօք, գմբեթադ խորան երկնանման, հիւսիսային որմոյն և եթ հետեղեթ՝ կիսասեամբն արեւմտեան կողմանն կանգուն կացեալ, բաւական լինի զարթուցանել զհաճոյական արտօթակ հնասիրին ընդ զսեմութեան ձեռոյն, և անմահ կարգալ զձեռն ճարտարագետին իւրոյ Տրդատայ, որ նախ հիմն արկ սմին, և յետ այնորիկ կաթուղիկէին Սեոյ։ «Տարածութեամբ շատ փոքր է սա քան զնա, այլ հոյակապութեամբն ոչ այնպէս։ Արձանադրերն որ ի վերայ արեւմտեան դրանն՝ իսպառ խանդարեալ թուական մի և եթ նշմարի ի նմա ՆԿԱ (1012)**)։ «Այլ և այլ տող մի արձանադիր յորմն անդ հիւսիսոյ ի ներքին կողմն, այլ առ տեղւոյն բարձրութիւն անվերժանելի մնաց, Վաթուղիկոսունք երկու, Սնանիս և Խաչիկ աստանօր թաղեցան, որոց ցանկալի էր արդեօք շիրմացն անարատ կալ ցայսօր, այլ ոչ դիտեմ, որ կատարած եհաս նոցա։ Ի կողմն արեւմտից ի մէջ ձորոյն երեկն այլ ևս քարակոյտք աւերակաց և առ ափամբ սեպացեալ բլրոցն՝ աւերակամրոցի։ Իսկ Հայրապետանոցին և ոչ հետք նշմարին։

Հ. Ալիշանի հետազօտութիւնից երևում է որ Արգինան նշանաւոր տեղ է եղել Ջ. դարում, բայց աւելի հռչակ է ստացել Թ. դարում, երբ Վաթուղիկոսական Աթոռը այդտեղ է փոխադրուել։

(*) Շիրակ երես 12—13.

(**) Խաչկայ կաթուղիկոսանայր, ըստ Արեւիկանոսի Տրդատեցւոյ է, ի Նիկ. Թուման (տես «Արարատ» 1879 թ. 229).

Հ. Սարգիս բաղդ է ունեցել բաց ի յիշեալ եկեղեցուց ուրիշ երեքի էլ կմախքը տեսնելու. մենք այդ բաղդն էլ չունեցանք, որովհետեւ կրմախքներն այլեւ չկան, միայն կրաշաղախ մի քանի գետնատարած թումբեր ցոյց են տալիս թէ, այնտեղ եկեղեցի կամ շինութիւն է եղել:

Հ. Սարգիս փափագ է յայտնում, որ Խաչիկ և Անանիա Վաթուկի-կոսների գերեզմանները անարատ կենային, Տաճարն ու եկեղեցին անարատ չպահողը Վաթուկիկոսի գերեզմանին էլ խնայէր, բայց դուք գերեզմանները հողակոյտերի տակն են, որոնք բաւական բարձրացած են մինչև դրան կէսը անհետացնելու: Մեր եկեղեցին զննելու ժամանակ մի քանի հայ դիւղացիք ընդ հովանեաւ նստած խորհրդածում էին տխուր, չըզիտեմ եկեղեցու ողբալի դրութիւնն ունէին ի նկատի թէ, մի ուրիշ աւելի ողբալի պատճառ կար:

Արդինայի բնակիչքը տաճիկ են եղել, որոնք գաղթել են Ռուսաց իշխանութեան տակ չմնալու համար. մի քանի տուն են մնացել, որոնց գետնափոր իրճիթները նախանձելի դրութիւն չեն ներկայացնում: Տաճիկների գաղթելուց յետոյ Վառապարութիւնը մալականներով է բնակեցրել այդ գիւղը, որոնք, ինչպէս յետոյ առիթ ունեցայ հենց իրանցից ականջալուր լինելու, գոհ չեն իրանց նոր բնակավայրից: Գաւառական վարչութեան բոլոր դիւանատները Արգինայումն են, որ այդ բաղդին արժանացել է միայն ճանապարհի վերայ գտնուելով: Գաւառը կոչվումէ Ըօրագեալ:

Արգինան Ալեքսանդրապոլից 18 վերստ հեռի է և գտնվումէ ուղղակի դէպի արեւմուտք, Ղարսայ չայի ձախ ափի վերայ, այնտեղ, ուր գետը երկար խորաձորից դուրս գալով ընկնումէ փոսորակ հովտի մէջ: Արգինան շինուած է հիւսիսային արեւմուտքում գտնուած սարաւանդի դռին, որի առաջին տարածվումէ գոգաւոր փոսորակ, որ Հ. Սարգսեանի գրածին հակառակ շատ փոքրացնումէ դաշտի տարածութիւնը: Արեւմտից բարձրանումեն այն բլրակները, որոնց միջից Ղարսայ չայը ահագին խորխորատ կազմելով անցնումէ, իւր երկու կողմը թողնելով բլրակների պարսպաձև սեպացած սպառուածքը, որոնք երկարելով գետի ուղղութեամբ հետզհետէ լայնանում և կանաչազարդ թումբեր ձևացնելով հիւսիսային, արեւմտեան և հարաւային կողմից հովանաւորումեն Արգինային և աւելի երկարելով դաշտի մէջ ընդ նմին և ցածանալով հաւասարվումեն նորան, լեռնակուտակ ալիքներից սկսելով զեղածիծաղ կոհակների պէս հաւասարուելով մակերեւութին Արփաչայի ափին:

Աերադարձիս ես առիթ ունեցայ խօսակցել դիւանատներում ծառայող մի քանի պարոնների հետ. որոնց խօսքին նայելով և ներկայ դրութիւնը աչքի առաջ ունենալով՝ Արգինան դաւառական վարչութեան տեղի լինելու ոչինչ յարմարութիւն չունի, նախ՝ որ մի քանի տնուոր թուրքերն ու մալականները չեն կարող հայթայթել պաշտօ-

նեաների և նոցա մտ-եկող գանգատաւոր գիւղացիների կենսական պի-տոյքը՝ երկրորդ՝ ծառայողները՝ որ բոլորն էլ քրիստոնեայ են, եկեղե-ցի և հոգեւոր պաշտամունք չ'լինելու պատճառով՝ զուրկ են մնում հոգեւոր մխիթարութիւնից. և իրանց այս կարիքին բաւականութիւն տալու համար գնում են Ղըղըլ—չախշախ հայաբնակ գիւղը, որ մօտ 6 վերստ հեռի է. Կայսերական տան համար յատկացեալ մաղթանքի և այլ եկեղեցական տօների օրերը ժամերգութիւն և Ս. Պատարագ տես-նելու համար:

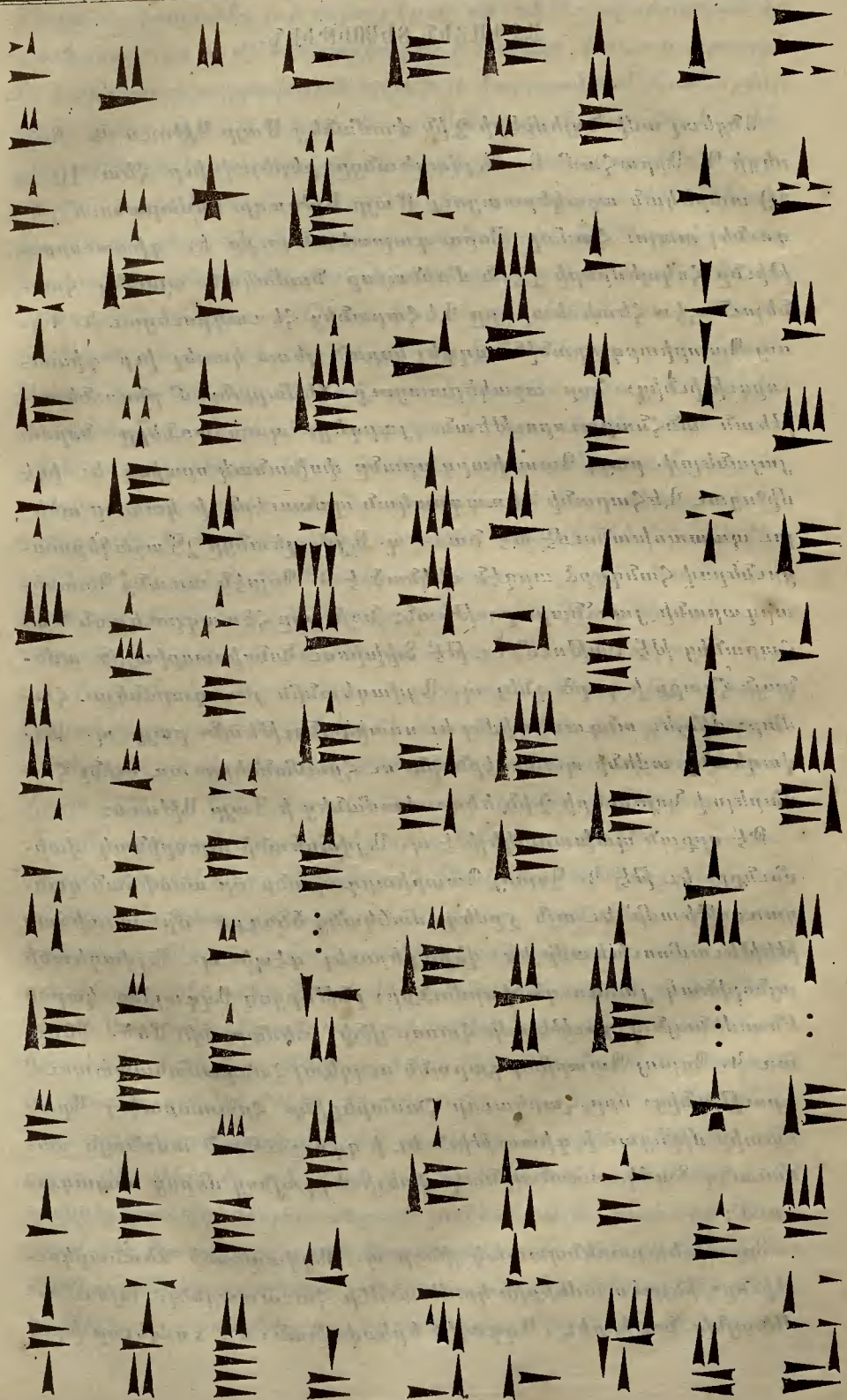
(700-2044)

Յ. Կ. ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ

Քաջ իմանալով՝ որ սիրելի են ընթերցողաց Ամսագրոյդ նորանոր տեղեկութիւնք, մանաւանդ Հայրենեաց վերաբերեալք, փութամ ահա և մի նոր Բեւեռած և 9 տող արձանագրութեան օրինակ՝ յօգուածոյս հետ միասին հասուցանել Խմբագրութեանդ ի տպագրութիւն, որ գրտնուած է նոր—Պայազիտ Գաւառի Զաղալու Հայաբնակ գիւղի մօտ եղած քարահիւս վրայ՝ տիրացու Աղէքսանդր Մխիթարեանի տան մօտ. որոյ միջոցաւ և Արձանագիրս ստացայ. Թէ և ցարդ գտածս Բեւեռած Արձանագրութիւնքն թուով 11 (5ն յԱրմաւիր, մին ի Յուլակերտ, մին ի Էլառ, մին յԱղամիսան, մին յԱլիչալու, մին ի Մարմաշէն, և վերջինս ի Զաղալու) դեռ չեն բացատրուած իսկապէս և թարգմանված, որ լոյս և օգուտ տային ազգային կամ ընդհանուր պատմութեանն բայց ժամանակիս հնագիտաց տաժանակիր շխտատութեանցն նայելով և հնագիտութեան մէջ մրցմանցն՝ յուսալի է որ մի օր այս արձանագրութիւնքն պսակեն բազմաշխատ հնագիտաց ջանքն ու վաստակն և լոյս ու փայլ տան Հայաստանի պատմութեանն ու աշխարհագրութեանն:

ՄԵՍՐՈՎԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՄԲԱՏԵԱՆՑ.

ԲԵՒԵՈՒԱԶԵԻ ԱՐՁԱՆԱԳԻՐ ԶԱՂԱԼՈՒԱՅՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ.

Անցեալ ամի Նոյեմբերի 2 ին ժամանեց Մայր Աթոռու Կ. Պալատի Գ. Արքահամ Զ. Այվաղեանցը բերելով իւր հետ 10 — 19 տարեկան աշակերտացուք Մայր Աթոռոյս ձեմարանում ընդունել տալու համար: Սորա գալստեան լուրը եւ դիտաւորութիւնը հոկտեմբերի 12 ին մասնաւոր նամակաւ այնտեղ հասնելուն պէս հետեւեալ օրը Վեհարանից հեռագրուեցաւ Կ. Պալատի Պատրիարքարանին ազգել նորան յետս կասել իւր դիտաւորութիւնից, նոր աշակերտացուք ձեմարանում ընդունելութեան անհնարաւորութեան յարգելի պատճառները նորան յայտնելով: Բայց Պատրիարքարանը փոխանակ որպիսի եւ իցէ միջոցաւ Վեհարանի հեռագրական պատուէրն ի կատար ածելու պատասխանումէ թէ՛ նա — պ. Այվաղեանցը 28 աշակերտացունելով հանդերձ արգէն մեկնած է Կ. Պալատէն առանց Պատրիարքարանի յանձնարարութեան: Նոյն օրը հեռագրուեցան Վեհարանից թէ՛ Բաթում եւ թէ՛ Տիֆլիսու Կոնսիստորիային ամենայն հնարք ի գործ դնել պ. Այվաղեանին յետ դարձնելու համար: մինչեւ անգամ դիմել եւ ոստիկանութեան. բայց պ. Այվաղեանը ամենի պատուէրներն ու հրամանները առ ոչինչ համարելով Նոյեմբերի 2 ին եկաւ ժամանեց ի Մայր Աթոռու:

Թէ՛ որքան պախարակելի է պ. Այվաղեանի այսօրինակ վարմունքը, եւ թէ՛ Կ. Պալատի Պատրիարքարանը որ աստիճան զանցառութեամբ՝ եւ այն չքմեղ մանկանց ծնողքը որ աստիճան թեթեւամտութեամբ են վերաբերուել դէպի պ. Այվաղեանի այնօրինակ յանդուգն փարմունքը, ընթերցող Ազգայինք կարող են ամենայն ճշդութեամբ հասու լինել՝ ձեմարանի Մեծ. Տեսչի առ Կ. Պալատի Պատրիարքարանն ուղղեալ հանգամանադատում գրութիւնից, որը հարկաւոր համարեցինք հրատարակել Արարատիս միջոցաւ ի գիտութիւն եւ ի զգուշութիւն ամենայն մանաւանդ Տաճկաստանաբնակ սիրելի Ազգայնոց մերոց ապագայում:

Որչափ եւ բարեհապատակ լինէր պ. Այվաղեանի ձեռնարկութիւնը, ինչպէս ամենքին կամենումէր հաւատացնել, այնու ամենայնիւ նա իբրեւ «Ազգային երեսփոխան» եւ «ուղեւոր խմբ-

բազիր, տիտղոսներ իւր վերայ կրող մի անձն, պարտական էր հասկանալ, որ ոչ մի ձեռնարկութիւն առանց խոհուն ծրագրի եւ կանոնաւոր ուղղութեան երբէք չէ կարողանում հասնել իւր բարի նպատակին: Արգարեւ Մայր Աթոռոյ ձեմարանը եւս իւրեւ ամենայն Հայոց սեպհական ազգային հաստատութիւն պարտական է իւր ծոցում սնուցանել եւ գոտիարակել անխաիր թէ՛ Ռուսիաբնակ թէ՛ Տաճկարտանաբնակ եւ թէ՛ Պարսկաստանաբնակ հայ մանուկներին, բայց եւ այնպէս սա, ինչպէս եւ ամեն ոորա նմանները, ունի իւր կառավարութեան եւ գործառնութեան անհրաժեշտ ծրագիրն ու կանոնները, որոց ճշտութեամբ կատարելովը միայն կարող է սա անսայթաք եւ արգիւնաւորապէս ծառայել իւր ազգօգուտ նպատակին: Այս ծրագիրն ու կանոնները 1879 եւ 1880 թուականներում պաշտօնապէս հրապարակուած եւ ուղարկուած են ամենայն տեղ, նոյնպէս եւ Վ. Պ. Պատրիարքարանին, ուրեմն ձեմարանի հետ գործ ու յարաբերութիւն անել ցանկացող ազգային հաստատութիւնք եւ մասնաւոր անձինք պարտաւոր են միշտ ինկաւոր ունենալ այդ ծրագիրն ու կանոնները եւ այնպէս վերաբերուիլ դէպի սա: Բայց ընդհակառակն, ցաւելով պէտքէ ասել, որ թէ՛ Վ. Պօլսոյ Պատրիարքարանը եւ թէ՛ Տաճկաստանի այլեւայլ վիճակաց Առաջնորդները միշտ դայցել են իւրեանց լուրջ ուշադրութիւնը ոչ միայն 1879 եւ 1880 թուականներում իրանց ուղարկուած ձեմարանի ծրագրին, այլ նորա վարչութեան առանձին պաշտօնական կարութեանց իմաստիցը: Օրինակ վարչութիւնը խնդրումէ ուղարկել որոշեալ վիճակներից, որոշեալ ժամանակամիջոցում եւ որոշեալ թուով, ըստ հասակի եւ ըստ չափու ուսման եւ գիտութեան ձեմարանի Ծրագրին համապատասխան մանուկներ: (բացի Ռուսերէն լեզուից, որը սկսում են այստեղ ուսանիլ Տաճկաստանաբնակ հայ մանուկներ) իսկ նաքա կամ չէին ուղարկում եւ կամ ուղարկում էին 15—20—21 տարեկան աշակերտացուք՝ ծրագրում նշանակուած ուսմանց եւ գիտութեանց մէջ բոլորովին թերի եւ այն՝ նոյեմբեր եւ Դեկտեմբեր ամիսներում, որոնցից շատերը մինչեւ անգամ ունենում էին իւրեանց ձեռքում թէ՛ Պատրիարքական Փոխանորդից եւ թէ՛ վիճակաց Առաջնորդներից առանձին յանձնարարագրեր: Ձեմարանի վարչութիւնը եւս սոցանից ոմանց ըստ բացառիկ շնորհաց հանգու-

ցեալ Վեհափառ Հիմնադրի ընդունում, ղեկողում էր այլեւայլ դասարաններում մեծ դժուարութեամբ եւ ոմանց եւս կամայ ակամայ վերադարձնում իւրեանց տեղերը՝ ձեմարանի ծախքով՝ ի վնաս ձեմարանի եւ ի ցաւ սրտից ուսումնատենչ մանկանց եւ նոցա աղքատիկ ծնողաց։ Այսպէս վարուիլ հարկադրեցաւ ձեմարանի վարչութիւնը եւ Պ. Այվազեանի բերած քսանհազար շաշկերաւորաց հետ. նոցանից միայն իննը հարցաքննութեամբ ընդունելով ձեմարանի եւ նորա վարժոցի մէջ. իսկ մնացեալները վերադարձոյց Տփլիս Ծամանեան հիւպատոսի մօտ, որովհետեւ սրանց թողած փախած էր Պ. Այվազեանը։ Դարձեալ փառք եւ պատիւ մեր Տփլիսու բարեպաշտ Ազգայնոց, որոնք ինչպէս տեղեկացանք, դրամական հանգանակութեամբ հոգալով տղայոց ճանապարհածախքը վերադացձրած են ի Կ. Պօլիս։

Պ. Այվազեանի իւր «Երեւոյն» եւ «Պէտք» խմբագիր պատկառելի տիտղոսներին անվայել այս տարօրինակ ձեռնարկութիւնը այն աստիճան զգուանք յարոյց մեր բանիմաց Ազգայիների սրտի մէջ եւ այնքան մեղադրանքներ կուտեց ձեռնարկողի գլխին, որ ինձ այլ եւս ոչինչ չի մնայ ասել, բայց միայն մերկացնել նորա մի քանի ճարպիկ եւ պատրուակեալ կեղծ խօսքերի պփգալի ստույթիւնները, որոնցով ջանք էր անում խաբել ամեն պարզամիտներին։

Պ. Այվազեանը նախ իւր գալստեան առաջին օրերում պընդումէր մեզ հաւատացնել թէ՛ եւ յանձնարարութիւն «նի՛մ Վեհափառին, մինչդեռ իւր՝ յանուն Վեհափառին մատուցած խնդրագրութեան մէջ գրումէ «Երեւոյն»-ը «պաշտօնական հրատման ինչպէս յայտարարութիւն ընկալեալ» եւ երկրորդ՝ որ աւելի ծիծաղելին է, իւր այս պախարակելի ձեռնարկութիւնը պնդումէր ընդունել տալ պարզամիտներին իբրեւ «կրթութեան առաքելութիւն» (չակերտների մէջ առնուածները իւր սեպհական խօսքերն են) եւ երբ նշանաւոր անձերից մինը նորա բերած մանուկներին այս տեղ թողնելու եւ փախչելու դիտաւորութեան լուրը երես առ երես յայտնումէր իրան, նա — Պ. Այվազեանը սոսկորական ճարպիկ արագախօսութեամբ բացագանչումէր, «Դո՛ւ պիտի խոսես համալէս, պարոն, եւ թէ՛ «նի՛մ գլուխ», եւ ընդամենաց պէր եւ պիտի «մարդ»-ի՛ եւ, եւ հայտարարութիւն ընդունել երեւոյնի մէջ»։

Պ. Այլազեանը թող այժմ ուռանի եւ քաջ համազուն, որ թէ՛ մենք եւ թէ՛ ամեն ողջամտ Սղգայինք՝ առանց մտադրեալ նրա տառակին հասնելու անհրաժեշտ պայմաններն ու յարմարութիւնները աչքի առաջ ունենալու քսան եւ ութ ուսումնասիրեց մանուկներ աշխարհի մի ծայրից միւս ծայրը հաղարտւոր վերստ ճանապարհի նեղութիւններով առնուլ էջմիածին բերելը ոչ թէ «կրնո-նեան առաւել-նի-ն»՝ այլ գերաշաղկաւ անխեղ-նի-ն կամ միայն անչնայան շահասրայո-նեան մէջ ենք համարում։ Իսկ այդ խղճուկ մանուկներին իւր ծնողաց եւ հայրենեաց գրկից անջատելով՝ հեռաւոր օտարութեան մէջ անխնամ թողուին ու փախչելը ոչ թէ «պէ-ն»՝ այլ խաբէբայ մարդոց ափսոսաբար անպաշտ-նի-ն ենք համարում։

Վերապէս Պ. Այլազեանը որքան խորամանկութեամբ նոյն-չտի եւ թեթեւամտութեամբ վարկեցաւ իւր պախարակելի ընթացքի մէջ։ Նա ձեմարանի Մեծ. Տեղի հրակիրանաց անլուր գտնուելով, չներկայացաւ տղայոց ոչ մի առարկայից հարցաքննութեանը, (որին ներկայ էին թէ Սինօգի Անդամ Գերապատիւ Նոյնիպոսոսնք եւ թէ Վարդապետք) այն խորամանկ գիտաւորութեամբ, որ այն հարցաքննութեան անաչառութեան վերայ կասկածանայ ստուեր ձգելու տեղիք ունենայ ժամանակին. բայց երբ տեսաւ թէ՛ տղայոց ինչ անտիճանի անպարտաւորինքը հրապարակ եղաւ, «ի գերաշաղկաւ արարեւ ինչ անպարտաւոր եւ, ստաց, եւ ինչ անհամապատասխան ձեմարանի վարդապետ եւ անսանձակ հանձնաց, այս աւանդանի-Յարգանան բերաւ է՛ զանաւ, մէկն ուրիշ է միւս-ն»։ Պարոնք տակաւին չէ հասկանում, որ ձեմարան կամ ուսումնարան առաջը Հրէատոմանի մեղադրաւից յորդանանը չէ, որ միանգամ ծրով լուացմամբ մեղաւորի մեղքերը քուէ, այլ նա մի բարոյական կրթարան է. որ իւր կրթութեան գործը ժամ առ ժամ օր ըստ օրէ եւ ամ ամէ աստիճանաբար յառաջ է տանում եւ մկրտում բարոյականութեան յորդանանի ջրով։

Արեւմտեան թող համազուն մեր սիրելի Սղգայինք, որ Պ. Այլազեանի այս ձեռնարկութիւնը ոչ թէ «պէ-ն» հայի կրնո-նեան առաւել-նի-ն էր, այլ անչնայան շահասրայո-նեան միայնակ եղանակի մի փայլ։

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ՀԱՅՐ,

Պ. Արրահամ Այվազեան ժամանեալ ի Ս. Էջմիածին յ2 նոյեմբեր ամսոյ հանգերձ 28 աշակերտացուօքն՝ բերելովք ընդ իւր ի Կ. Պոլսոյ խնդրամատոյց եղև առ Ա. Եփեսոսի Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց բն. գունել զնոսա յորդեգրութիւն ճեմարանիս. և այս իսկ է պատճէն խնդրագրոյն:

Նորին Ա. Եփեսոսի Կաթողիկոսն

Ծայրագոյն Պատրիարքի և Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց Տ. Տ. Գէորգայ Գ. ի

Աղբային Ներսիսիոսն յԱրրահամէ Այվազեան

Ամենախոնարհ խնդիր:

Խռանդագին իղձ և անդուլ աշխատութիւն Ձերոյին Ա. Եփեսոսի Կաթողիկոսն՝ տարածանելոյ ի սփիւռս Աղբիս զուսումն Կրօնի և բարոյական մակացութեանց, աշխարհաքարոզ ապաքէն եղեալ, և յանժիտելի ապացոյց այդր եռանդեան զԳէորգեանն հոյակապ կառուցեալ զհանրակրթական ճեմարան. ուրանօր մանկտին Հայաստանեայց՝ թուով աւելի քան զերկերիւր, վայելեալ յանկշիռ շնորհս հայրագործով խրնամոց և սիրոյ Ա. Եփեսոսի Տէրութեանդ՝ պարապին ձրիաբար իջմամբ կաթին ուսման և դիտութեան:

Ի գոյն այդ փափաք ուսումնածառաւ ըղձից վառեալ են բազումք ի Տաճկահայ մերազնէից՝ յուղի այսր արկանելոյ յաշակերտութիւն ի մեծահամբաւ ճեմարանիս զՀայաստան մանկտին, որպէս ի բարեպատեհ միջոցի անդ Միւսուորհոյնութեան՝ ի մատչելն իմ ի համրոյր Ս. Գարշապարաց Աստուածաբնաւ Հօրդ թարգմանաբար ի յայտ ածել համարձակեցայ, ուր և Ա. Եփեսոսի Կաթողիկոսն Ձեր գործեալ ի լուր՝ ջերմագին ըղձից սիրասուն որդեկացն ոչ երկուացաւ յայտարարել բարեհաճ կամօք եթէ՝ «Միշտ բաց են դրուեր Գէորգեան ճեմարանին առաջի Հայաստան մանկտոյն» որ իսփիւռս աշխարհի», քաջալիրեցայ հոգւով, և ապաստան ի դոյն յայդ խրախոյս կրթանուէր յայտարարութեան, թէպէտ ոչ ուղղակի հրաման ինչ կամ յայտարարութիւն ընկալեալ, ի վերադարձին իմում ի Կ. Պոլիս մտադիր եղէ յանձն բնդ Աստուածապաշտութեան խնամօք առնել հինգ կամ վեց աշակերտս ի Գէորգեան ճեմարանիս:

Բազումք ի մերազնէից լուեալ զտրամադրութիւն իմ՝ զայս, և յաւէտ ի բուռն տենչ ուսումնասիրական բորբոքեալ, յորնաթախանձ եղեն ինձ առնուլ ածել ի միասին զորդիս իւրեանց կամ զորդեգիր, և իբր մարթ էր ինձ. Ա. Ե. Տէր, մերժել զխնդիրս նոցին և զպաղատանս:

առանց անդատապարտ յաչս նոցին երեւելոյ և անբասիր. Ուստի հրահաղրեցայ 28 արակերտս նորատիս, հանդերձ պատշաճաւորն վկայականօք բերել — թէպէտ ապաժաման՝ զոր ոչ վարանիմ խոստովանել. — ընդ իս ի Ս. Էջմիածին յաշակերտութիւն ճեմարանիս. որոց անուանք են այսոքիկ.

Ազնաւուր Թ. Ազնաւուրեան (Բալուցի), Արայ Ա. Խանճեան (Իւսկիւտարցի), Արամ Մ. Արմէնեան (Իւսկիւտարցի), Արշակ Մ. Բէքէեան (Գատը գիւղցի), Արմենակ Թ. Զաքարեան (Սամաթիացի), Եգուարդ Ս. Հէքիմեան (Կղզեցի), Եպիփան Մելքոնեան (Իւսկիւտարցի), Թադէոս Ա. Թարբոշեան (Պէշիկթաշցի), Լեոն Սեղբոսեան (Բերացի), Լեոն Ռ. Ապրսեան (Պէշիկթաշցի), Լեոն Թ. Բանիկեան (Խօշմաթցի), Խաչիկ Ն. Այվազեան (Գանտիլլեցի), Խաչիկ Գանիէլեան (Գատը - գիւղցի), Հրանտ Վ. Այվազեան (Գանտիլլեցի), Համբարձում Մարգարեան (Քղեցի), Ճանիկ Գ. Բէյներճեան (Երզնկացի), Մելքոն Մանուկեան (Կարնեցի), Մկրտիչ Կ. Գոյուլճեան (Իւսկիւտարցի), Յարութիւն Ա. Գամպէրեան (Կէտիկ-փաշայի), Յարութիւն Սիմէօնեան (Գում-գաբուցի), Յակոբ Գ. Չիլինկիրեան (Եգիպտացի), Յովհաննէս Գ. Դերձակեան (Գում-գաբուցի), Յովսէփ Եփեանեան (Միջագիւղցի), Պետրոս Սահակեան (Արմտանցի), Ռուբէն Սեփեան (Միջագիւղցի), Ստեփան Պ. Ճիլմէճեան (Իւսկիւտարցի), Վահան Թ. Ֆրէնկեան (Իւսկիւտարցի), Տաքէս Թ. Քափամաճեան (Գատը գիւղցի):

Այլ յուսով եմ գուշնաքեայ իմն ծառայութիւն մատուցանելոյ, ըստ չափու կարողութեանս, յօգուտ Ազգին և ի մեծ փառս անուան Գէորգեան ճեմարանի միեկայ յասպարէզ, եկի, հասի ի Ս. Էջմիածին և լուայ զվերջին կարգադրութիւն վարչութեանն՝ զորմէ անտեղեակ իսկ էի գլխովին ի գտանելն իմ ի Կ. Պօլիս. իրազեկ հղէ անհնարին գծուարութեանցն յաջողութեամբ ի գլուխ զգործն հանելոյ. և արդ ոչ ոյլ ինչ մնայ ինձ յելս հնարիցն, բայց միայն հայցել զգում շնորհաց Աստուածարեալ Վեհապետիդ, արժանի զիս համարելով բացառիկ խնամոց անտես առնելոյ զոր ինչ եղեն ցայս վայր. և մանաւանդ ի գում և ի գորով հայրական շարժեալ ընդ արգահատելի վիճակ այժմու կացութեան մանտաղն, և զյոյս ակնկալութեան ծնողաց նոցա և պաշտպանաց ոչ ի դերև հանեալ, տնօրինել զոր ինչ հարկն իցէ և արժան, ի մխիթարութիւն նոցա և ի մեծ փառս անմոռանալի յիշատակի պանծալի անուան Վեհափառ Հիմնադրիդ ճեմարանիս և ի պայծառութիւն Մայր Աթոռոյ Հայաստանեայց առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ և Ազգիս:

Մնամ համուրիւ Քրիստոսազօր Աջոյդ

2երդին Վեհափառութեան

ամենախոնարհ ծառայ և որդի Ա. Թ. Այվազեան:

9-21 նոյեմբեր 1882

Ի վարչապար:

«Եւ Վեհափառ Հայրապետն, ընկալեալ զինդրագիր նորին, պատու
մակագրել րարհաճեցաւ:

«Յանձնեմք և պատուիրեմք Պ. Տեսչի Գէորգեան Ճեմարանի որոշել
«զարգանաւոր և զընդունակ աշակերտացուն ի սոցանէ համաձայն կա-
«նոնաց և պայմանաց Ճեմարանի, և առանձինն խնամարկել և պաշտ-
«պանել մինչև բացցին տեղիք և զետեղեսցին ընտրեալքն ի պատշաճ
«դասարանս ի յաջորդ կրթական շրջանի 1883/— 4 թուականի, Լուիջիք
«և զայլ զկարեւոր հրահանգս մեր ի Վահրամ Եպիսկոպոսէ:

ԳԵՈՐԳ Դ. ԿԱԹՈՒՂՈՍԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ:

Վարչութիւնս համաձայն պաշտելի հրամանաց նորին Վեհափառու-
թեան՝ ձեռն ի գործ արկ քննութեան, և յետ աւարտման մատոյց, ի
գիտութիւն նորին Օծութեան զհետեւեալ տեղեկագիրն:

«Նորին Վեհափառութեան

Պայրագոյն Պատրիարքի և Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց
Տ. Տ. Գէորգայ Դ ի

«Ի Տեսչէ Գէորգեան Ճեմարանի
«Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի

Յայտարարութիւն

«Ըստ րարձու հրամանի Վեհափառ Տէրութեանդ՝ մակագրելոյ ի խընդ-
րագրութեան Պ. Արահաճու Այվազեան յԳ ներկայ ամսոյս, ընդ հա-
մարաւ 451, Վարչութիւնս փոյթ յանձին կալու քննել զքսան և չորսն
միայն ի նշանակեալ թուոյ քսան և ութ աշակերտացուցն: Քանզի

Երկուքն՝ Չիլինկիրեան Յակոբ 11 ամաց և Ֆրէնկեան Վահան 10
ամաց համաձայն քննութեան բժշկին, ախտաւորեալք էին:

Մին՝ Զաքարեան Արմենակ 10 ամաց, ուստի և անհամապատասխան
հրահանգի ընտրութեան աշակերտաց Ճեմարանիս:

Մին՝ Մանուկեան Մելքոն 16 ամաց, որ քննելի էր վասն Դ. դասա-
տան, այլ բացակայ գտաւ յաւուրս քննութեան ի պատճառս հիւան-
դութեանն:

Եւ և զայս հիմն եդ իւրում նպատակի՝ զի որք զերկոտասանամեայ
հասակս իւրեանց լրացուցեալ՝ թեւեղիս էին յերեքտասան ամսն, քն-
նեսցին վասն Ա. դասատան:

Եւ որք զչորեքտասանամեայսն լրացուցեալ՝ քննեսցին վասն Բ. դա-
սատան:

Եւ որք զհինգետասանամեայսն լրացուցեալ՝ քննեսցին վասն Գ. դա-
սատան:

Հուսկ ապա, որք զվեցտասանամեայսն լրացուցեալ՝ թեւեղիս էին
յիօթնևտասան ամսն, քննեսցին վասն Դ. դասատան:

Երբ՝ այսու սկզբամբ քննելով զմնացեալ քսան, և չորս աշակերտացւան ի Կրօնագիտութեան, ի Հայոց լեզուի, յԱշխարհագրութեան, յԱզգային և ի Բնական Պատմութիւնս և ի Թուարանութեան, աւասիկ զարդիւնս քննութեանն ամփոփեցաք ի ցուցակին ընդ սմին կցելոյ՝ յորում առանձին աղիւսակօք նշանակեալ են, եթէ ո՞ր ոմանք կարող իցեն այժմէն մտանել յԱ. և յԲ. դասարանսն, ո՞ր ոմանք պատրաստելիք վասն յառաջիկայ ուսում. ամին, և ո՞ր ոմանք ոչ ընդունելիք։ Նոյնպէս և զթիւ ամաց իւրաքանչիւրոցն զետեղեցաք ի պատշաճաւոր տեղիս համաձայն ծննդական վկայականաց իւրեանց, իսկ որոց պակասէին ծննդական վկայականք՝ զայնպիսեացն նշանակեցաք զթիւ ամացն ըստ բերանացի յայտարարութեան իւրեանց։ Եւ որոց վասն նշանակեցաք ոչ ընդունելի, յայտ իսկ է ապաքէն, զի ի յաջորդ ամին յաւելեալ թիւ ամաց նոցա՝ պատրաստեսցին վասն բարձու դասատան, և որ չկարաց մտանել յայսմ ամի յո՞ր և է դասատուն, չկարիցէ ի միւս ուսումնական շրջանին մտանել ի միւս այլ դասատուն։

Ջայս ևս պարտ համարիմք յայտ առնել աստանօր, զի քննութիւնն տեւեաց աւուրս չորս, յորում ներկայ դտան փոփոխակի ոմանք յուսուցչաց Ճեմարանիս, ևս և ոմանք ի Ս. Հարց միարանից Մայր Աթոռոյս։

Գեր. Մկրտիչ Արքեպիսկոպոս և Ներսէս և Մեսրոպ Նպիսկոպոսունք։

Արժ. Սահակ, Յակոբոս և Պետրոս վարդապետք։

Իսկ Պ. Այվազեան բացակայ դտաւ միշտ։

Ջոր ի տեղեկութիւն մատուցանելով ամենախօնարհարար

Մնամ խօնարհեալ ի համբոյր Ս. Աջոյ

Թ. 182

Հերոյին Աւհափառութեան

Ի 17 Նոյեմ. 1882 ամի ամենախօնարհ ծառայ. և որդի

Ի Ս. Էջմիածին Տեսուչ Գ. Ճեմարանի Արչակ Նահապետեան։

Վ Ի Ճ Ա

Ուսումնառութեան 24 աշակերտաց-

ԱՆՈՒԱՆՔ ԱՇԿԵՐՏԱՅԻՆ.		Կրթական պարտական	Տարի	Կրթ.	Հայր Եղբու	Հայր Եղբու
1	Այվազեան Հրանտ	Հունի	12	ա. դասըն.	բ. դասըն.	չէ ուսեալ
2	Արմէնեան Արամ	"	13	ա. " "	ա. " "	" "
3	Դերձակեան Յովհաննէս	ունի	13	բ. " "	բ. " "	բ. դասըն.
4	Բերէեան Արշակ	Հունի	13	բ. " "	բ. " "	բ. " "
5	Սեդրոսեան Լևոն	"	12	բ. " "	բ. " "	չէ ուսեալ
6	Սեհան Ռոբէն	"	14	բ. " "	բ. " "	բ. դասըն.
7	Ապրոյեան Լևոն	"	13	բ. " "	ա. " "	չէ ուսեալ
8	Գոյումճեան Մկրտիչ	ունի	13	գ. բժ. պտ.	գ. բժ. պտ.	գ. բժ. պտ.
9	Հէքիմեան Եղուարդ	Հունի	13	ա. " "	ա. " "	ա. " "
10	Այվազեան Խաչիկ	"	12	բ. " "	բ. " "	բ. " "
11	Դանիէլեան Խաչիկ	"	13	բ. " "	բ. " "	բ. " "
12	Երկանեան Յովսէփ	"	13	բ. " "	բ. " "	բ. " "
13	Սահակեան Պետրոս	"	13	բ. " "	բ. " "	բ. " "
14	Քափամաճեան Տաքէս	"	13	բ. " "	բ. " "	բ. " "
15	Խանճեան Արայ	"	14	ա. դասըն.	բ. " "	բ. դասըն.
16	Ֆէնկերճեան Ճանիկ	ունի	14	չէ ուսեալ	ա. դասըն.	բ. " "
17	Ազնաւուրեան Ազնաւուր	"	15	" "	ա. " "	չէ ուսեալ
18	Մեղքոնեան Եպիփան	Հունի	15	ա. դասըն.	բ. " "	ա. դասըն.
19	Աւետիսեան Թադէոս	Հունի	15	ա. " "	բ. " "	ա. " "
20	Մարգարեան Համբարձում	"	15	չէ ուսեալ	գ. բժ. պտ.	չէ ուսեալ
21	Գամպէրեան Յարութիւն	ունի	15	" "	ա. դասըն.	բ. դասըն.
22	Սիմոնեան Յարութիւն	Հունի	15	" "	ա. " "	չէ ուսեալ
23	Պաղտատարեան Ստեփան	ունի	15	" "	ա. " "	" "
24	Բանիկեան Լևոն	Հունի	17	" "	բ. " "	բ. դասըն.

Կ Ա Յ Ո Յ Ո Յ

ուսյն 1882 Նոյեմբեր 17

			ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆ
Թուական թիւն	Աշխատող ունիւն	Կազմ պատմութիւն	
ա. դասըն.	չէ ուսեալ	չէ ուսեալ	Այժմէն իսկ կարէ մտանել յա. դասարան
ա. յ)	՛)	՛)	Այժմէն իսկ կարէ մտանել յա. դասարան
ա. յ)	բ. դասըն.	ա. դասըն.	Այժմէն իսկ կարէ մտանել յա. դասարան
բ. դասըն.	՛)	չէ ուսեալ	Այժմէն իսկ կարէ մտանել յբ. դասարան
բ. յ)	ա. յ)	՛)	Այժմէն իսկ կարէ մտանել յբ. դասարան
բ. յ)	բ. յ)	՛)	Այժմէն իսկ կարէ մտանել յբ. դասարան
գ. բժ. պտ.	գ. բժ. պտ.	՛)	Ի յաջորդ ամին կարէ մտանել յա. դա- սարան, եթէ պատրաստեսցի:
գ. յ)	գ. յ)	գ. բժ. պտ.	Ի յաջորդ ամին կարէ մտանել յա. դա- սարան, եթէ պատրաստեսցի:
ա. յ)	ա. յ)	ա. յ)	Մեծ է հասակաւ և խօսել իսկ հայերէն ոչ գիտէ, պարտ է սկսել զընթերցանու- թիւն, ուստի և չէ ընդունելի:
բ. յ)	բ. յ)	բ. յ)	Թերի է յուսմունս, չկարէ պատրաստել ի յաջորդ ուսում ամին, ուստի չէ ընդունելի
բ. յ)	բ. յ)	բ. յ)	Նոյն ըստ վերնոյն
բ. յ)	բ. յ)	բ. յ)	Նախ մեծ է հասակաւ, բ. Թերի յուսմու- նքս և չկարէ պատրաստել և գ. խուլ. ուստի և չէ ընդունելի:
բ. յ)	բ. յ)	բ. յ)	Մեծ է հասակաւ և Թերի յուսմունս. չկարէ պատրաստել ի յաջորդ ուսում. ամին. ուստի և չէ ընդունելի:
բ. յ)	բ. յ)	չէ ուսեալ	Նոյն ըստ վերնոյն
բ. դասըն.	գ. յ)	՛)	Միանգամայն և չէ ընդունելի
բ. յ)	չէ ուսեալ	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
գ. բժ. պտ.	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
գ. յ)	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
գ. յ)	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
բ. յ)	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
բ. դասըն.	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
գ. բժ. պտ.	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
գ. յ)	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն
բ. դասըն.	՛)	՛)	Նոյն ըստ վերնոյն

Ման. ի նշանակեալ 24 աշակերտացուցն քննութեամբ ընկալեալ՝ եղեն.

յԲ. դասարան ճեմարանիս. — Բէքէեան Արշակ, Սեղբոսեան Լևոն և

յԱ. դասարան Վարժոցիս. — Այվազեան Հրանտ, Արմէնեան Արամ
և Գերձակեան Յովհաննէս

յԳ. բաժանում պատրաստակ. — Ապրոյիան Լևոն և Գոյոյումճեան Մկրտիչ:

Արդ զայս այսպէս մանրամասն առաջի առնելով շերտւմ Սրբազնութեան, Վարչութիւնն պարտ անձին համարի հրաւիրել զուշադրութիւն շերի կրկին գրութիւնն Սորին, մին՝ ուղղեալ ի 10 փետեմբերի 1879 ամի. Թ. 110 և միւսն՝ ի 28 նոյեմբերի 1880 ամի. Թ. 109. որովք խնդրէր Սա չորիս յարմարաւոր աշակերտացուս, համաձայն հրահանգի բնորութեան աշակերտաց, զերկուսն ի Կ. Պօլսոյ, և զերկուսն ի գաւառէն Աւինոյ, առաքել ի Ս. Էջմիածին յաշակերտութիւն Ճեմարանիս, և որպէս շերտւմ Սրբազնութեան, նոյնպէս և Առաջնորդացն այլ և այլ վիճակաց Տաճկաստանի գրեցաւ ի զանազան ժամանակս՝ առաքելոյ պարտանեալս յաշակերտութիւն, և յամենեւին ի նոսրի գրութիւնն նշանակեցաւ եթէ թիւ ամաց աշակերտացուացն և եթէ ժամանակ առաքմանն, Այլ ներեսցի մեզ ասել, Սրբազան Հայր, զի ոչ միայն ապարդիւն թողիք զակնկալութիւն Վեհափառ Հիմնադրին և զրադձանս Նորին և զմեր, ոչ ինչ փոյթ տանելով գործադրութեան իմաստից՝ պարունակելոց ի գրութիւնն յայնոսիկ, այլ և ոչ իսկ խնամ տարայք հոգալ զիմաստից ծրարոյ Ճեմարանիս, առաքելով յայլ և այլ ժամանակս, ի դէպս և ի տարագէպս, պատանիս անյարմարս եթէ ըստ հասակացն և եթէ ըստ հմտութեանցն, միանգամայն և շնորհելով ի ձեռս նոցին պաշտօնական գրութիւնն՝ ստորագրեալս ի Գեր. Փոխանորդէն և կամ կնքեալս պաշտօնական կնքով Պատրիարքարանիդ, նւթեպէտ Վարչութիւնն՝ ըստ իացառիկ շնորհաց Նորին Վեհափառութեան, ընկալաւ զոմանս ի պաշտաճաւոր գասարանն, այլ և պատահեցաւ զի և զոմանս մերժեալ ի բաց յետս առաքեաց, անհամապատասխան դտանելով զնոսա հրահանգի բնորութեանն՝ որ տրամադրէ ունել աշակերտացուացն ամս հասակի երկոտասան, մինչդեռ, որք պաշտօնական գրութեամբ Պատրիարքարանիդ առաքեալք եղին, ունէին ամս հասակի առաւել քան զհնգետասան և թերի յուսմունս իսկ էին. մանաւանդ ի վերջին աւուրս, բաց յայլոց, էին երկու և երեք, որք թեւակոխեալ ի քսան և ի քսան և երկու ամս հասակի իւրեանց թափուր և անպատրաստ գտանէին ի տարրական ուսմունս, ուստի և յետս առաքեցան վերստին, որոց և զճանապարհածախուցն հոգաց Ճեմարանս, մինչդեռ չէր մեզ պարտ հոգալ զայն. որպէս յայտնի է շերտւմ Սրբազնութեան ի պաշտօնական գրութեանցն՝ ուղղելոց ի Վարչութեանէս առ Գեր. Փոխանորդն Ազգային Պատրիարքարանիդ:

Ի հրահանգին ի սմին ծրարելոյ (ճշգրիտ օրինակ է սա առաջնոյ) հրահանգին ուղղելոյ առ Ազգ. Պատրիարքարանն յամին 1879 և 1880) ակն յայտնի տեսանի, զի ամբ հասակի բնորելոցն պարտին լինել ոչ պակաս քան զերկոտասան, և թէ՛ պարտին գտանել նոքա ի Ս. Էջմիածին ց25² օգոստոս ամսոյ, միով եօթնեկալ յատաճ քան զսկզբնաւորութիւն տարեկան գասառութեան, և թէ բնորեալքն պարտին բերել

ընդ իւրեանս յաւանդ՝ բուբլիս քսան և հինգ կամ՝ աւելի, որպէս զի եթէ հարկ լիցի դառնալ նոցա ի հայրենիս, մի ծանրացին ծախք ճանապարհի նոցա ի վերայ ճեմարանիս, Թէպէտ ծրագիր ճեմարանիս ըստ մասին փոփոխեցաւ այժմ, այլ հիմնական պայմանք և կանօնք նոյն կան և մնան անփոփոխ. իսկ Ազգային Պատրիարքարանն անուշագիր թողեալ զայս էական կէտս ծրագրին, ի ձմերային եղանակս, պատանիս չքաւորս և անուսս բոլորովին՝ առաքէ պաշտօնական յանձնարարութեամբ յաշակերտութիւն ի ճեմարան:

Այժմ՝ ի թիւս իսկ ընտրելոցն աշակերտացուաց Պ. Արքահայրն Այվազեան, որպէս և յայտ յանդիման երեւի ի ցուցակին, գտանին այնպիսիք ոմանք՝ որոց թեւակոխեալ յեթնեւտասանամեայ հասակս իւրեանց, և թերի և անպատրաստք իցեն ի գլխաւոր ուսմունս, ի Կրօնի և ի Հայոց լեզուի, որոց և ի ձեռս երեւին պաշտօնական յանձնարարագիրք Գեր. Փոխանորդին Ազգային Պատրիարքարանիդ:

Այժմ, Արչունթիւնս, ըստ խնկելի կամաց Նորին Աւհափառութեան, ունէր գետեղել զնոսին ի համապատասխան կարգս Դ. դասատան. այլ իբր մարթ էր առնել զայդ, առանց վեր ի վայր շրջելոյ զկարգ և զկանոն ուսումնառութեան, ուստի և ի հարկէ ստիպեալ յետս դարձուցանել պարտաւորիմք: Եւ այս ոչ մեղ ի մեղս գրեսցի, այլ այնմ՝ որ անուշագիր մնացեալ հրահանգաց ծրագրի ճեմարանիս, պատանիս չքմեղս և անբասիրս, ի ժամու և ի տարա ժամու, առաքէ այսր ընդ իւրով պատասխանատուութեամբ:

Հաւաստի եմք, Սրբազան Հայր, զի ի խոր թափանցեալ իմաստից գրութեանս, ոչ հաճեսցիք յայսմ հետէ տեղի տալ անպատեհութեանց ըս, և ոչ առաքեսցիք այսր, առանց գիտութեան և հրաւիրագրոյ Արչունթեանս, աշակերտացուս անյարմարս ըստ հասակացն և անհամապատասխանս ըստ հմտութեանցն: Արչունթիւնս ունի գրել ի հարկին առ Ազգային Պատրիարքարանդ, ուստի չէ առեալ նախապէս զորոշումն մեր և զպաշտօնական գրութիւնս ճեմարանիս, մի զոր ի պատանեկաց Կ. Պօլսոյ առաքեսցիք այսր յաշակերտութիւն, եթէ յարմարաւորք իցեն նորա և եթէ անյարմարք. որպէս զի մի լիցի մեղ չարաչար ի կիր արկանել զշնորհս և զհայրագորով խնամս Նորին Ս. Օծութեան, և զեղծանել նորօք ի մեծ ցաւ սրտի աղքատիկ ծնողացն և նոցին իսկ ուսումնածարաւ մանկանցն:

Ասոյն զայս մատուցեալ ի տեղեկութիւն Ձերում Սրբազնութեան, Արչունթիւնս՝ ըստ բարձրագոյն հրամանի Նորին Աւհափառութեան Կաթողիկոսին ամենայն Հայոց, պատիւ ունի խնդրել, զի հաճեսցիք զայս տեղեկագիր Արչունթեանս տալ ի հրատարակութիւն յԱզգային

լրագիրս տեղեղոյ՝ ի գիտութիւն ընդհանուր Հայոց, որպէս և մեր ունիմք ի մօտոյ հրատարակել ի պաշտօնական Արարատ ամսագրի Մայր Աթոռոյս:

Զհաւաստիս խորին յարգանաց մատուցեալ խոնարհաբար մնամ:

Ամենապատիւ Սրբազնութեանդ ամենախոնարհ ծառայ և որդի Տեսուչ Դեորգեան Ճեմարանի Արշակ Նահապետեան:

Թ. 188.

Ի 26 նոյեմբերի 1882 ամի
Ի Ս. Էջմիածին.

ՍՐՏ Ի ԿՈՒԿԻԾ.

Ձեռքը խաչած, գծուծ շորեր է հագին,
Նա աղքատ է, բայց հարուստ միտքն ու հոգին,
Ճշմարտութեան նա զինուոր է մտերիմ:
Բայց խեղդվումէ նորա ձայն մէջ ամբոխին.
Եւ յուսահատ երբեմն դառն վշտերից
Այս խօսքերով յայտնում սրտի իւր կսկիծ,
«Հացն յիմարին՝ փողն անգութին ես տուած.
«Մենք այս աշխարհ հանդիսատե՞ս ենք եկած»
Ո՛վ Աստուած»:

Ով զօրեղ է, մերկ սուր բռնած իւր ձեռքին,
Խորխտալով մահ է սպառնում անդօրին,
Տներ քանդում՝ որբեր զրկում անդադար,
Ինքն անկարօտ՝ ուտում, խմում ճոխաբար.
Հապա ի՞նչպէս կսկիծ ի սիրտ ես չասեմ,
«Հացն յիմարին՝ փողն անգութին ես տուած,
Մենք այս աշխարհ հանդիսատե՞ս ենք եկած»
Ո՛վ Աստուած»:

Իւր կեանքի մէջ ով իւր անձն է միշտ պաշտել,
Ընկերներին առել, խաբել ու դաւել,
Ով իւր բերնում լեզու, գլխին խելք՝ չունի,
Բայց բռնակալ վարմունքով միշտ անուանի,
Փառք ու պատիւ, կարծես, նորան է պահուած.
Անգոր, համեստ աշխատութիւն անարգուած,
Հապա ի՞նչպէս կսկիծ ի սիրտ ես չասեմ,

«Փառքն յիմարին, փողն անգութին ես տուած.

«Մենք այս աշխարհ հանդիսատէս ենք եկած,

Ո՛վ Աստուած.»

.

Վորչե՛նք, բայց ո՞ւր, ապականո՛ւած մարդկութիւն,

Մինչ ե՛րբ զգուես կիրք, շահ, կեղտոտ բռնութիւն.

Ուր որ գնանք, չկայ արդար՝ իրաւունք.

Սրտերի մէջ մարած է սօւրբ զգացմունք.

Եթէ բանանք մենք մեր բերան բողոքել,

Հղթայական կընկնենք մութ բանտ ու անել.

Այնտեղ նոյնպէս կըրկընելով այս խօսքեր,

Որ սրանցով մեղմանան գէթ մեր վէրքեր,

«Հացն յիմարին՝ փողն անգութին ես տուած.

«Մենք այս աշխարհ հանդիսատէս ենք եկած.

Ո՛վ Աստուած.»

ՍԷԹ.

Քիչնեւում՝ ընակուող մեր սիրելի Ազգայիններից՝ Յարգելիք
ոմանք իւրեանց մէջ հանգանակած եւ ուղարկած են Ս. Սինօզին
յօգուտ Մայր Աթոռոյս ձեմարանի էրկո՝ հարկւր էրեւոյն և հինգ
ընթիւ, որոց անուններն եւ նուէրքի քանակութիւնը հրատարա-
կելով՝ կմատուցանեմք նոյին Յարգութեանց մեր հրապարակա-
կան խորին շնորհակալութիւնը:

ՅՈՒՅԱԿ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԱՅ ՔԻՇՆԵՒԻ.

Գրիգոր Սարգսեան Զաքարեանց	25
Յակովբ Պալիօզեանց	25
Պօկղանով Բաբովիչով	25
Սերգէյ Իվանովիչ Չերքեզ	25
Աբգար Աղայ Զախարեանց	25
Պարիս Բաղդասարեանց	10
Յակովբ Բորովիչ	10
Դաբրիէ Լուսիկեանց	10
Խաչիկ Սիմօնի Թօքշանցի	10
Սարգիս Աստուածատեան Բօբով	10
Անաստասի Գայլով	10
Յակովբ Ուսքադուլ	10
Խաչիկ և Գրիգոր Լուսեղիկով	10
Մարիամ Խաթուն Զախարեանց	10
Աղայ Յարութիւն Ուսքաթովեանց	10
Աղայ Ստեփան Լիպեանց	10

* * *

Ազգիս հանգուցեալ Հայրապետը անցեալ ամի Հոկտեմբեր ամսում՝ բարեհաճեցաւ պարգեւատրել Ալէքսանդրապոլի Յաջորդ բարեշնորհ Յուսիկ վարդապետին ծաղկեայ փիլոնով ի տրիտուր նորա արթուն եւ արդիւնաւոր ազգային եւ եկեղեցական ծառայութեանց:

* * *

Բնիկ Գորեցի և այժմ վերաբնակիչ Օդեսայի Մեծ. Պ. Պօղոս Միքայէլեան Քուղանեան նուիրել է Օդեսայի Հայոց Հոգևոր Դպրոցին Կուլտուր (10000), որպէս զի այս գումարով նոյն դպրոցի Հոգաբարձութիւնը եկեղեցական տան դատարկ գետնի վերայ կառուցանել տայ երկյարկեայ մի շինութիւն, և սորա տարեկան եկամուտից, որ մերձաւորապէս երկու (2000) կհասնէ, տարեկան ութ հարիւր ռուբլի վճարէ պ. Քուղանեանին և մնացեալը ի գործ դնէ յօգուտ յիշեալ Դպրոցի. իսկ Քուղանեանի մահուանից յետոյ ամբողջ եկամուտի երկու մասը յատկացնել յօգուտ յիշեալ Դպրոցին և մի մասը յօգուտ տեղական հայ աղքատներին:

Ազգիս հանգուցեալ Անհամառ Հայրապետը Մեծ. պ. Պօղոս Քուղանեանի այս առատաձեռն ազգային նուիրաբերութիւնը քաղցր հաճութեամբ ընդունելով՝ բարեհաճեց օրհնել և քաջալերել նորան Իւր Հայրապետական Սրբատառ Կոնդակաւ:

Ամենայն գովեստից և շնորհակալեաց արժանի համարելով Մեծ. պ. Քուղանեանի այս առատաձեռն նուիրաբերութիւնը հրապարակաւ մաղթում ենք:—

Կեցցեն այսպիսի բարեպաշտ Ազգայինք, որոնք իւրեանց վաստակից բաժին հանել եկեղեցւոյն և Աղգին, չեն զլանում, մանաւանդ գեոիւրեանց կենդանութեան ժամանակ:

* * *

Ուրախութեամբ սրտի աւետումենք մեր սիրելի ազգայնոց, որ Ս. Սինօղը ամենաքաղցր հաճութեամբ յարգելով Տփլիսսու Հայուհեաց Բարեգործական Ընկերութեան վարչութեան նախ՝ հանգուցեալ Հայրապետին և ապա առ ինքն ուղղեալ խնդիրը, թոյլատրեց Տփլիսսու եկեղեցեաց մինի մօտ բանալ իւրեանց ծախքով մի նոր Օրիորդաց դպրոց Տփլեաց վիճակի Հայ ծխական Հոգևոր դպրոցաց թեմ. Ահրատեսչի հսկողութեան ներքոյ:

* * *

Ագքիրման քաղաքացի եղբարք—Պարոնայք Աբրահամ և Յովհաննէս Աստուածատրեանք իւրեանց հանգուցեալ հօր բերանացի յանձնարարութեան համաձայն յօգուտ ճեմարանի Մայր Աթոռոյս նուիրեցին եօթանասուն ռուբլի (70). որոյ համար յայտնումենք հրապարակական խորին շնորհակալութիւն ցանկանալով նոցա կատարեալ յաջողութիւն:

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Ըստ առաջարկութեան հանգուցեալ Վեհափառ Հայրապետի Աղզիս և ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ կամօք ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԻՆՔ-ՆԱԿԱԼԻՆ ամենայն Ռուսաց Նոր—Նախիջևանի Լեփսսարաբիդ, Թեմ. Առաջնորդ Գեր. Մակար Արքեպիսկոպոսը նշանակուեցաւ Կաթողիկոսական Տեղապահ Մայր Աթոռոյս և Անգամ Սինօզի Ս. Էջմիածնի

* *

Ըստ առաջարկութեան հանգուցեալ Վեհափառ Հայրապետի Աղզիս և ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ կամօք ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԻՆՔ-ՆԱԿԱԼԻՆ ամենայն Ռուսաց Գեր. Արիստակէս Եպիսկոպոսն Սեդրակեան կարգեցաւ Իմերէթի և Տփլսեաց Վիճակի Թեմ. Առաջնորդ, որ և ուղևորեցաւ Փետր. 15ին ստանձնել իւր պաշտօնը. որին կատարեալ յաջողութիւն կրարեմաղթենք:

* *

Ըստ կարգադրութեան Ս. Սինօզի բարեշնորհ Կարապետ Վարդապետն Տ. Գալստեան նշանակեցաւ Վանահայր Վանուց Ս. Գայանեայի տեղի Գեր. Արիստակէս Եպիսկոպոսի:

* *

Ըստ կարգադրութեան Ս. Սինօզի Բարեշնորհ Սարգիս վարդապետն Տ. Գասպարեան արձակուեցաւ Նուխույ Յաջորդութեան պաշտօնից և ի տեղի նորա նշանակուեցաւ Գորւոյ Յաջորդ բարեշ. Գարեգին վարդապետն Սաթունեանց. իսկ ի տեղի վերջնոյս կարգեցաւ Յաջորդ Գորւոյ բարեշ. Գէորգ վարդապետ Տ. Մարտիրոսեանց:

* *

Ըստ կարգադրութեան Ս. Սինօզի բարեշ. Գրիգոր վարդապետն Գառնակերեանց արձակեցաւ Հին—Նախիջևանի Յաջորդութեան պաշտօնից և ի տեղի նորա նշանակուեցաւ բարեշ. Յովհաննէս վարդապետն Երկմեանց:

* *

Ըստ կարգադրութեան Ս. Սինօզի բարեշ. Գրիգոր վարդապետն Գառնակերեանց և Սարգիս վարդապետն Տ. Գասպարեանց նշանակեցան ընդահանուր ծախսարար Մ. Աթոռոյս ներկայ 1883 թուականի համար:

* *

Ս. Սինօզի կարգադրութեան համաձայն արձակեցաւ Մայր աթոռոյս հիւրընկալութեան պաշտօնից բարեշ. Աստուածատուր վարդապետն և ի տեղի նորա նշանակեցաւ Գրիգորիս վարդապետն տէր Յակովբեանց:

* *

Ըստ կարգադրութեան Ս. Սինօզի Հոռոմոսի վանուց վանահայր Ստեփաննոս վարդապետն Շիրակունի նշանակուեցաւ վանահայր Գանձասարու վանուց. իսկ Մայր Աթոռոյս միաբան Գասպար սարկաւազն Սլկունի նշանակեցաւ վանահայր Հոռոմոսի վանուց:

* *

Ըստ առաջարկութեան Կառավարչին Համախոյ Թագէոս Եպիսկոպոսի և Հաստատութեան Ս. Սինոդի նշանակեցան Համախոյ Կոնսիստորեայի նախանգամ բարեշ. Համազասպ վարդապետը, անդամք՝ Բարեկ. Սարգիս քհ. Փիրվերտեանց և Գրիգոր քհ. Յովսէփեանց և Ատենադպիր—Պ. Աբրահամ Հասկերտեանց:

Համախոյ Հայ Հասարակութեան օրինաւոր ընտրութեամբ կարգեցան տեղւոյն թեմ. ուսումնարանի հոգաբարձուք Յակոբ բէկ Նիկիտեանց, Հայրապետ բէկ Մարգանեանց և Պ. Գէորգ տէր Յովհաննիսեանց և նոցա փոխանորդք—Աղասի բէկ Ամիրթանեանց, Յովսէփ բէկ Սերգէյեանց և Գաբրիէլ բէկ Թումանեանց:

Յուսալի է թէ Յարգելի Պարոնայք իւրեանց անձանձիր և արդիւնաւոր գործունէութեամբը կվերականգնեն և դէպի յառաջ կմղեն իւրեանց հոգաբարձութեանը յանձնուած թեմ. ուսումնարանի նիւթական և ուսումնական գրութիւնը:

Ըստ կարգադրութեան Ս. Սինոդի ներկայ 1883 թուականում. Յունվարի 1ից Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարի Երեցփոխանական պաշտօնը յանձնուեցաւ Վաղարշապատցի Պ. Յակովբայ Աղաղատեանց:

Ի նկատի ունելով յիշեալ Պարոնի և նորա յարգելի հօր նոյն պաշտօնի մէջ ցոյց տուած հաւատարմութիւնն ու արդիւնաւորութիւնը, յուսալի է թէ այսուհետեւ ևս կարգարացնէ Ս. Ատենակալաց յոյսը իւր հաւատարիմ և արդիւնաւոր պաշտօնավարութեամբը:

Ըստ տնօրէնութեան Ս. Սինոդի ի տեղի հանգուցեալ Նաղարէթի Մովսիսեան՝ Թալինու կեդրոնատեղւոյ գործակալ նշանակուեցաւ Թալինու Խաչատուր քահանայն տէր Թագէոսեան:

ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ՍԻՆՕԴԻ.

Ի 6 դեկտ. 1882 ամի. Որովհետեւ ըստ դօրութեան 42 յօդ. ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹԵԱՆ յաղաղս վարչութեան գործոց Եկեղեցւոյ Հայոց ի Ռուսաստան պահանջի ի դէպս քացախայութեան կտա՛ հիւանդութեան վեւաճիւն Կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց՝ զանգի նորա ունիլ իրիւազունին յԱնդամոց Սինոդի, վասն որոյ ի պատճառս մարմնան վեւաճիւն Կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց Տեառն Գէորգայ Դ. ի 6 ամսոյս՝ կարեւոր վարկաւ Սինոդս նշանակիլ Տեղակալ համալոցեալ Ատենապետի զիրիցադոյնը յԱնդամոց Ս. Սինոդի զՄկրտիչ Արքեպիսկոպոսն Բարամեանց, զի զպարտաւորութիւն իւր ըստ այսմ ներկայ պաշտտաման վարիցէ համաձայն վերոյգրեալ օրինաց. իսկ զգործս սեպհականս յանտկալէս իրաւանց Կաթուղիկոսի՝ թողուլ ի Սինոդիս անկատար մնչել ցընտրութիւն և ցհաստատութիւն նորոյ Կաթուղիկոսի:

Ի 17 Դեկտ. 1882 ամի. Որովհետեւ Թեպէտ Ուղտա՛ Սինոդիս գեր. Յովակիմ Եպիսկոպոսն Տէր Գրիգորեանց համաձայն խնդրանաց իւրոց յանուն հանդուցեալ

Վեհ՝ Հայրապետի հրաժարեալ յանդամակցութենէ Սինոդիս՝ կարգեալ է ի պաշտօն վանահայրութեան կարմիր վանուց, որ ի Հ. Նախիջևան, ռակայն մինչ ցարդ էէ հետեւեալ ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ հրաման վասն արծալման նորին յանդամակցութենէ Սինոդիս եւ այժմ ի պատճառս մահուան Կամուղիկոսի եւ պակասութեան թուոյ՝ Անդամաց Մորին կարեւոր դատի ներկայութիւն նորա յԱռնական խորհրդակցութիւնս եւ ի կարեւոր վճռահատութիւնս պաշտօնական թղթոց, վասն որոյ հրամայեցաւ առանձին հրամանադրութեամբ պատուելիք յիշեալ Գեր. Յովակիմ Եպիսկոպոսի փութալ զամենայն վանահայրական գործս իւր՝ զհաշիւս, մատնանս, զարգս, զանօթեղէնս, կահ կարասիս եւ զշարժական եւ զանշարժ կայս եւ զգոյս կարմիր վանուց օրինաւոր ցուցակաւ ժամանակաւորութեամբ յանձնել ի պահպանութիւն միաբանի Երնջակայ վանուց՝ Ատեփաննոս վարդապետի եւ փութով զալ եւ ներկայեալ ի Սինոդս ի վարուսն անդամակցական պաշտաման իւրոյ։

Ի 20 Գեկտ. 1882 ամի. Եւտ մահուան Վեհ. Հայրապետի Ազգիս Տեառն Գէորգայ Գ. ի ի ցուցակադրելն զկայս եւ զգոյս Նորին Օծութեան՝ Տեառք Անդամք Ա. Սինոդիս անկան ի կասկածանս ի մասին ամբողջութեան ստացուածոց Նորին Վեհափառութեան յընթացս վեշապատմանց Կամուղիկոսութեան նորա ուստի եւ որոշեցին առ այժմ տնային փմն եղանակաւ եւ առանձին հրամանադրութեամբ կարգել զՅանձնաժողով բաղկացեալ ի հետեւեալ անձանց, որք են Անդամ Սինոդի երեմիա Եպիսկոպոս Գալստեանց, Արիստակէս Եպիսկոպոս Աղբակեանց, Կիւրեղ վարդապետ, Գրիգորիս վարդապետ, Բժիշկ Եփրեմ Տէր Գասպարեանց եւ պ. Սեդրակ Մանգինեանց, որոց եւ յանձնել առնել զհետաժողութիւն ի կիրարկանելով զամենայն հնարս եւ զմիջոցս առ ի որոնել, հետախնդել եւ յերեւան հանել ուր ուրք հարկաւոր դատեցին՝ զկորուսեալ եւ զթաղուցեալ իրս որոյէս ի կայից հանդուցեալ Հայրապետի, նայնպէս եւ վանուց Ս. Էջմիածնի եւ ի հարկաւոր դէպս զիմկ, եմէ հարկն պահանջեցեցէ, յօժանդակութիւն եւ ի գործակցութիւն նաեւ պատշաճական քաղաքական իշխանութեան եւ զհետեւանաց գործառնութեանց իւրեանց հետգնեոէ յատենացն մանրամասնօրէն ի Սինոդիս առ ի տալ գործոյն զօրինական ընծացս։

Ի 20 Գեկտ. 1882 ամի. Որովհետեւ վանապարն Նախավկայի վանուց Գարաշապուռ Իգնատիոս վարդապետն հակառակ պաշտաման իւրոյ եւ առանց դիտութեան Բարձրագոյն Հոգ. Իշխանութեան ինքնազուլէ՝ շրջի ի գիւղօրայս Ռուսոտանի, եւ զվանս թողու միանգամայն անխնամ եւ զրկի հասարակութիւն տեղւոյն ի հոգեւոր մխիթարութենէ, վասն որոյ հրամայեցաւ արձակել զնա ի վանահայրութենէ Նախավկայի վանուց՝ առաքել ի վանս Սեւանայ ի միաբանակցութիւն, եւ ի տեղի նորա կարգել զՅովհաննէս վարդապետն Աշտարակի։

Ի 24 Գեկտ. 1882 ամի. Ըստ բարեհաճ կամաց Տեառք Ատեփանկալաց Ս. Սինոդի հրամայեցաւ միացուցանել զկետրոնատեղիս Վաղարշապատայ, Զէյլայ, Աղջաղալայ եւ Արմաւիրայ արձակելով զգործակալս եւ զգանձապահս նոցին եւ ի տեղի նոցա նշանակել Գործակալ զբարեշ. Մամբրէ վարդապետն՝ հրամանադրելով նմա վարել զյանձնեան ինքեան պաշտօն ամենայն հաւատարմութեամբ եւ արդիւնաւորութեամբ եւ զամենայն զոյանալի տրդիւնս հետգնեալ առաջի առնել ի Ս. Սինոդս։

Ի 22 Դեկտ. 1882 ամի. Որովհետեւ Կորիսեցի զայր Աղաջանն աէր Դաւթնան ըստ պաշտօնական վկայաբանութեան տանուտեառն տեղւոյն գտեալ է ի քրէական յանցաւորութեան ի գործս վիրաւորման Հայրապետ քահանայի՝ նպատակաւ սպանութեան, վասն որոյ հրամայեցաւ Հոգ. Կաւալարութեան Տաճեւու զվերոյիշեալ Աղաջան, զպիրն արտաքսել իսպառ ի հոգեւոր Տեսչութեան եւ չճանաչել զնա հոգեւորական, այլ իբրեւ սոսկ աշխարհական դասել տալ ընդ հարկատուս ընդ ձեռն պառչածաւորն քաղաքական Տեսչութեան:

Ի 12 Յունվարի 1883 ամի. Ս. Սինօզս առեալ ի նկատողութիւն որպէս զմեղալական աղբրազարի Յովհաննու Թեմուրազեանց Տփլիսեցւոյ, նոյնպէս եւ զմեղալար ժողովրդականաց եւ ժամաւորաց Կաթողիկէ Սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ Տփլիսայ, հրամայեաց առ այժմ իբրեւ փորձ առաքել զնա յապաշխարութիւն ի վանս Սեւանայ Անապատի անորոշ ժամանակաւ ի շարս ունկնդիր միաբանից նորին, որպէս զի կացեալ նորա անդ պարկեշտ եւ առաքինի վարուք եւ քրիստոնէականացի աստուածալաշտութեամբ՝ ապաշխարեացէ զյանցանս իւր աղօթիւք եւ սահօր եւ ապա հաստատուն վկայութեամբ վանահօրն արժանի լինիցի ուշադրութեան եւ ներողամտութեան Հոգեւոր Իշխանութեան:

Ի 17 Յունվարի 1883 ամի. Որովհետեւ Փոխմանորդ վիճակին Ախալցխոյ Գեր. Գոհգոր Արքեպիսկոպոսն Սաղինեանց ի վերատուգելն զգործս ըննութեան, որ վանս վարդան քահանայի Մովսիսեան Փոքր Խանչալի դեղջ՝ զամենայն բողոք զնմանէ ցուցեալ է անստոյգ եւ զրպարտութիւն բարուքեալ ի վերայ նորա յեղբարց Այվազեանց, վասն որոյ հրամայեցաւ զաղաքեցուցանել զգործն զայն ի Սինօզի:

Ի 15 Փետրվարի 1883 ամի. Որովհետեւ «Կտակածեւ» անուանեալ պիրն, երբեւեալն զկնի մահուան հանգուցեալ Կաթողիկոսի Գէորգայ ի ցուցակագրելն զդոյս Վեհարանի, Թէ ըստ իմաստիցն, Թէ ըստ բովանդակութեան Թէ ըստ ձեւոյն եւ Թէ նորահնար ինչ նշանակութեան բառին «Կտակածեւ» չէ բնաւ համաձայն ոչ եկեղեցական կանոնաց, ոչ քաղաքական օրինաց յոգ. 1010 եւ ոչ իսկ ընդհանրական կարգաց, որք սահմանեալք են յատկապէս վասն եղանակի եւ կարգի կտակաւանդութեանց առհասարակ եւ յորս պարտին լինել զխաւորապէս արձանադրեալք մի առ մի ամենատեսակ կալուածք, գոյք, կարասիք եւլն նոյնպէս եւ տնուն խոստովանահօր եւ վկայից հանդերձ այլեւայլ մանրամասն պարագայիւք, սակայն եւ ոչ մի օրինական պայմանացս աստի երեւի Ի միջի յիշատակեալն կտակածեւ Թղթոյն: Ուստի, եւ Սինօզս չլարէ ճանաչել զայն իբրեւ կտակ վաւերական, իսկ որ ինչ վերաբերի առ այն՝ զի վահրամ Եպիսկոպոսն Թոյլադրեալ է ինքեան զրել ի յայտարարութեան իւրում առ Ատեմնս իբր Թէ «անարդեալ է եւ բանտարկեալ», Սինօզս գտանէ նախ՝ զի նա ոչ Թէ չէ անարդեալ եւ բանտարկեալ բնաւ, այլ ընդհակառակն վայելէ զխալի ազատութիւն եւ զամենայն բարիս եւ զշնորհս մեծամեծս պատւոյ եւ մեծարանաց համահաւաստ ընդ պատուաւորագոյն Անգամոց ուխտի միաբանութեան Աթոռոյս եւ առաւել քան զոր վայելն էր: Ուստի վասն սոյնպիսի զրպարտական բանից նորա յայս առաջին անգամ ազդել նմա, զի մի ներեսցէ ինքեան արատաւորել ի տարապարտուց զվարկ միաբանութեան Ս. Էջմիածնի. որ անվայել է կոչման իւրում:

Գրեւանի քեւ.

լեխանդրոսյոյ եւ վիճակն.	Յովսէփ ա. քհ. Կոստանեան
Ապարան	Բարսեղ քհ. Մանուկեան
Մասնատա	Խաչատուր քհնյ. Տէր Թադէոսեան Թալինում
Գանձիքասար	Շմաւոն քհնյ. Արտաշատում
Էրր Բայազիտ	Մ. Ա. Եղիազար քհ. տ. Միքայէլեան Մ. Բ. Սուքեաս քհ. Շահումեանց
Գողթնի	Հայրապետ Արասխանեանց վ. Աղուլիսում
Դարաշագեազ	Սողոմոն քհնյ. Տ. Ղազարեան Զանադում
Դարալիւազ ա.	Ներսէս քահանայ Սողակում
Դարալիւազ ք.	Գէորգ քհնյ. , Յամաքաբերդում
Երեւան եւ Զանգիբա.	Գէորգ քհնյ. Թաղիանոսեան Երեւանում
Զանգեազօր	Խարայէլ քհնյ. Յարութիւնեան Գեօրիսում
Կարս	Գրիգորիոս Եպիսկոպոս Աղուանեան
Կողք	Յովսէփ քհնյ. , Կողքում
Կոջայ	Յովհան Աւագ քհնյ. Արամուսում
Մեղրի	Գէորգ քհնյ. Տ. Գրիգորեան
Նախիչեւան Հին	Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Շարուր	Թադէոս քհնյ. Տ. Յովհաննիսեան Նորաշէնում
Սարդարապատ	Մովսէս քհնյ. , Ղուրդուղուլում
Սուրմալու	Սիմէոն քհնյ. Տ. Ահարօնեան Փանիկում
Զեյվայ	Մկրտիչ քհնյ. Մարտիրոսեան
Աղջաղալայ	Սարգիս քհնյ.
Տաթև	Հոգ. Կառ.
Օշական	Եսայի Ա. քհնյ. Ամասունի

Թիֆլիսի քեւ.

Սխալցիս	Հ. Կառավարութիւն Հայոց.
Ախալքալաք	Խորէն ա. քհնյ. Բարսեղեան
Գանձակ	Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Գօրի	Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
Դիլիջան	Ստեփաննոս քհնյ. Խալաթեանց վ. Աղաւնում
Դուշեթ	Աղէքսանդր քհ. Տ. Յովհաննիսեան
Թեյաւաւ շրջակայքում	Գէորգ ա. քհնյ. Տէր Սարգսեան
Թիֆլիս	Թադէոս Աւագ քհնյ. Խոջաշէնաճեան
Մեծ Ղարափիլիսա	} Սրսէն Աւագ քհնյ.
եւ շրջակայքում	
Սղնախ	Ստեփաննոս ա. քհնյ. Տէր Ստեփաննոսեանց
Սուրամ	Յովսէփ ա. քհնյ. Առիւծեան
Քուքայիս	Դաւիթ ա. քհնյ. Եարալեան

Ղարաքաղի քեւ.

Նուխի եւ շրջակայք. Հոգեւոր Կառավարութիւն Հայոց
 Շուշի եւ շրջակայքում Կոնսիստորիայի Հայոց

Շառնախու քեւ.

Բագու	Թադէոս ա. քհնյ. Բուդաղեան
Ղուքայ	Աւագ քհնյ. Աւշարեան
Շառնախի	Յովհաննէս քհնյ. տ. Աւագեանց
Շրջակայքում	Մեսրոպ քհ. Տ. Սարգսեանց Գիրքում
Զմիւռնիա	Մելքիսեդեկ Եպիսկոպոս Մուրատեան
Թեհեւան	Ծէրօն Աղա Մասեճեան
Գ. Պոլիս	Գէորգ Ծ. Վարդապետ Բուսմուքեան

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ.

ՕՐԱՅՈՅՅ

1883

ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Մայր Աթոռոյս տպարանէն հրատարակուեցաւ 1883 թուականի Օրացոյցը եւ ուղարկուեցաւ ամենայն Հոգեւոր Ատենից եւ Գործակալաց վաճառելու. գինն է ամենայն տեղ 40 փ (20) կոպ.

ՊԱՆԿ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԳԻՐԸ ԵՐԵՒԱՆՈՒՄ Առաջիկայ 1883 թականին կը հրատարակուի նոյն զիրքով շաբաթական մի անգամ: - Հետեւեալ պրօգրամայով՝ I. Տէրութենական կարգադրութիւններ: II. Առաջնորդող յօդուածներ: III. Թղթակցութիւններ: IV. Տեղական լուրեր: V. Խառն լուրեր: VI. Բանասիրական (Ֆելիէտօն, պատկերներ, վէպիկներ, ինքնուրոյն կամ թարգ. յօդուածներ զիտութեան դանաղան ճիւղերի վերաբերութեամբ, մատենախօսութիւն): VII. Պատասխանիք խմբագրութեան և VIII. Յայտարարութիւններ:

Տարեկան բաժանորդագինն է Երևանում 3 ռ. իսկ Երևանից դուրս—ամեն տեղ—4 ռուբ. Կանխի վճարելի:

Ստորագրուել կարելի է Պսակի խմբագրատանը, Օտար քաղաքացիները զիմումեն՝—Эриванъ. Въ редакцію ПСАКЪ.

Ծանօթ. Եթէ հանգամանքները նպաստեն Պսակը կը հրատարակուի շաբաթական երկու անգամ միևնոյն բաժանորդագնով:

“ԵՐԵՒԱՆԻ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ”

Վը հրատարակուի շաբաթը երեք անգամ, տպագրական քառորդ թերթի մեծութեամբ. բաժանորդագինն է ՄԷԿ ՐՈՒԲ. տարեկան: